

גלגולי דעות ואידיאולוגיה של 'החלוץ' בפולין — השלטת ההכשרה הקבועה

Author(s): י. אופנהיים

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. (תשל"ז), חוברת ג - ד, (מ"ב), pp. 234-294

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70060304>

Accessed: 26/11/2011 11:48

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

גלגולי דעות ואידיאולוגיה של 'החלוץ' בפולין — השלטת ההכשרה הקבועה

לזכר מורי פרופ' חיים הלל בן ששון ז"ל

מאת ישראל אופנהיים

עיוננו כאן עוסק בתקופה שהיא אולי המכרעת, מבחינה רעיונית, בקורות 'החלוץ' בפולין. מצד אחד, אלה הם שנים של שפל שלא היה דוגמתו בתנועה הציונית וב'החלוץ' כאחת, אך מצד אחר, דווקא מצב קשה זה הוא שעשה לגיבוש דפוסי-חיים ולעיצוב תכנים רעיוניים. אלה הם שמנעו את התפוררותו בימי מסה קשים, שלא כארגונים החלוציים המפלגתיים האחרים שהוקמו בימי ההתעוררות הגדולים של העלייה הרביעית ונעלמו כמעט לחלוטין מעל פני השטח¹. זאת אף זאת, הם — דפוסי החיים והתכנים הרעיוניים — שעמדו ל'החלוץ' לימים, בעת העלייה החמישית, להתעצם — עד אשר זרמו אלפים רבים של צעירים לשורותיו וקיבוצי ההכשרה שלו התפשטו במאות ערים ועיירות של בית ישראל בפולין. ניתן לקבוע בבירור כי הודות לגיבוש הרעיוני בימי משבר העלייה הרביעית מסוגל היה לקלטם בסניפיו ובייחוד במפעלי ההכשרה שלו, אשר יסודותיהם הונחו בשנים הקשות².

1 ראה: י' אופנהיים, 'פרקים צו דער געשיכטע פון דער חלוצישער הכשרה', שטודיעס וועגן יידן אין פוילן 1919—1939, בעריכת ש' פישמאן, ניריארק 1974, עמ' 290—294, 300—301; וכן הרשימה הביבליוגרפית, שם [להלן: פרקים].

2 ראה: י' אוטיקר, תנועת 'החלוץ' בפולין, 1932—1935, לוחמי הגיטאות והקבוץ המאוחד 1972 [להלן: אוטיקר]; פרקים עמ' 282—290; י' אופנהיים, "'החלוץ'" וההכשרה החלוצית בפולין בשנות ה-30, דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות. ירושלים 1972, עמ' 25—36 [להלן: דברים]; מ' בסוק (עורך), ספר 'החלוץ', ירושלים ת"ש, עמ' 295—505 [להלן: ספר 'החלוץ']; ל' שפיזמאן (עורך), חלוצים אין פוילן, ניריארק 1959, עמ' 275—580 [להלן: שפיזמן]; ספר השומר הצעיר, א מרחביה 1956; דינים וחשבונות מוועידות, ומכינוסים של 'החלוץ' בשנות השלושים, והתכתבות עם ארץ-ישראל — כולם נמצאים במוסדות שלהלן: ארכיון הוועד הפועל של ההסתדרות; ארכיון התנועה החלוצית; בית לוחמי הגיטאות על-שם יצחק קצנלסון; ארכיון השומר הצעיר על-שם ש' רכב, קיבוץ מרחביה; ארכיון העבודה, תל-אביב; ארכיון הקיבוץ המאוחד, אפעל. וכן בעיתונות, כתבי-העת, הקונטרסים בהוצאת 'החלוץ' ותנועות הנוער החלוציות, כגון: החלוץ הצעיר, עתון בוגרי ההסתדרות 'החלוץ' הצעיר, ורשה 1932—1939; ידיעות, בטאון 'החלוץ' בפולין (ביידיש), ורשה 1931—1939; העתיד, בטאון ההסתדרות 'החלוץ' העולמית, ורשה 1930—1935; השומר הצעיר, עתון הבוגרים, ורשה 1930—1939; ועוד.

לימי השפל קדמה תקופה של התפתחות סוערת, שהטביעה גם היא חותמה על ההתפתחות המאוחרת והגדולה בגיבוש דרכי חינוך, והכשרה ב'החלוץ'; והעיקרית שבהן: יסוד קיבוץ-העלייה³. אולם השפל הקשה קטע את תקופת השגשוג הקצרה ו'החלוץ' נאלץ להסתגל למציאות החדשה, המעבר למציאות זו כרוך היה בלבטים קשים ולווה בירידה מספרית ניכרת.

תגובת 'החלוץ' בפולין למשבר העלייה הרביעית

הוועידה הארצית הרביעית של 'החלוץ' בפולין באוקטובר 1925 באה בנקודת-שיא בתולדותיו. מקבוצה קטנה ושולית בציבור הרחב הפך לארגון גדול שמנה 13,000 חברים. סניפיו וקיבוצי-ההכשרה שלו פזורים היו בכל רחבי-המדינה. שררה בתוכו תחושה שווה רק התחלה של שלב חדש בהתפתחותו; שלב המאפיין בהתפשטות נוספת, בחדירה אל שכבות נוער שהיו עד כה זרות לרעיון החלוצי, ובמקרים רבים עוינות אותו⁴. לא עברו חודשים ספורים, ולפולין החלו להגיע הידיעות הראשונות על השפל הכלכלי בארץ-ישראל. מספר החוזרים גדל והם החלו יוצרים אווירה עכורה; אווירה זו השפיעה על חוגים נרחבים בציבור היהודי, ובתוכם לא מעט מבני-הנוער ש'החלוץ' ראה בהם עתודה לעצמו, בהם אף חברים בארגון. הגידול המספרי פסק; אף ניפרו סימנים ראשונים של ירידה כמותית, שהיתה מלווה לעתים בערעור על תקיפות הרעיון הציוני⁵.

תחילה קיוו אנשי 'החלוץ' — כשם שייחלו בתנועה הציונית ובארץ-ישראל⁶ — שאין אלה אלא תופעות חולפות, המתלוות בהכרח לצמיחה המואצת, והעתידות

3 ראה: י' אופנהיים, 'המעבר מעליה אינדיבידואלית לקבוץ העליה (חלק א)', מאסף — כתבים לחקר תנועת הפועלים היהודית, ח (1976), עמ' 71–109. חלק שני חוב'ט, אוגוסט (1977), עמ' 153–174 [להלן: 'המעבר'].

4 המעבר שם. דיוני הוועידה הצטיינו גם בוויכוחים סוערים בשאלות פוליטיות ואידאולוגיות שונות. השתתפו בה גם חברי 'אחדות העבודה' ו'הפועל הצעיר' ואלה העלו בצורה גלויה או סמויה את השקפותיהם השונות בשאלות מבנה הקיבוץ בארץ-ישראל, יחסו של 'החלוץ' לבעיות אלה וכו'. כן השתתפו כצירים אנשי פועלי-ציון. אלה לחמו למען יידיש, להצטרפות לאינטרנאציונאל הסוציאליסטי, ולחיוב הצטרפות חברי 'החלוץ' לאיגודים המקצועיים. מולם התייצבו חברים מ'התאחדות' שתבעו לשמור על כלליותו העל-מפלגתית של 'החלוץ'. וראה: א' ווינר, 'עם אנשי העליה ה-4 מפולין', ספר 'החלוץ', עמ' 197–205; וראה גם להלן.

5 ראה, למשל: דירושבון מהוועידה המחקקת השישית של השומר הצעיר בפולין, ורשה 12–7 בינואר 1926.

6 בהלכי הרוח בתנועה הציונית בארץ ובפולין וכן בתנועת-העבודה הנני דן בעבודה נפרדת הנמצאת בכתובים. העיתונות הארץ-ישראלית והיהודית בפולין וכן החומר הרב המצוי הארכיון הציוני ובארכיון העבודה משקפים נאמנות את לבטי החקופה הזאת.

להיעלם מאליהן.⁷ אולם כשהתמשך המשבר, החלו להשמע נימות פסימיות באשר לסיכויי התפתחותו של 'החלוק'. התברר כי התכניות לפיתוחה של ההכשרה העונתית בחקלאות לא נתממשו. מרכז 'החלוק' החליט להוציא להכשרה 5,000 איש. לשם כך דרושים היו אמצעים כספיים גדולים; ובדרך-כלל נעזר 'החלוק' במגביות ציבוריות למטרה זו. אולם בשנת 1926 הגיע סך-ההכנסות ממגבית 'החלוק' רק ל-1/3 מן החזוי, זאת לא רק בשל המצב הכלכלי הקשה של יהודי פולין, אלא גם בשל הרפיון הפנימי. התעורר חשש כי לא יהיו די מועמדים להכשרה. 'הגל' סחף רבים וביום המבחן יִבְחֲנוּ.⁸ 'החלוק' נאלץ אפוא לקצר את חזית-פעילותו, בראשונה בתחומים שהצריכו הוצאות מרובות, בייחוד בהכשרה החקלאית בחוות שבבעלותו.⁹ אולם גם לצורות ההכשרה האחרות, הזולות יותר, לא נשקפו סיכויים מרובים. אף-על-פי-כן רווחה התחושה שיתכן כי המצב הקשה יחלוף ויבוא שיפור.¹⁰

במארס 1926 נתכנסה בדנציג הוועידה העולמית השלישית של 'החלוק'. לכאורה צריכה היתה לעמוד במרכז דיוניה שאלת עתידו נוכח המצב הקשה בארץ-ישראל. אך מפליא עד כמה מיעטו לתת את הדעת בוועידה לבעיה זו. הדיון נסב בעיקרו סביב שאלות הנאותות לתנועה החלוצית בימי גידולה. נראה כי עדיין לא חדרה חומרת המשבר לתודעת המשתתפים בוועידה, אף כי חלפה יותר ממחצית השנה מאז תחילתו.¹¹

בהרצאות השונות עמדו אמנם על אוירת הלעג והשנאה כלפי הציונות בכלל והתנועה החלוצית בפרט, אך טבנקין פירשה כביטוי לאיבה כלפי תנועה מהפכנית

7 ג' חנוך, 'דרכי תנועתנו בגולה', הפועל הצעיר, 10—11, 7 בינואר 1926; ח' שורר, 'מכתבים מהגולה', שם, 12—13, 22 בינואר; 19, 12 במארס 1926.

8 ראה מכתבו של א' תרשיש לליבנשטיין (ליבנה) מזכירות עין חרוד, וילנה 23 בינואר 1926 — ארכיון הקיבוץ המאוחד, חטיבה II, מיכל 2, תיק 6. המכתב התפרסם תוך קיצורים: 'מבפנים' (עין-חרוד), כ, מארס 1926; א' תרשיש היה חבר המשלחת הראשונה מטעם ההסתדרות לפעילות ב'החלוק'. למשלחת נועד תפקיד חשוב בעיצוב דרכו הרעיונית של 'החלוק' ובהידוק הקשרים בינו לבין הקיבוץ המאוחד. התרקמות הקשרים הללו משמשת נושא לחיבור נפרד הנמצא בכתובים. על הדיונים סביב הרכבת המשלחת ראה: פרטיכל ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, 18 ביולי 1925, ארכיון מורשת ברגוריון, שדה בוקר; ספר הפרוטוקולים של ישיבות קיבוץ עין-חרוד, תמוז—אלול תרפ"ה. על בואה של המשלחת ראה: העתיד, 29, 2 באוקטובר 1925.

9 על הסיבות השונות להיעלמות המלאה כמעט של צורת הכשרה זו, עמדנו במקום אחר. ראה: ראשיתו של 'החלוק' בפולין — השנים הפורמאטיביות, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים 1974, פרק 4 [להלן: ראשיתו של 'החלוק'].

10 מאלף כי גם חוגים מחוץ ל'החלוק' היו שותפים לתחזית זו. בתקופה זו נמצא בפולין, בשליחות הקרנות, א' הנטקה והוא כותב לפליכס רוזנבליט (רוזן), כי 'החלוק' אמנם ירד במספר תניכיו ל-10,000 — לעומת 13,000 בשנת 1925 — אך זאת משום שהחמיר בדרישותיו בעניין ההכשרה בלבד ולא כתוצאה מן המשבר. מכתב מ-17 במארס 1926 — אצ"מ תיק Z 4/2023/II.

11 כאשר מופיעה המלה 'משבר' בהחלטות הוועידה הרי זה במרכאות כפולות. ראה החלטות הוועידה, סעיף 3; העתיד (ורשה), 35, 30 באפריל 1926.

מגשימה, המשמשת בעצם קיומה קריאת תגר לפראזיולוגיה הפבסדור־מהפכנית של השמאל האנטי־ציוני¹². ח' ארלוזורוב אשר ניתח את גורמי המשבר בארץ, הציע ל'החלוץ' להדגיש מחדש, בעבודתו החינוכית ובהכשרה, את מרכזיותה של עבודת־האדמה כבסיס להגשמת הציונות נוכח הכשלון של העיור המופרז בימי העלייה הרביעית. אף־על־פי־כן גם הוא לא תבע לשוב לתכנים הבראשיתיים של 'החלוץ', היינו לחינוך בלבדי לעבודת־האדמה¹³.

החלטות הוועידה מגדירות את 'חוסר התישבות חקלאית מספיקה בשנים האחרונות, בריכוז מופרז של עליה מתרחבת בערים ובהאחזות של חלק גדול מהם בענפי פרנסה בלתי־פרודוקטיביים וחוסר התישבות עובדים עירוניים' כסיבות המשבר¹⁴. על־פי דיאגנוזה זו נקבעו גם יעדי 'החלוץ' לעתיד: (1) הגברת העלייה החלוצית; (2) העמקת החינוך הרעיוני של המוני החברים 'הבאים מן המציאות הירודה של העם היהודי בגולה אל שורות "החלוץ"'¹⁵. הלך־רוח אופטימי כלפי חוץ משתמע מהכרזות ומקביעת תכניות גם בכנסים אחרים. שררה תקווה כי המצב הקיים הוא חולף, ולפיכך לא ראתה התנועה לנכון להיערך מחדש כדי להתאים את דרכי־פעולתה לחומרת־המצב.

תחושה דומה שררה בכינוס קיבוץ העלייה של ווהלין. בהרצאה המרכזית התווכח עדיין איש מרכז 'החלוץ', י' ברגינסקי, עם אלה שהעלו את התיזה כי הציונות תתגשם בדרכי הסטיכיה הרכושנית¹⁶. הוא הוכיח כי ללא כוח חלוצי, הנשען על הון לאומי והדואג להקמת תשתית כלכלית על בסיס פרודוקטיבי, אין לה עתיד, כי 'כל מה שנוצר בארץ לא נוצר כיום על ידי העולים רק על ידי החלוציות. מהעליה הרביעית יש לסכם סך הכל מעציב'¹⁷.

דוגמה נוספת לקושי להיפרד מן התקוות לשינוי מהיר לטובה של המצב, משמש הדיון בפלינום מרכז 'החלוץ' בפולין ב־6—8 יוני 1926. אף־על־פי שהמצב הכספי החמיר, ואף שהתברר כי חסרים מועמדים ליציאה להכשרה¹⁸, לא קיימת עדיין מדועות לחומרת־המצב. חברים עזבו אמנם, אך העזיבה מתפרשת כשיפור מצב

12 מאסף לתנועת החלוץ, ורשה 1930, עמ' 268 [להלן: מאסף].

13 ב' וסט, 'ועידת "החלוץ"', הפועל הצעיר, 25, 30 באפריל 1926. באשר לגלגולי תפיסת ההכשרה ראה: ראשיתו של 'החלוץ', פרק 4, וכן: המעבר, שם.

14 העתיד, 35, שם.

15 מאסף, עמ' 227. ראה גם נאומו של טבנקין, שם, עמ' 269.

16 הכוונה לסיעת 'עת־לבנות' בהסתדרות הציונית בפולין.

17 הוועידה הכללית של חברי הקבוץ הוהלינאי, רובנו 12—13 באפריל 1926. ראה פרוטוקול הוועידה, ארכיון לוחמי הגיטאות, תיק 1030.

18 תחילה דובר, כאמור, על יציאתם של 5,000 מועמדים. אחר־כך הקטינו את המיכסה ל־1,500; אולם בסך־הכל יצאו עד סוף שנה זו רק כ־300—400 איש. ראה: העתיד, 38, 29 ביוני 1926.

התנועה משום שהעוזבים היו 'בלתי אחראים, ששהותם ב'החלוק' היתה מקרית'. יתר-על-כן, נקבע כי ב-4 החודשים מאז כינוס הפלינום הקודם 'לא הופיעו שאלות חדשות שדרשו בירור, אבל היה צורך בהארת המצב ובסיכום הפעילות בהכשרה, בעליה ובעבודה התרבותית'¹⁹.

ביולי 1926, כאשר הצטמצמה עוד יותר העלייה החלוצית בהשוואה לחודשים הקודמים, נעשה נסיון לסכם את התקופה החולפת, ומאזן-הביניים עדיין היה כאילו חיובי. נגד אלה שהעלו מחדש את התביעה לסלקציה וצמצום-השורות מתוך רצון להעניק ל'החלוק' דמות של תנועה אבנגרדיסטית²⁰, הוטעם, כי השפעת הגידול היתה בכללותה חיובית. ניכרה עלייה בכמות החברים, צמיחה זו יצרה איכות חדשה שהתבטאה בצורות ההכשרה והעלייה החדשות. זאת ועוד, אף אם נכון הוא כי רבים מבין החברים החדשים ראו ב'החלוק' אמצעי להשגת סרטיפיקאט בלבד, הרי במרוצת הזמן פעל גם עליהם כוח המשיכה האידיאי של התנועה, ורבים מתוכם היו לחלוצים אשר סיגלו לעצמם ערכי-חיים חדשים והיו בין מגשימי יעדיה²¹.

בינתיים נמשך השפל והחרפו סימניו. ברשמי הראשונים לאחר הגיעו לפולין בשליחות ההסתדרות תיאר א' ציזלינג, את המצב ב'החלוק': 'אין פרוטה לכול, ללחם פשוטו כמשמעו, מצב של רעבון במקומות ולעובדי המשרד, בלי כל כחל ושרק'²². הציפיות לעזרה מגורמים ציוניים ויהודיים לא נתגשמו. אין תימה, כי 'אנשים מתהלכים כצללים אין היד מתרוממת לפעולה ומובן שבתוך מצב זה אין נעשה גם שיכול אולי להעשות'²³.

היאוש העמוק ששרר בקרב הציבור היהודי בפולין חדר לשורות 'החלוק'. הוא פסק להיות אבן שואבת לנוער. זה פנה קצתו לקומוניזם, אבל ברובו חזר להוויה הזעיר-בורגנית ולחיפוש אחר קאריירה אישית, לעתים קרובות תוך לעג לכל אידיאולוגיה: 'יותר מכל ישנה ריקנות. אולמי המחולות, נשפי מסקרדים, רדיפה אחר

19 שם; וראה: גליון 37, 11 ביוני 1926.

20 על הוויכוח בשאלת אופי 'החלוק' בין אלה שתבעו כי הוא ישמור על דמות של אבנגרד הבנוי על יסודות מצומצמים ונבחרים לבין אלה שתבעו להעניק לו אופי המוני בלי לוותר על היעדים הלאומיים והסוציאליים שלו, ראה: ראשיתו של 'החלוק', פרק 3: המעבר, עמ' 92–96.

21 א' ברסקי (ברדיצ'בסקי), 'בריו צו חברים', חודש-ביילאגע צום העתיד, יולי 1926. גם לאחר שנתברר כי מבין היוצאים מארץ-ישראל מצויים חלוצים לא מעטים, לא זו הרוב ב'החלוק' מעמדו העקרוני. על היחס בין היוצאים והנכנסים בחודשים מאי-יוני 1926 ראה: העתיד, 41, 20 באוגוסט 1926.

22 א' ציזלינג לליכנשטיין, 2 אוגוסט 1926, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 6.

23 שם.

חתן, פרכוס וצביעת שפתיים, פטפוט בפולנית. ואמנם הפולנית מסוכנת בולעת את הכל — והאידיש לא תוכל לה²⁴.

על רקע הלכירוח אלו נשמעים קולות כי על 'החלוץ' לאזור עוז ולהסיק מסקנות²⁵. ברם, קריאה זו לא לוותה הצעות מרחיקות-לכת לשינוי דרכי-פעולתה של התנועה. גם מחבר המאמר סבור כי היאוש שאחז בשורותיה כאשר 'איש איש רוגן ומתנה כאבו בפנתו', אינו מוצדק, כי למרות הכל לא התפורר גרעין-התנועה. ואם בכל זאת יש חברים המסרבים לעלות בגלל הידיעות בדבר האבטלה הגוברת, הרי סירובם אינו מוצדק משום שבמושבות מצויה עבודה וקיבוצייה-עלייה בארץ מצפים לתוספת חברים. המצב אינו קודר אפוא, כפי שנדמה, ואין צורך להתייאש כי נכוננו עוד ל'החלוץ' עתידות והזמן לכך אינו רחוק כל-כך²⁶.

במה ניתן לפרש גישה אופטימית זו, שהעובדות טפחו על פניה? תולדותיו של 'החלוץ' בפולין והבנתו העצמית רק הם מסבירים אותה, לדעתנו. בניגוד להלכירוח²⁷ האליטיסטיים שרווחו בחוגי 'החלוץ' הרוסי בעת התגבשותו הראשונית, בפולין שלטה מלכתחילה גישה 'פתוחה', היינו, מגמה להקיף ציבור גדול ככל האפשר²⁸. גם בהיות המסגרת מצומצמת, טופחה התקווה כי יום יבוא ואותם האדישים לציונות בקרב הנוער היהודי, ואף אלה העוינים אותה, ימצאו דרכם לשורותיה. נאמנה להשקפה זו, נאבקה במגמות האבנגרדיסטיות-הסלקטיביות שניכרו ב'החלוץ' בארצות אחרות, בייחוד ברומניה.

העלייה הרביעית והגידול של שורות 'החלוץ' שימשו אישור לתקוותה וחיזקו את הגישה האמורה. נראה היה שמתגשם והולך חזון היות 'החלוץ' לארגון בעל תשתית סוציאלית רבגונית — המושך אמנם לשורותיו נוער לומד, אולם הופך לאתגר גם לנוער עובד²⁹. לא חלפה שנה במשבר והתברר שרבים מבין החברים הנוזשים הצטרפו לשורות 'החלוץ' ממניעים אישיים גרידא: כ-2/3 מחבריו עזבוהו

24 נ' בנארי לגבעת השלושה, 23 בנובמבר 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, שם, ראה גם: ת"ש (תרשיש), 'תפקידנו', העתיד, 43, 20 בספטמבר 1926; י' ליר 'מסביב לעיקר', העתיד, 44, 18 באוקטובר 1926; י' גוטהולץ, 'מחשבות בעיתון', השומר הצעיר — כתב העת של הסת. השוה"צ העולמית, 1, לבוב-ורשה תשרי-מרחשון תרפ"ו.

25 א' ד', 'בשעה זו', העתיד, 45, 19 בנובמבר 1926.

26 שם. הלך-ידו דומה בא לידי ביטוי במכתבו של חניך הסמינר הראשון של 'החלוצי' הפולני, ל"י טבנקין. הוא מודה אמנם כי המצב בתנועה לא הוטב, 'אין הולכים להכשרה'. אף-על-פי-כן הוא סבור כי 'ירידה היא צורך עליה'; ראה ארכיון אישי של טבנקין, ארכיון הקיבוץ-המאוחד, תיק 67 ב. י' ר', 'לעליה ולעבודה', העתיד, 43, 20 בספטמבר 1926.

27 ראה: י' אופנהיים, "'החלוץ'" ברוסיה בשנים 1918—1922, מאסף, א (מאי 1971), עמ' 51—.

28 ראה: 'ראשיתו של "החלוץ"', פרק 2.

29 המעבר, שם.

ב־1927–1928, כשלא היה בכוחו לספק שאיפתם להגירה; ובמקרים לא מעטים שבו לעמדותיהם הרעיוניות הקודמות³⁰. ואמנם כל נסיגה כלכלית בארץ־ישראל משתקפת בירידה מספרית ב'החלוק', אלא שליד נתוני העזיבה הללו יש להעמיד את הנתונים המספריים של כלל חברי 'החלוק' בשנות השפל. אלו מלמדים כי הרמה המספרית בשלב הנסיגה המאוחר — בשנים 1927–1928 — היתה עדיין גבוהה מהרמה המספרית בנקודת המוצא של השלב הקודם; שכן מספר החברים ב־1923, תקופת השפל בין העלייה השלישית והרביעית, היה 1,700 לעומת 4,200–4,500 חברים בשנים 1927–1928. אולם אין בתופעה זו כדי להרגיע אף את אנשי 'החלוק'. שכן התברר במשך הזמן כי אין הגאות המיוחלת נראית באופן: השפל מחמיר, חסרים אמצעים כספיים, חברים עוזבים, העלייה פסקה. כל אלה הזינו את העזיבה וחוזר חלילה. 'אצלנו פה', כדברי ציולינג, 'עכשיו הרגשה נוראה, יתמות ובדידות, אין עליה, אין אפשרות לכך, זה עלול לדלדל עד הסוף את התנועה'³¹. במחצית השנייה של שנת 1926 נערך הסמינר המרכזי הראשון של 'החלוק' בפולין, בהזדרכת חברי־משלחת של ההסתדרות³². אחרי 4 חודשי לימוד מאומצים חזרו מסיימיו לפעול בסניפים. לאחר פרק־זמן פורסם עלון, ובו רשמיהם מהתנסותם: עזובה בסניפים, אדישות הנוער כלפי 'החלוק' ובמקרים רבים אף עוינות. באותו עלון מתפרסמת הכרזה של אחד מאנשי הסמינר ש'בהגיעי לכלל הכרה הסותרת את עקרונות היסוד של 'החלוק', בגין ארץ־ישראל ועברית הריני יוצא מן הארגון'; ואין זו תופעה בודדת³³. ראשונים לפרוש היו ה'סתם חלוצים' — כפי שכונו במונחי 'החלוק' — אלה שהצטרפו, מת'ד מניעים שונים, כשהם מבוגרים יחסית, ביניהם השאיפה להגר מטעמים כלכליים. כמה מחוזות אשר הצטיינו בעבר בפעולה תנועתית אינטנסיבית התפוררו כמעט לחלוטין³⁴.

בדיונים הרבים, שהתקיימו בימיהם השפל, הניחו שהדרך תהיה פתוחה בפני 'החלוק' לפעילות נרחבת בקרב הנוער, אם ייווצרו כמה תנאים מוקדמים ובראשם חידוש העלייה ושיפור כלשהו במצוקה הכספית. מציאות או היעדר סכום־כסף קטן חרצו גורל מחוז שלם. למרות התנאים האובייקטיביים החיוביים, מובא מחוז ווהלין כדוגמה:

30 ראה להלן.

31 מכתב לעין 'רוד', 1 בפברואר 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, I, 2, 7; הנ"ל במכתביו מן ה־18 בינואר וה־8 בפברואר 1927, שם.

32 הסמינר הראשון מסוגו תרם תרומה ניכרת להתפתחותו הרעיונית והארגונית של 'החלוק' בפולין. בפרוטרוט אנו דנים על כך בעבודה הנמצאת בכתובים.

33 חוזר מספר 1, ועדת התרבות של מרכז 'החלוק', 1927. ארכיון העבודה, תיק III, 38 (438) מס' זמני 6.

34 לא' פרידמן, מכתב מפולין, מבפנים, כו (אפריל 1927): העתיד 49, 15 במארס 1927.

כשזורעים בא הקציר, שוב נוכחתי כי טמונים אוצרות חלוצים ואין אנו מרגישתם. בוהלין היתה ירידה מוחלטת, נדמה היה שפור התפורר 'החלוק', אין הסתדרויות, אין הולכים להכשרה וכו'. רק חודש וחצי עבד שם חבר אחד... ונקראה ועידה גלילית והנה מתברר כי עוד כוחנו גדול. מסירות, התלכדות, כוננות ורעננות חלוצית. שוב הולכים להכשרה, הבנה קבוצית — אם כי לא מתוך... מחשבה אולם מתוך יחס פרימיטיבי שהוא בטוי לרצון נאמן. וביחוד זה התברר בפגישת העולים שלמרות הדכאון מ'בשורת' ההסגר³⁵ היתה מלאה התלהבות ואם לא עליה הוחלט לשוב מיד לעבודת הכשרה בקבוצים³⁶.

דומה עלי כי אין ווהלין טיפוסית לפולין כולה. בחבל זה היתה התנועה החלוצית מושרשת יותר מאשר בחלקי המדינה האחרים, השיתוק בו היה זמני, והראיה: מתוכו יצאה היוזמה המקורית — תרומת 'החלוק' בפולין להתפתחות התנועה כולה: קיבוץ ההכשרה הקבועה. בפולין הקונגרסאית, למשל, אשר היתה בעבר גורם חשוב ב'החלוק', היה המשבר רציני יותר, עד כי רק בשנות השלושים ניכרה בה התאוששות.

קשה יותר מכל גורם אחר ל'החלוק' היה היעדר העלייה. המאבק לחידושה היה אחד משטחי-הפעולה המרכזיים שלו בשנים אלו.

ב-1927 רבו הקולות שהזהירו כי אם לא יפתח — ולו פתח צר — להעלאת חברי 'החלוק', עלול הוא להגיע לידי התפוררות מוחלטת. האיסור על העלייה החלוצית

נטל ממש את הקרקע מתחת רגלינו בפעולתינו, זה הרס וחורבן. הפסקת העליה... תוצאותיה תראינה במשך כל השנה הבאה — ויותר נכון: במשך שנים רבות. פשוט: הידיים רפות, נפסקות ההכנות לעליה (וכאלה אורכות אצל כל חבר כחצי שנה!), ניתקים קשרים קבוציים, שוקעים בבויז ההווי הרקוב בעירה, נרתמים לעסקנות מנוונת ול'תרבות' מסופקת, נדבקים לרחוב — וההשפעה של אותם מאות המתכוננים לעליה באין עליה, מרעילה את כל האתמוספירה הציונית³⁷.

שכן גרם צמצום העלייה גם לטראגדיות אישיות לא מעטות: חברים שוויתרו על נתינותם מתוך תקווה לעלות נדרשו על-ידי השלטונות לעזוב את פולין; היו שעמדו להתגייס לצבא והעכיכו בעלייה הכריחם לדחות את היציאה לשנים רבות. אחרים התפטרו מעבודתם ונותרו ללא קיום. כללו של דבר, כל התנועה, ללא יוצא מן הכלל,

35 הכוונה לנעילת שערי-הארץ בפני עולים-חלוצים.

36 א' ציזלינג, מכתב מ-1 בפברואר, ארכיון הקב"מ, כנ"ל: פרידמן כנ"ל.

37 א' ציזלינג, מכתב מ-8 בפברואר, שם: פרידמן, שם.

ראתה בחידוש העלייה תנאי עיקרי להתחדשות ולהתרחבות³⁸. אין תימה אפוא כי מיטב המרץ של הנהגת התנועה היה נתון לנסיונות לפתרון כלשהו של הבעיה. אך יש שמצאו נחמה פורתא גם בגילויי המשבר: בהגדרת העוזבים כאנשים קליידעת ושואפיתועלת אישית אשר יציאתם את התנועה אך חזקה אותה, ואילו הנשארים בה הם הנאמנים ביותר שיקיימוה בכל התנאים. כי דור צעיר מצטרף והולך לשורותיה והוא יהיה מחוסן נגד היאוש הפושט. משמע שלטווח ארוך היה משהו מן החיוב בסלקציה, וכיוצא באלה נימוקים³⁹.

ברם, נשמעו גם בעלי דעות שהתנגדו להמעטה בחומרת המשבר, אלה הטעימו כי בין העוזבים היו לא מעט צעירים חיוביים, שאכזבתם אידיאולוגית. הא רָאִיה, אלה יצאו את 'החלוצ' ומצאו מקומם במפלגה הקומוניסטית הבלתי־ליגלית אשר החברות בה כרוכה בקרבנות לא־מעטים. זאת ועוד, ראיית העזיבות כתופעה חיובית, אינה אלא שיבה לגישה הסלקטיבית־האליטיסטית העלולה להחזיר את 'החלוצ' לשלב בתולדותיו עליו התגברו מזמן⁴⁰. המשבר נובע, לדעתם גם מליקויים פנימיים: מיעוט העבודה התרבותית ושטחיותה, היעדר בסיס אידיאולוגי מוצק העשוי להשריש בקרב החברים מניעים מופנמים ומתמידים שבכוחם לחסנם בפני משברים ונסיגות שמקורם בארץ־ישראל. שגו לדעת אלו שהעמידו את הקריאה ל'החלוצ' כתגובה להצלחתו של המפעל הציוני; שכן כשהתהפכה הקערה על פיה ובא השפל במפעל זה בארץ־ישראל שימש דווקא הוא גורם עיקרי להתכחשות ולעזיבה. המפתח לתמורה לטובה, אינו רק בשיפור התנאים החיצוניים, אלא גם בהגברת החינוך הסוציאליסטי ובהתנערות מוחלטת מן התפיסה הציונית והחברתית הרומאנטית והסובייקטיביסטית כאחד, שהיא בלתי־יציבה במהותה. יש להשתית את החינוך הרעיוני בתנועה על יסודות יציבים אובייקטיביים כפי שנראו בעיניהם. כוונתם היתה כמדומה למושגים הסוציאליסטיים הדטרמיניסטיים⁴¹.

38 העתיד, 48, 21 בפברואר 1927. ב' וסט, 'העליה ו'החלוצ'', הפועל הצעיר, 16, 21 בינואר 1927; נ' בנארי, לגבעת השלושה, 27 בנובמבר 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, שם: דיווחשבון מפגישת 'החלוצ' הצעיר, ורשה תרפ"ז; י' בראגינסקי ל' טבנקין, 5 באפריל 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7. על תופעות יאוש בקיבוצי־ההכשרה בעקבות היעדר עלייה ראה דיונים והחלטות מועדת 'החלוצ' העולמית: העתיד, 53, 16 באוקטובר 1927. מכתבה של פרומה טיגר לעין־חרוד, 27 ביוני 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7; ועוד.

39 למשל: "'החלוצ' יותר מכל הארגונים האחרים שמר על מהותו השלמה' — ציזלינג במכתב מ"8 בפברואר 1927; א' פרידמן, 'על "החלוצ'" והעליה — מכתב מפולין, קונטרס, רצח, כה בשבט תרפ"ז; הנ"ל לעין־חרוד, 1 ינואר 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7.

40 ב' מינקובסקי (חבר מרכז 'החלוצ'), 'ברורים', העתיד, 48, 21 בפברואר 1927. ראה גם דבריו במועצת 'החלוצ' בפולין: פרוטוקול המועצה, ורשה 12—18 באוגוסט 1927, עמ' 1—2.

הדברים נאמרו כנגד חברי התנועה הקרובים ל'הפועל הצעיר' בארץ-ישראל ול'התאחדות' בפולין, שהחלו בוויכוח על מהותו של 'החלוץ' ודרכו. לדידם היתה תפיסתו ההמונית והפתוחה הגורם המובהק לשפל שפקד אותו; הם תבעו, כבעבר, להשתית מחדש את יסודותיו על ברירה בין מתנדבים⁴².

בירורים מקיפים על מעמדה של התנועה, דרכה וסיכוייה לעתיד, נערכו בשני מפגשים מרכזיים: במועצת 'החלוץ' הארצית במשק קיבוץ 'שחריה' — בנוריץ' קאיאנקה ב'12—18 באוגוסט 1927, ובמועצת 'החלוץ' העולמית ב'15—19 באוקטובר אותה שנה בדנציג⁴³. ברם, אלה לא חשפו בדרך-כלל יסודות חדשים במשבר.

אלא שנשמעו גם הערכות שהשפל קרוב להסתיים. צוין כי לא ירד מספר החברים, כי העזיבות הגדולות פסקו. אף שאין עדיין סימנים לגידול שפסק כנראה 'לזמן ממושך'⁴⁴, קבעה מועצת 'החלוץ' העולמית 'שתנועת "החלוץ" התגברה בשנה האחרונה על הופעות ההתרופפות שנתגלו בשורותיה בעקב המשבר בא"', ובתנועה הציונית בגולה⁴⁵. הודגש כי בצדן של עזיבות נראו תופעות של נאמנות לערכי-התנועה, כי 'החלוץ' לא ויתר על מגמות הגידול — כלומר על מגמתו הפתוחה, הרחבה כדרך המלך שלו, בפרט בפולין⁴⁶. אף הוטעם בגאווה כי התנועה החלוצית היא 'שאריית הפליטה לציונות' ותקוותה היחידה⁴⁷; בהשוואה לזרמים ציוניים אחרים בהם ההרס היה מוחלט כמעט ועיקר הפעולה התרכז ב'עבודת ההווה' תוך הזנחת העבודה הארץ-ישראלית.

השינוי הבולט והמשמעותי שחל ב'החלוץ' היה בהעמדת פעילותו של קיבוץ-ההכשרה כעיקר, תוך המעטת ערכו של הסניף העיוני. ההכשרה הקיבוצית נתפסה כעת עיקר, משום שהיא חותרת לגיבוש אורחות-חיים קבועים; בה חי החבר כבביתו החלוצי עד לעלייתו, גם אם תתמהמה. מציאות חדשה זו קבעה את דמותה של התנועה גם לאחר ההתגברות על המשבר. השינוי התבטא אף בהחלטת המועצה העולמית, שהבליטה 'את העמקתה וביסוסה של ההכשרה. גיבוש קיבוצים קבועים שהחברים קשורים בהם עד עלייתם לארץ'⁴⁸. מצד שני נדחתה על הסף ההצעה לערב

42 על הוויכוחים בעבר השווה: ראשיתו של 'החלוץ', פרק 2; המעבר, שם. על ההתמודדות בתקופה הנדונה ראה להלן.

43 על המפגש הראשון ראה: דו"ח מפורט, ורשה 1927; ועל השני — מאסף עמ' 129—134, 192—200, 233—235.

44 הרצאת א' דובקין במועצת החלוץ העולמית, העתיד, 53, 16 באוקטובר 1927.

45 מאסף, עמ' 233.

46 ראה דברי ציזלינג במועצת 'החלוץ' בשחריה: פרוטוקול, עמ' 7—8.

47 דובקין, העתיד, שם.

48 מאסף, שם, עמ' 233.

את 'החלוק' במידה רבה ב'עבודת ההווה' והפיכת ההכשרה למפעל הפרודוקטיביזציה של הנוער היהודי⁴⁹. באשר לאמצעים אחרים לחיזוקו של 'החלוק', נדונו דרכי הגברת הפעולה החינוכית והתרבותית, שיטות מתאימות לבחירת המועמדים לעלייה ובייחוד דרכי המאבק לחידוש העלייה⁵⁰. כללו של דבר, ניתוח הדיונים והמסקנות של שתי ההתועדויות החשובות מלמדני כי 'החלוק' סירב, גם בעת השפל, לנטוש את עיקריו הרעיוניים ודרכי עבודתו הארגונית. האמונה בצדקת עמדותיו טרם משבר נבעה מן ההשקפה כי לא בהן — אלא בגורמים אוניקטיביים בעיקר — יש לחפש את הסיבות לשפל. עם התהוות ההכשרה הקבועה גברה האמונה כי רק תנועה גדולה וגדלה תהא מסוגלת למלא את יעודה ההתיישבותיים והחברתיים. למקרא הדינים והחשובות מאמצע 1927 מתקבל הרושם כי בהנהגת 'החלוק' חזרה ונעורה התקווה כי כוחות המפעל הציוני עמדו לו גם בעת משבר; הוא עומד על סף מפנה חיובי.

הלכירוח אלה מודגמים יפה בדבריו של א' ציזלינג נגד הספקטיות ביחס למעמדו וכוחו של 'החלוק'. בפגישה עם נציגי ההסתדרות בקונגרס הציוני ה-15 ב-1927 נשאל עלידי ב' כצנלסון ואחרים, 'העוד נשאר [ההדגשה במקור — י.א.] משהו ב'החלוק'?'⁵¹. הוא דוחה ספקנות זו מכל וכל, וקובע כי הכוחות הפוטנציאליים בו מרובים; ולא זו בלבד ש'החלוק' לא נהרס, מתכננת הנהגתו הסתערות מחודשת על הנוער. ציזלינג מדגיש כי הרמה התרבותית בתוכו עלתה, מצבו הפנימי מחוסן, בהכשרה ניפרת התקדמות ונעלם בתנועה היחס כלפי ההכשרה כאל אמצעי להשגת סרטיפיקאט בלבד⁵².

ברם, המפנה המיוחל כושש לבוא. השפל החרף, המועקה בשורות 'החלוק' רבתה והלכה. מסופר על חיפושי 'תכלית' אישי, על שקיעה בשגרה האפורה ועל הצטרפות למפלגות הציוניות במקום ולפעילותן הבלתי־חשובה: 'לא אמרתי כי נהרסה התנועה החלוצית שלנו. אולם ישנם סימנים המנבאים רעות', רק עלייה רבתי עשויה לעצור בעד התפוררות⁵³.

49 ראה דברי ברידיצ'בסקי במועצת 'החלוק' בפולין, דו"ח מפורט, עמ' 4.

50 מאסף, עמ' 233; העתיד 53, שם.

51 מכתב מח' ציזלינג, מבפנים, כט, אוקטובר 1927.

52 שם. ראה גם דבריו על 'החלוק' בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות ביום כ' ניסן, דבר, 910, 27 במאי 1928.

53 נ' בנארי, 'מנסיעותי בפולין', דבר, 907, 23 במאי 1928. הכתוב מדבר על העיר ברנוביץ וסביבותיה, מכבר של התנועה בעבר. במקום אחר בקונגרס פולין מדווח על השפעתו ההרסנית של חבר 'החלוק' לשעבר שחזר מארץ־ישראל. זה טוען כי 'מתים ברחובות בא...'. הגיע למסקנה בדבר 'באנקראט פון די חלומות' וכי שלית מארץ־ישראל, שנזדמן לאותו מקום, בא כדי 'פארבלענדן די אויגן מיט די ציוניסטישע מיראזשען'. הדברים נקלטים וב'החלוק' נותרו מתימט. ואלה קובעים בעצב: 'אז היו אצלנו רבים... אבל כיום...'. ע' גולדשטיין, 'משוט בפולין', הפועל הצעיר, 37—38, 10 באוגוסט 1928.

ידיעות מבשרות טוב באו כשהחליט הוועד הפועל הציוני — לאחר שנתיים של היעדר עלייה חלוצית — לאשר עלייתם של 800 חלוצים, ובמקביל הגיעו ידיעות מארץ-ישראל על חיסול האבטרה⁵⁴. רוחות חדשות החלו לנשב לא רק ב'החלוץ' כי אם גם מחוצה לו. מורגשת התאוששות, מגיעות פניות מצד אנשים להצטרף להכשרה המתרחבת. 'החלוץ' אינו מרגיש עצמו יותר עוזב על-ידי המחנה שלפניו רצה ללכת. נחלשות הטענות שהעם היהודי לא עמד במבחן התקופה. 'החלוץ' מתחיל לפעול בהרגשה של תקווה לעתיד לבוא⁵⁵.

המעבר להכשרה קבועה

האידיאל של עיצוב החברה היהודית החדשה בארץ-ישראל על יסודות שיתופיים מהותי ל'החלוץ' כולו מראשיתו. משך הזמן היה אידיאל זה לדומינאנטי. החינוך וההכשרה לעלייה כוונו לכינון צורות חיים קולקטיביות חדשות בארץ-ישראל או להצטרפות לקיימות בה. 'גדוד העבודה' היה לכתובת המרכזית לתנועה ברוסיה. הקיצוניות בהחדרת המגמה הזאת גרמה כידוע, בין היתר, לפילוג בשורותיו⁵⁶.

שונה היה המצב ב'החלוץ' הפולני. הנטיות הקולקטיביסטיות ניכרו אמנם פה ושם בתקופת ייסודו, אך היו תופעות מקומיות ומקריות במהותן. בפולין ראו תחילה כאידיאל את דמות האיכר בעל נחלה משפחתית המפעיל משק מעורב וממנו פרנסתו. האידיאל דומה יותר לדגם התיישבות של העלייה הראשונה מאשר לזה של השנייה. לדגם זה הותאמו בפולין דרכי-ההכשרה⁵⁷.

ככל שנתחזקה ההזדהות הרעיונית עם תנועת העבודה בארץ-ישראל וככל שנתהדקו קשריו הארגוניים של 'החלוץ' עם הסתדרות העובדים, הלכו וגברו מגמות השיתופיות בשורותיו גם ברעיון וגם במעשי-ההכשרה. חלוצי רוסיה ואוקראינה,

54 העתיד, 56, 15 באוקטובר; 57, 31 באוקטובר 1928. 'החלוץ' תובע לאור הטבת המצב הרחבת העלייה של חבריו. ראה: קונטרס, שלח, י"ג בסיון תרפ"ח.

55 ראה: במחנה, הוצאת קבוצת חברים של ההכשרה המזדהה עם הקבוץ המאוחד, אב 1928, לוחמי הגיטאות, תיק 1034; העתיד, 55, 3 במארח 1929; 56, 15 באוקטובר 1928; מ' טצה, 'מכתבים מפולין', הפועל הצעיר, 3, 26 באוקטובר 1928. גם בתנועות-הנוער האחרות שוררים הלכירות דומים כי הקפאון בא לקיצו. וראה: י' כהן (ליקט וערך), ספר הנוער והעובד הציוני, תל-אביב 1966, עמ' 91—116. נתיבה — דרשבועון לעניני הנוער והעובד הדתי הלאומי ירושלים, תרפ"ח. השומר הצעיר עתון הבוגרים, 1928; פרקים, עמ' 290—293.

56 ראה: י' אופנהיים, 'החלוץ ברוסיה', מאסף, א, והביבליוגרפיה שם. על השפעתו של טרומפלדור בכיוון חיזוק המגמות הקולקטיביסטיות ב'החלוץ' הרוסי ראה: הנ"ל, 'דמותו של טרומפלדור והשקפותיו הלאומיות והחברתיות', מאסף, ג—ד, אוגוסט 1972, עמ' 144—159; ד' פינס, 'החלוץ' בכור המהפכה, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 219—225, 234—239; ב' וסט ומ' שטרקמן, 'החלוץ' (הבלתי-לגלי) ברוסיה, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 22—38.

57 ראה: ראשיתו של 'החלוץ', פרקים 2, 4.

שהתעכבו בפולין בדרכם לארץ-ישראל, מילאו תפקיד חשוב בהעמקת מגמות אלה⁵⁸. דומה היתה פעילותם של חברי תנועת 'דרור' — רבים מהם השתקעו בפולין, השתלבו בפעילות התנועתית ותפסו עמדות מרכזיות בארגון לאחר שראשוני 'החלוץ' עלו ארצה מפולין⁵⁹.

החלטות הוועידה הארצית הראשונה של 'החלוץ' בפולין ב־1919 דנות עדיין בדרכי ההכשרה השונות, בעיקר מן האספקט המקצועי⁶⁰. בוועידה השנייה בשנת 1921 כבר פונים להחדרת המגמה הקולקטיביסטית בקרב חברי התנועה. בהחלטה בשאלה זו נאמר:

בהכירנו שההכשרה החלוצית ניתנת באופן הראוי רק בעבודה משותפת וקולקטיבית [ההדגשה במקור — י.א.]. מדגישה הוועידה שוב את הנחיצות לאחוז בכל האמצעים כדי לארגן חוות ובתי מלאכה ע"י כל אגודה ואגודה⁶¹.

הניסוח עדיין כללי ומשמעותו אינסטרומנטאלית בלבד: דרך ההכשרה הנאותה ביותר; ניסוח שאינו מחייב את החברים בבחירת צורת חיים בארץ-ישראל. אף-על-פי-כן היה זה צעד ראשון לחינוך הקיבוצי. להחלטות המועצה העולמית של 'החלוץ' ב־1924 מגמה ברורה יותר, הן קובעות כי:

בהכשרה קבוצית בין בקבוצי העבודה ובין בקבוצים מקצועיים⁶² רואה המועצה את הדרך הנאותה לחינוך חברים לחיים ועבודה משותפים ברשות חברו; העובדים בא"י ואמצעי המגביר את העליה החלוצית. מוסדות הכשרה... ברשות עצמם... יסייעו לחנך את החברים לעבודה משותפת, להנהלה עצמית ולהגברת רגש האחוריות והמשמעת הקבוצית בעבודה⁶³.

58 ראשיתו של 'החלוץ', פרק 2; י' ארז (כנס וערך), חלוצים היינו ברוסיה, תל-אביב 1976, עמ' 227—295.

59 ראשיתו של 'החלוץ', שם. מעבר זה משתקף בבירור בהרכב מרכז 'החלוץ' בפולין ב־1925: בנדרסקי (בנדרוי, חבר דרור), בראגינסקי (כנ"ל), דובקין (רוסיה לשעבר), הפט (ארץ-ישראל — חבר קבוצה), וינר (ישראלי — פולסיה), טבנקין (ארץ-ישראל — עין-חרוד), יפה (ארץ-ישראל — חבר קבוצה), מינקובסקי (דרור), רוכל (ארץ-ישראל — גודד העבודה), תרשיש (ארץ-ישראל — עין-חרוד). הנהלת הגלילות: קי. רס פולין — יפה, פונט; וילנה — תרשיש; גרודנה — מינקובסקי; פולסיה — וינר; ווהלין — רוכל; העתיד, 31, נובמבר 1925.

60 ראה החלטות ותאריכים, עמ' 15.

61 שם, עמ' 16. השווה: ועידתנו השניה, המרכז העולמי של 'החלוץ', ברלין 1923. דיון רחב בשאלה זו ראה: ראשיתו של 'החלוץ', פרק 4.

62 אלה שתי צורות ההכשרה הנהוגות אז. הכשרה עונתית כשכירים בחקלאות; וקבוצית, הכשרה בה התמחו במקצועות מסוימים. ראה בהרחבה: ראשיתו של 'החלוץ', פרק 4.

63 החלטות המועצה העולמית, דנציג 6—9 ספטמבר 1924; מאסף, עמ' 223.

התנועה לא חייבה עדיין את החבר לברור צורת חיים מסוימת בארץ-ישראל. אף שבימי הגידול של העלייה הרביעית הוקם קיבוץ העלייה אשר תפקידו היה להעלות לארץ-ישראל את החברים במשותף, ולא כמקודם, כבודדים; החבר היה חופשי לברור לעצמו את צורת חיים הרצויה לו בארץ-ישראל⁶⁴, לא כל שכן בגולה. ההכשרה בגולה נחשבה מסגרת זמנית, בעלת תפקידים מוגדרים לפי אופיה זה. זאת ועוד: עד לימי המשבר והתגובה עליו, ולהלכה גם אחריהם, הגדיר עצמו 'החלוץ' כארגון הפתוח לכל אדם מישאל המקבל על עצמו הגשמת כמה עיקרים בלבד, וכך נמנו ונקבעו: 'עבודת כפיים עצמית, עברית ותרבות עבודה, זיקה להסתדרות העובדים בא"', השתתפות במפעלי א"י העובדת ופעולה למען הקק"ל'. חבר התנועה המגשים את אלה יכול להיות כל יהודי 'המגשים בחייו את עיקרי הסעיפים הנ"ל והוא מאורגן באחת מצורות הארגון החלוצי — סניף, קבוץ, קבוצה, משק, קואופרטיב'⁶⁵. ושלא יהא חבר 'החלוץ' 'מנצל זולתו'. הקיבוץ לא הועדף על דרכי הכשרה אחרות⁶⁶. ככל שהשתרשו ב'החלוץ' צורות ההכשרה הקיבוצית וככל שהתחזק הקשר עם זרמי ההתיישבות בארץ-ישראל, חדרה ההכרה שיש לשוות להכשרה בגולה — גם כשהיא ארעית — דפוסים של קבע, מגמה שנתחבבה על חברי התנועה כבר בימי העלייה הגדולה של 1925, כאשר חוק ההכשרה נקבע ל-6 חודשים בלבד, מרוכזים בעבודה החקלאית העונתית⁶⁷. היו לה להכשרה עונתית כמה מעלות: רווחיותה הכלכלית, הוצאת החבר מסביבתו, ולו לזמן קצר, והעברתו לחיי-עבודה, הארגון השיטופי בהכשרה, ועוד כיצא באלה. אף-על-פי-כן הכירו בפער הגדול בין יומרות ההכשרה לבין האפשרויות הצנועות למימושן, בעיקר בשל ארעיותה. הסתבר, למפח נפשם של חברים בתנועה כי הישגים אלה יורדים לטמיון לאחר סיום העונה, בשוב החברים לבתיהם ולאורח-חיייהם הקודם⁶⁸. הוצעו הצעות תיקון שונות, כגון: הקמת קיבוצים גם לעונת-החורף, או לפחות להשאיר גרעין באחוזות גם לחורף, המסוגל לקלוט את החברים החדשים הבאים לעבודות העונתיות וללמד מנסיונו המקצועי ואולי גם החברתי⁶⁹. 'חדרי

64 ראה בפרוטרוט: המעבר, שם.

65 פלינום מרכז 'החלוץ', אוקטובר 1934, החלטות ותאריכים, עמ' 7. החלטה זו נתקבלה כאשר החינוך ב'החלוץ' היה כבר קיבוצי אקסקלוסיבי. לא כל שכן חייב עקרון הכלליות בשנים הקודמות טרם שהשפעות התנועות הקיבוציות הפכו דומיננטיות בתוכו. והשווה: שם, עמ' 5–6, החלטות הועידה העולמית השלישית, מארס 1926: מאסף עמ' 226.

66 החלטות ותאריכים, עמ' 7: השווה גם: א' דובקין, 'מהותו של "החלוץ"', פנקס הסתדרות העובדים, ג, חוברת ו, ירושלים י"ד בניסן תרפ"ו, עמ' 176–178 [להלן: פנקס].

67 פרט לכמה משקים חקלאיים עצמאיים שבבעלות 'החלוץ' וקצת קבוצות בעבודה שחורה. ראה: המעבר, שם; וכן להלן.

68 א' גוברמן, 'הקבוץ', העתיד, 3, 6 בפברואר 1925: 'מדברי חברים', שם, 7, 6 במארס 1925.

69 'כתום העונה החקלאית', העתיד, 44, 18 באוקטובר 1926.

"החלוצ" בערים צריכים לרשת את חדרי הקבוץ בכפרים⁷⁰. ויש שהציעו להעמיק את החינוך הקיבוצי בהארכת ההכשרה לשנה ואף לשנתיים, ולא להיכנע ללחץ החברים התובעים להחיש עלייתם או לתביעה הבאה מארץ-ישראל להרבות בעולים-חלוצים, המיועדים לשוק-העבודה ובכוחם למנוע חדירתה של עבודה ערבית. אי-שביעות רצונם של החברים מן ההכשרה העונתית נבעה בעיקר ממניעים רעיוניים, על שלא הכינה לחיים קולקטיביים. תבעו לחזק את הצד החינוכי הרעיוני בהכשרה ולא להסתפק בצד העבודה הגופנית. אלו סברו כי יש לחדול מראות בהכשרה תחנת-מעבר לקבלת סרטיפיקאט בלבד, כפי שנטו לכך בעת שפשטו בשורותיו הלכיהרוח האמיגראציוניים עם הגידול ההמוני. יש לתפסה לדעתם כראשית החיים הארץ-ישראליים, וכמקום גיבושם של ערכים חברתיים שיתופיים⁷¹. מכאן גם ההצעות להאריך זמנה של ההכשרה עד שיהיה החבר בשל להגשמת היעדים התנועתיים⁷².

ברם, תכניות אלו נשארו בגדר רעיון בלבד, ונשארה על כנה ההכשרה הארעית. במקרים לא מעטים אף נאלצו להרשות עליית החברים שלא היו כלל בהכשרה. בוועידה הארצית הרביעית של 'החלוצ' נשנית ביתר-תוקף התביעה שלא ירדה מן הפרק כל העת, לחנך את החברים בהכשרה ממושכת יותר מזו המקובלת לחיי קיבוץ בלבד. יתירה מזו, 'החלוצ' נתבע לזרז מגמות האיחוד של כל הזרמים הקיבוציים בארץ-ישראל מכוח היותו תנועה שההגשמה העצמית לתיקון האדם והחברה היהודית היא עיקרה — מעבר לייעדים מדיניים גרידא⁷³. נגדם טענו חוגים ב'החלוצ', שיש לשמור על כלליותו, ועל-כן יש לשלול השלטתו של דגם חינוכי אחיד ומחייב. יש לתת לחבר את חופש הבחירה באשר לצורת ההתיישבות הרצויה לו: הקיבוץ, הקבוצה הקטנה ואף המושב נחשבים יעדים תנועתיים לגיטימיים. אף הללו הודו כי בגולה 'לא יכולה להיות הכשרה חלוצית אחרת ויותר מועילה מאשר הכשרה

70 מ' שפירא, 'לקראת הוועידה של "החלוצ" בפולין', שם, 16, 22 במאי 1925; 'מכתב-חוזר ממרכז "החלוצ" אל המועצות הגליליות', שם, 24—25, 23 ביולי 1925.

71 ב' מינקובסקי, 'באריכט פון צענטראל קאמיטעט', די פינפטע לאנדעס קאנפערענץ פון 'החלוצ' אין פוילן, ווארשע 1929, עמ' 4—5; א' דאבקינ, 'דער מצב אין דער אלועלעטעכער "החלוצ" באוועגונג', עמ' 24—25. הוא מדגיש את חשיבות ההינחקות של הצעיר מן העיירה המנוונת. ראה החלטת מועצת ביאליסטוק: 'המועצה רואה בקבוץ את הכלי העיליתי היותר חשוב והיותר מתאים למצב הנוכחי בארץ-ישראל', העתיד, 44, 18 באוקטובר 1926. ראה גם: מ' ברסלבסקי, 'הכשרה אין פוילן, איר וועג און ווערטן', ווארשע 1934, עמ' 18.

72 העתיד, 15, 15 במאי 1925. מקובל היה לראות בהכשרה 'אפקומעניש' כדי להחיש את העלייה, מכתב חבר, 'על הקבוץ', שם, 27—28, 25 בספטמבר 1925. החלטות מרכז 'החלוצ', שם. בחזר מס' 40 של מרכז 'החלוצ' הוטעם: 'אנו מקימים עכשיו קבוצי עבודה לתמיד והם צריכים לשמש לנו הרבה שנים, מוכן שהחברים יתחלפו מפני שיעלו ארצה. אבל הקבוץ בתור שכזה צריך להשאר ולהתקיים בתור מקום עבודה לתמיד, עד כמה שבעלי הבתים מסכימים לכך'. שם.

73 מ' שפירא, 'דרכי "החלוצ" והכשרות', העתיד, 27—28, 25 בספטמבר; 29, 2 באוקטובר 1925.

קיבוצית'. אך יעודה לחנך את החברים להסתגלות לעבודה פיסית ולנאמנות לתנועת העבודה בלבד, הכפייה לשיתופיות אף עלולה להגביר את התנכרותו של החבר לחיים משותפים⁷⁴. מסכמת נכונה אפוא הערכתו של א' תרשיש כי 'הדעה השוררת כאן בין החברים היא, כי מִטֹּד ההכשרה בקיבוצי העבודה הוא הטוב ביותר'. ויש אף חוגים המייצגים מגמה 'הרואה את תנועת "החלוץ" מצומצמת בגבולות הקיבוץ בלבד'⁷⁵. כל עוד המשיכה לזרם העלייה הגדולה, לא יכלה המגמה הקיבוצית לגבור: העמדת חוק ההכשרה על שישה חודשים בלבד על-ידי הוועידה עשתה החלטותיה בזכות ההכשרה הקיבוצית להלכה שאין מורין כן, ולמעשה גבר האגף ששאף לקיים את כלליות 'החלוץ' על האגף שחתר לעשותו תנועה קיבוצית בלבד⁷⁶. זאת — למרות העובדה שחברי עין-חרוד במשלחת מארץ-ישראל תבעו במפורש לעשות את 'החלוץ' עתודה לתנועה הקיבוצית בארץ⁷⁷.

באפריל 1926 בוועידה הכללית של קיבוץ ווהלין, שמתוכו התפתח לימים קיבוץ ההכשרה הקבועה הראשון בקלוסובה, חזר טבנקין והציג את המגמה להכשרה לקראת ההתיישבות הקיבוצית. הנחת יסוד שלו היתה כי התנועה הקיבוצית היא החלק האבאנגארדיסטי של מעמד הפועלים בארץ-ישראל. אף 'החלוץ' מגדיר עצמו כתנועה אבאנגארדיסטית, אמנם לא אליטיסטית. מטרות הקיבוץ ו'החלוץ' זהות — הרחבת ההתיישבות⁷⁸. את המגמה הנכספת ואת הסכנות הצפויות בהיעדרה ביטא בחדות בוועידה העולמית השלישית של 'החלוץ':

74 א' הפט, 'לקראת ועידת "החלוץ" בפולין, העתיד, 30, 16 באוקטובר; 31, 23 בנובמבר 1925: ראה גם: א' ברץ, 'דרך "החלוץ"', שם, 24—25, 23 ביולי 1925. ההסתייגויות הללו קשורות בוויכוח: 'ישן ב'החלוץ' על מהותו, שלבש צורות שונות בתקופות שונות. על אופיו בימי העלייה השלישית ראה: ראשיתו של 'החלוץ', פרקים 2, 4; וכימי העלייה הרביעית: המעבר, שם. תהליך התגבשותו של קיבוץ-ההכשרה הקבועה והתקרבותו לעין-חרוד ולקיבוץ המאוחד עוררו מחדש וביתר חריפות הסתייגותיו של א' הפט, איש הקבוצה וחבר המשלחת הראשונה של ההסתדרות ל'החלוץ' — נבעו מן החשש שמא אלה המטיפים לחינוך קיבוצי בלבדי אינם מתכוונים אלא להזדהות עם גדוד העבודה או עם הקיבוץ הגדול בלבד.

75 הנ"ל, בסמוך לוועידה ה' לעין חרוד, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 6.

76 החלטות הוועידה הרביעית של 'החלוץ' בפולין, סעיף ההכשרה, העתיד, 31, 13 בנובמבר 1925: מ' שפירא, הוועידה הרביעית של 'החלוץ', שם. הוא מבטא במאמרו את אכזבתם של החברים המקסימאליסטיים.

77 גרמו לתביעה זו: הפילוג בין עין-חרוד לגדוד, הוויכוח עם האופוזיציה המשקית, הפסקת העלייה מרוסיה והנהירה של חלוצים העירה. ראה גם הרצאתו של י' טבנקין בוועידה הרביעית של אחדות העבודה בה פיתח את הקונצפציה של הקיבוץ הגדול: י' גורני אחדות העבודה 1919—1930, תל-אביב 1973, עמ' 84—86. בהרחבה על דרכו של עין-חרוד ואחר-כך הקיבוץ המאוחד, ראה: קובץ הקבוץ המאוחד, תל-אביב תרצ"ב; י' טבנקין, 'מתוך שיחה על דרכי עין חרוד', מבפנים, ה, ל' בשבט תרפ"ד: ד' רש, 'רעיונות על הקיבוץ', שם, ט, ה' באב תרפ"ד: ועוד.

78 הוועידה הכללית של חברי הקיבוץ הוהלינאי, ריבנה 12—13 באפריל 1926, ארכיון לוחמי הגיטאווה, תיק 1030.

החלוץ בזכו את עליתו מפני שהיה בודד. במדה שהיה בו דבק לא בגד בחלוציותו ובמדה שהיה בודד — בגד ושכ. הקבוץ בתור מיטוד לעליה, להתיישבות ולכבוש, בתור יסוד חינוכי ב'החלוץ', זהו תפקידו בשנים הקרובות: יצירת קבוצים בגולה בשביל א"י⁷⁹.

רוב המשתתפים בוויכוח על הרצאתו בקיבוץ ווהלין תמך בהשקפותיו של טבנקין, אלא שלא נתקבלה על דעתם הביקורת נגד קיבוצם — שראוהו קיבוץ גדול ופתוח — בשם הערכים והתכנים של הקבוצה הקטנה והאינטימית. לשם ההגשמה בארץ-ישראל הוצע שהחברים יקבלו עליהם, עובר לעלייתם, להצטרף בבואם לארץ-ישראל לקיבוץ ולו גם לתקופת-זמן מוגבלת בתקווה שתיהפך קבע. ויש שדרשו שלא לקבל לקיבוץ ווהלין את אלה שלא יתחייבו לכך. נסיון 'החלוץ' הרוסי⁸⁰ והשאיפה לקיים את כלליות המסגרת, מנעו הבאת הצעות אלו אפילו להצבעה. החליטו על חיוב כללי: 'הקיבוץ וההלינאי מתארגן בתור קבוץ מתמיד הכולל בתוכו את כל חברי "החלוץ" המתכוננים לעליה ארצה על יסודות של שתוף בעליה בעבודה ובהתיישבות'⁸¹. בירורים אלה ותוצאותיהם הם שלב מעבר לקראת יצירת ההכשרה הקבועה בגולה. רק עם הפסקת העלייה הגדולה, כשעמד 'החלוץ' בפני שאלת המשך קיומו בימי משבר, נמצאה לו בהכשרה הקבועה תשובה הולמת. אז הסיקו כי באין עלייה, יש להפוך את ההכשרה לצורת-חיים קבועה ולשהות בה עד ששערי-הארץ ייפתחו מחדש. ההחלטה הזאת היתה פרי לבטים ממושכים בתנועה בזמנים שונים ובמסגרות שונות:

מחשבה זו צמחה בקבוצי ההכשרה הארעיים בפולין שקדמו לקבוצים הקבועים... הרעיונות נזרקו לא פעם בועידה שהתקיימה בקבוץ קלוסובה, זה לא הטתיים אז בחלטה ובסיכום, שהנהגה מאותו יום יקום קבוץ קבוע. זה קם במשך הזמן⁸².

79 מאסף עמ' 268. ראה גם נוסח קצת שונה: ב' וסט, 'ועידת "החלוץ"', הפועל הצעיר, 25, 30 באפריל 1926. מבין חברי המרכז תמך בו בראגינסקי, והתנגד ת' ברמן. ראה להלן.

80 ראה התבטאויותיהם של ואקסמן, ספר, גולדנברג, פצורני, קומנדנט. הוועידה כללית שם. תביעה זוהי שימשה, כידוע, עילה לפילוג ב'החלוץ' הרוסי. ראה: 'אופנהיים, "החלוץ" ברוסיה', מאסף, א, שם; ד' פינה, 'החלוץ' בכור המהפכה, עמ' 170—188, 219—239; ב' וסט (עורך), החלוץ ברוסיה, לתולדות החלוץ הבלתי ליגלי, עמ' 25—49, 223 ואילך.

81 הצעה זו נתקבלה ברוב קולות של 42 חברים: ואילו בעד הצעת התיקון של ת' ברמן כי 'הקבוץ מתארגן לעלות ארצה וברצונו לחזק את תנועת העבודה המשותפת והחיים המשותפים בארץ, ובכואו לארץ בותר לו אחרי שהותו זמן בארץ את דרכו להתיישבות באיו צורה היותר קרובה לרוחו' — רק 5 חברים. ראה הוועידה הכללית, שם.

82 מ' פורצ'יה, 'קלוסובה כור היתוך', ספר יגור ליוכל ה-40 לעליה על הקרקע, יגור 1965, עמ' 603 [להלן: ספר יגור].

מן השפל צמחה ההכרעה להעמיק את הפעילות החינוכית והתרבותית ולחזק את היסודות הארגוניים. ההכשרה הקיבוצית נחשבה כאמצעי היעיל ביותר להשגת היעדים הללו. מתחזקת ההשקפה שיש להעדיפה על הסניף המקומי.⁸³

לא רצו החברים לבזבז את ההישגים שנרכשו בחיים המשותפים בעת העונה החקלאית בקיץ; ובאין עלייה פנו לפעול להקמת קיבוצי-ההכשרה חורפיים בעיירות השונות.⁸⁴ 'ופה ושם הסתלקו [הדגשה במקור — י.א.] חברים טובים מלקבל את האשורים בבא שעתם, והחליטו להמשיך בעבודת ההכשרה עד אפשרות העליה לארץ'.⁸⁵ הדברים מתייחסים, כמדומה, לקיבוץ העלייה של ווהלין וקיבוץ קלוסובה הראשון, שהגדיר עצמו כקיבוץ גדול ופתוח המשמש מקום קליטה לרבים 'ולהשרשתם בעבודה ובהתיישבות' והתארגן 'בהכשרה ובעבודה קבועה עד לעליה'.⁸⁶ הנושא ששימש סלע-מחלוקת כחצי שנה לפני-כן,⁸⁷ נתקבל עתה בהסכמה על רובו המכריע של הקיבוץ. מכאן ומשחריה יצאה היוזמה, וההכשרה הקבועה היתה במרוצת הזמן לגולת-הכותרת של החינוך החלוצי ולמכשיר קליטה לאלפים בשנות השלושים, כאשר התפשטה מסגרת זו בעריה ועיירותיה של פולין.⁸⁸

ווהלין ופודלסיה — קווים לאפיון⁸⁹

את התפתחות קיבוצי קלוסובה ושחריה יש לראות על רקע החיים היהודיים בגלילות ווהלין ופודלסיה, מהם צמחו. לאחר מלחמת-העולם הראשונה נתחלקה כידוע ווהלין בין רוסיה לפולין. חלקה המערבי צורף לפולין, אולם שרדו קווים מיוחדים לאיזור,

83 מועצת 'החלוץ' בביאליסטוק תובעת להגדיל את מספר קיבוצי-ההכשרה ולשוות להם אופי קבוע יותר על-ידי ריכוז קיבוצי-ההכשרה שונים 'בסמיכות למשק עצמי'. ראה: העתיד, 43, 20 בספטמבר 1926. המבנה דומה לזה של עיין-חרוד ושל 'שחריה' בפולין. על קיבוץ זה ראה להלן. ברוח דומה ראה גם דיון ומסקנות פגישת 'החלוץ' בגליל פולסיה-ברנוביץ, 26 בספטמבר 1926. פרוטוקול הפגישה, ארכיון לוחמי הגיטאות, תיק א, וינר (ישראל), מס' 4—03040/1; א' ברדיצ'בסקי, 'תפקידנו', העתיד, 43, שם.

84 ג', 'כתום עונת הקיץ', העתיד, 44, 18 באוקטובר 1926.

85 א' צ' (ציולינג), 'בשעה זו', העתיד, 45, 19 בנובמבר 1926. הכוונה לאישורים על גמר חוק ההכשרה ולעלייה לארץ-ישראל. לאחר קבלת האישור נחשב החבר ככשיר לעלייה ושם הביתה להתכונן אליה.

86 'פגישת קבוץ ווהלין בקלוסובה כ"א—כ"ב אלול תרפ"ו', העתיד, 42, 31 באוגוסט 1926.

87 ראה לעיל, הערה 78.

88 ראה: פרקים, עמ' 262—290. "'החלוץ'" וההכשרה החלוצית בפולין בשנות ה-30, דברי הקונגרס החמישי, עמ' 25—36.

89 הסקירה הלן מתבססת על המקורות הבאים: ילקוט ווהלין, בעריכת א' אבטיחי ואחרים, א, קבצים א—יז, תל-אביב תש"ה—תשי"ג, [להלן: ילקוט ווהלין]; מאהלר, יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם, תל-אביב 1968; אוטיקר, שם; ש' רוזנהק, 'על מערכת החינוך היהודי בפולין בין שתי מלחמות העולם', בית ישראל בפולין, בעריכת י' היילפרין, ב, ירושלים תשי"ד, עמ' 142—155; פנקס קהילת סמיאטיץ, תל-אביב 1965.

שפעולת השלטון הפולני שבין 1920—1939 — למרות הנסיונות התקיפים לפולוניזאציה מצדו — לא יכלו לבטלם. היו בוהלין הפולנית — 73.4% אוקראינים, 16.4% פולנים ו-10.6% יהודים⁹⁰. האחרונים חיו בעיקר בעיירות הקטנות והבינוניות; לפעמים היו מחצית או רוב אוכלוסייתן⁹¹. הפולנים הביאו מתיישבים מבחוץ. הלאומיות האוקראינית גברה והלכה. היהדות באיזור היתה מושרשת במורשתה. היהודים לא נמשכו אל התרבות האוקראינית, הכפרית באופיה, והתרבות הפולנית החדשה היתה חלשה בשנים הראשונות של השלטון הפולני. עדיין רווחו השפעות רוסיות חזקות בין המשכילים היהודים, ובמידה שרכשה לה השפה הפולנית השפעה מאוחר יותר היתה זו אקולטורציה ולא התבוללות. כללו של דבר, הקיבוץ היהודי בוהלין היה בדרך-כלל עממי ואיתן במורשתו. ווהלין היתה גם אחד האזורים בהם הצליח החינוך העברי בפולין הצלחה ניכרת; מחניכי חינוך זה הגיעו ל'החלוק' מיטב חבריו⁹². פרנסות היהודים היו קשורות עדיין במבנה 'תחום המושב' המסורתי⁹³.

תוצאת כל אלה היתה הפניית המגמות של שלילת אורחות-חיים מסורתיים להשתדלות בדרך של פעילות והגשמה חלוצית בחברה היהודית פנימה. לא התגלע קרע מוחלט המוכר ממלחמת דורות ומרד נוער בחברות אחרות. עדויות רבות⁹⁴ מלמדות כי הדור הבוגר, שהיה בחלקו הגדול חדור הכרה לאומית-ציונית, התייחס

90 והשווה: מאהלר, 'אחוז היהודים בוהלין ב-1921 11% וב-1931 10%', שם עמ' 22.
 91 ב-1934—1935 עמדו לרשות 'תרבות' 264 מוסדות חינוכיים, מהם 183 בתי-ספר עממיים, 72 גני-ילדים ו-9 גימנסיות. רונאהק, 'בית ישראל', שם, עמ' 151; ראה גם שם, עמ' 143. מהם בוהלין עצמה 59 מוסדות של 'תרבות' — 25 בתי-ספר עממיים, 30 גני-ילדים, גימנסיה אחת, בית-ספר חקלאי אחד, הנ'ל, ילקוט ווהלין, ט, עמ' 2—4. פרט ל'תרבות' היו גם בתי-ספר ששפת הלימוד בהם היתה יידיש וכן חדרים וישיבות. באשר לרשת בתי-ספר של 'תרבות', יש לזכור שאלה היו בתי-ספר פרטיים ושכר-הלימוד שלהם לא היה נמוך, משום שנאלצו להיאבק על קיומם ללא עזרה ממשלתית ולעתים גם מתוך התנכלות כלפיהם. שכר-הלימוד היווה 70% מכלל תקציבם, העיריות השתתפו ב-1%, הג'וינט ב-1%, הקהילות ב-3%, מפעלים 4% — היינו איסוף כספים — תרומות 4%, הגרעון 20%. לאור מצבם הכלכלי הקשה של היהודים ניתן להבין את גודל המאמץ שהושקע בטיפוח החינוך העברי. אין תימה שלמרות זאת למד רוב הילדים היהודים בבתי-ספר העממיים הממשלתיים, שלשון ההוראה שבהם היתה פולנית והלימוד בהם היה בחינם. אף-על-פי-כן ניכרו, כאמור לעיל, תופעות משמעותיות של התבוללות; זאת — מסיבות שאין כאן המקום לדון בהן; ו'החלוק' ותנועות הנוער החלוציות היו גורם חשוב בקרב הנוער, ליד תנועות אחרות, החל מ'ביתר' מימין וכלה בקומוניסטים משמאל. כוחם של האחרונים גבר בימיה השפל בציונות, התגברות האנטישמיות במקום והשפעת ההדים שהגיעו מעבר לגבול על מאמצי השלטון בפרודוקטיביזאציה וטיפוח התרבות היהודית.

92 מאהלר, שם, עמ' 26.

93 כ-5% מהם התפרנסו מן החקלאות. ראה: מאהלר, שם, עמ' 42. תיאורים רבים באשר למחיות היהודים מפורטים בילקוט ווהלין בשני כרכיו, וראה שם.

94 ראה לעיל, הערה 89.

בחיוב לפעילותו של 'החלוק', אם כי לא נעדרו גם כאן המתחים בינו לבין בניו על רקע הראדיקאליזם של 'החלוק'.

דגם לווהלין עשויה אולי לשמש העיר סארני, עיר ספר בגבול רוסיה, אשר מתוכה יצאו מייסדי קיבוץ קלוסובה. אף כי העיר היתה חדשה יחסית⁹⁵, היו היהודים כ-50% מכלל אוכלוסיה שמנתה כ-14,000 תושבים. יתום אוקראינים, ביילורוסים במקצת ופולנים⁹⁶, שמספרם הלך וגדל בעקבות הקולוניזאציה הגוברת. רבים מן היהודים היו קשורים בתעשייה ובסחר העצים. האחרים היו בעלי-מלאכה, סוחרים וחנוונים, שסיפקו את צורכי האוכלוסיה האוקראינית ברובה⁹⁷.

עד למלחמת-העולם נשא החינוך היהודי אופי מסורתי ומסורתי מודרני; לאחריה כבשה 'תרבות' לעצמה מעמד חשוב. בית-הספר העברי הקיף כ-600 ילדים. סיימוהו כמה אלפים. הוא שימש מוקד לפעילות התרבותית של העיר כולה. חלק ניכר מתלמידיו היה ב'החלוק'. ל'החלוק' הצעיר ולשומר הצעיר היתה הבכורה בקרב הנוער, אף כי היתה מיוצגת בו כל הקשת הציבורית הפוליטית. סרני לא היתה יוצאת דופן, מצב דומה שרר בעיירות אחרות של ווהלין⁹⁸. הצלחת 'החלוק' בפלכים המזרחיים, בהשוואה לפולין הקונגרסאית, מתגלית בנתונים משנת 1926 (ראה לוח).

המחוזות המזרחיים	קונגרס פולין
יהודים 30%	70% (בלי גליציה)
חברי 'החלוק' 65%	35%

לענייננו חשובה ההתפלגות בשני מחוזות ווהלין ופודלסיה (ראה לוח).

מספר היהודים	ווהלין	ביאליסטוק	קונגרס פולין
208,000 (7%)	197,000 (6%)	1,581,000 (70%)	
1,302 (11%)	1,539 (12%)	3,397 (כ-28%) ⁹⁹	

95 היא נוסדה בראשית המאה העשרים כצומת-חיבור חשוב של מסילות-הברזל בין קייב לפטרבורג ובין וילנה לוורשה. ראה: ב' דינור, 'ראשיתה של סארני ודמותה', ספר יזכור לקהילת סרני, בעריכת י' קריב, 'ירושלים תשכ"ה', עמ' 13—18 [להלן: ספר סרני].

96 אלה נקראו מתיישבים.

97 עסקו ביצוא העצים על-פני הנהר סלוץ להורין, משם לפריפט, לבוג עד דנציג. כשהולאם המסחר הזה בעקבות מדיניות האטאטיזם הכלכלי, נושלו ממנו יהודים רבים. ראה: ש' זנדווייס, סרני — התהוותה, קיומה וחורבנה, שם, עמ' 27—50.

98 זנדווייס, שם; מ' זינגרמן, ארגוני הנוער הציוני, שם, עמ' 202—204. באשר לעיירות אחרות בוהלין, ראה: ילקוט ווהלין, א, יד-יט.

99 אוטיקר, שם, עמ' 38—39. היחס הזה לא השתנה בצורה משמעותית גם לאחר הגידול בשנות השלושים, והוא נשאר עדיין 55% במזרח כנגד 45% בקונגרס פולין.

פודלסיה¹⁰⁰ אף היא איזור ספר של פולין. מבחינה יהודית נמצאת היא בתחום ההשפעה ה'ליטאית' והמורשת 'המתנגדית'. מבחינה אתנית אוכלוסייתה הומוגנית יותר מאשר זו של ווהלין¹⁰¹. היהודים היו מחצית תושבי הערים, ועיסוקם בתעשייה ובמסחר, כשתעשייה ומסחר העץ תופסים מקום חשוב — בסחר עם הכפר ובענפי המלאכה המגוונים, פרט לביאליסטוק שהיתה כבר במאה הי"ט מרכז חשוב לתעשיית הטקסטיל, בה צמח פרולטריון יהודי ניכר, שמילא תפקיד חשוב בהתפתחות תנועת הפועלים היהודית¹⁰².

באשר לתחום התרבותי והקבוצתי, התחזקו המגמות הצנטריפוגאליות, בהשוואה לוהלין, בייחוד בערים הגדולות יותר; אף-על-פי-כן נשתמרו בדרך-כלל גם כאן התכנים הקבוצתיים הייחודיים בתחום התרבות והחינוך. כמו בוהלין פעלה כאן רשת בתי-הספר העבריים של 'תרבות' ששימשה עתודה חשובה לתנועות החלוציות השונות¹⁰³. כן בולטת תופעה הדומה לוהלין, היינו, היחס הסובלני של הדור הבוגר להתארגנות הצעירים בתנועות הנוער החלוציות השונות, כולל של 'החלוץ'¹⁰⁴.

דגם אופייני לגליל זה עשויה לשמש העיר סמיאטיץ, אשר מקרב חברי סניף 'החלוץ' שבה יצאו מייסדי קיבוץ 'שחריה', קיבוץ ההכשרה הקבוצה השנייה ליד קלוסובקה. מבחינה היסטורית זו עיר עתיקה. עד ראשית המאה העשרים היתה אחוזה פרטית, הקהילה היהודית בה קיימת מן המאה הט"ז. לאחר חלוקת פולין היתה זמן מסוים תחת שלטון פרוסי, ואחרי שלום טיליט 1807 עברה לשלטון הרוסי. היהודים היוו בה 65% מכלל האוכלוסיה¹⁰⁵. מחיות האוכלוסיה היהודית מסורתיות. בימים של

100 הסקירה להלן מתבססת על המקורות להלן: ג'מ גלבר, 'ביאליסטוק', אנציקלופדיה עברית, ח, עמ' 467—470; א' אחימאיר וד' רובין, 'גרודנו', שם, יא, עמ' 239, 244; פנקס קהילת סמיאטיץ, תל-אביב 1965.

101 בביאליסטוק העיר, למשל, מנתה האוכלוסיה היהודית 51%, הקאטולית — 38%. ככל הגליל נע חלקם של הפולנים בין 52.6% בפלך נובוגרודק ל-72% בפלך ביאליסטוק, ואילו האוכלוסיה היהודית נעה בין 9.1% ל-12%. ראה: אוטיקר, שם, עמ' 47; מאהלר, שם, עמ' 22.

102 בסוף המאה הי"ט הועסקו בענף הטקסטיל בעיר 9,400 פועלים, מהם: 5,592 יהודים — כלומר 59.9%; גלבר, שם.

103 רזונקה, שם, עמ' 150—151. בגרודנו אף פעל אחד משני הסמינריונים למורים של 'תרבות' — השני בוויילנה, שם, עמ' 148. על הזרמים החינוכיים האחרים ראה: שם, עמ' 149—150, 152—155. ערים ביאליסטוק, גרודנו, שם; מ"נ גלבר, 'עברה של קהילת סמיאטיץ', קהילת סמיאטיץ, שם, עמ' 21—37; א' שפיאלטר, קורות 150 שנה, שם, עמ' 38 ואילך.

104 המעבר, שם, א' שפיאלטר, 'השומר הצעיר ופעולתו בנוער', קהילת סמיאטיץ, שם, עמ' 180. ראה: פרוטוקול, המועצה הגלילית לגליל גרודנו-ביאליסטוק, 15 באוקטובר 1925, ארכיון טבנקין, תיק 67 א, אולם, יש לציין כי גם לתנועות הפוליטיות האחרות היתה השפעה ניכרת בקרב הנוער, לראדיקאליות שבהן יותר בערים הגדולות. ברם, לא העיר הגדולה, כי אם הבינונית והקטנה, מאפיינת גליל זה.

105 כלל האוכלוסיה היתה 5,700 בקירוב. היתה מחוברת על-ידי כבישים עם בריסק, ביאליסטוק, וורשה, קרובה לנהר הבוג. ראה: 'גבעוני, 'בצילה של 'שחריה', 'החלוץ הצעיר' — מאסף, בעריכת מ' בסוק, עיר-חרוד 1944, עמ' 129—132 [להלן: 'החזה'].

פולין העצמאית, כבמקומות אחרים, הורע מצב היהודים, כתוצאה מהמדיניות הממשלתית. הווי העיירה עדיין מסורתי וחזקה ההשפעה בה של בית-ספר 'תרבות', שהיה במידה רבה בית-גידולו של 'החלוץ'¹⁰⁶.

בתקופה הנדונה כאן היה 'החלוץ' תנועה שנקודת-הכובד שלה בעיירה הקטנה והבינונית במזרחה של פולין¹⁰⁷. למרות המשבר הקשה ממנו סבל הנוער היהודי בערים הגדולות, לא ניכרה בקרבו נטייה להצטרף לשורות 'החלוץ':

בעיירה יש יותר מהאמת והשלמות מאשר בזיוף החיצוני בעיר היהודית בפולין. ובאמת העיירה היא בעיקר המקור של הנוער הזורם אלינו, גם במובן המספרי, גם במובן החלוצי של יוצאיה. היא הבזה העיקרית של פעולתנו הדורשת טפול מיוחד ודאגה מיוחדת. אתה פוגש כאן תמיד ידיים פתוחות ולב פתוח¹⁰⁸.

את המקור לחולשת 'החלוץ' בערים הגדולות יש לחפש, לדעתנו, לא בנטייה להוללות, כפי שנטו אחדים להסביר בפייטנות, אלא בתהליך ההתפוררות של החברה היהודית, האינטנסיבי יותר בעיר מאשר בעיירה. כן היתה הפולוניזאציה חריפה יותר בעיר מאשר בעיירה. לפיכך נטו בעיר הגדולה להגיב על המשבר הכלכלי והאנטישמיות בהצטרפות לקומוניזם, ואילו בעיירות נטו יותר לפנות ל'החלוץ' ולציונות.

מרד הבנים בהוריהם אינו רדיקאלי פחות במסקנותיו, ואולי אף יותר אצל הפונים לחלוציות מאשר אצל המצטרפים לקומוניזם, אלא שאצל החלוצים לא פרץ המרד את גדריו ההשתייכות היהודית. לכן לא גרמה ההתנגשות קרע מוחלט¹⁰⁹.

ההתפתחויות הרעיוניות בתקופת-השפל של העלייה הביאו לידי כך שלאחר סיום השפל, עם התפשטות המחודשת של 'החלוץ', סיגלה לעצמה התנועה גם בפולין המרכזית אותם התכנים והערכים שנתגבשו במחוזות הספר, לפחות בחלקם. כך לבשה עתה התנועה בפולין אופי שונה מזה שבתקופת עיצובה הראשון; קרוב יותר לאופיו של 'החלוץ' הרוסי.

106 גבעוני, שם; שפיאלטר, שם.

107 על התפלגות של האוכלוסיה היהודית בעיירותיה ובעריה הקטנות במזרחה של פולין ראה: מאהלר, שם, עמ' 29.

108 ממכתבו של ל' לויטה לארץ-ישראל, 23 בדצמבר 1929. ארכיון לוחמי הגיטאות, תיק 03020/1. אף בוואלין, למרות קיומה והשראתה של קלוסובה, היה המצב דומה. לעומת הערים קובל ורובנו, בהן השלייה בקרב הנוער מרובה על החיוב, 'ישנן הרבה עיירות קטנות היקרות מעיר מפולגת זו'. הכוונה היא לרובנו, בה התחרו 20 רשימות בבחירות לקהילה. ראה: ג' בנארי לעין חרוד, 12 בדצמבר 1928, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 8.

109 ראה בהרחבה: ראשיתו של 'החלוץ', פרקים 2—4.

קיבוץ קלוסובה¹¹⁰

חשבון־הנפש נערך בתנועה תוססת כ'החלוצ' יותר בעתות משבר מאשר בעת הפעילות בשיאה. כך גם הכשרה הקבועה ובייחוד ב'קיבוץ האב' שלה, זה של קלוסובה. עם פרוץ המשבר הקשה בתעשיות העץ, האבן וענפי־הלוואי שלהם, נערך מען סיכום־ביניים של תקופת־השפל החמורה בשנים 1926—1929, ושל הישגיהם של קיבוצי ההכשרה הקבועה בכלל, ושל הראשון שבהם — קיבוץ 'חוצבי האבנים ע"ש י' טרומפלדור' בקלוסובה בפרט. שני סימני־היכר לקיבוץ זה, הם שייחדו אותו מן הקיבוצים האחרים: ראדיקאליזם עקבי ובלתי־פשרני בהגשמת היעדים והעקרונות שהציב בפניו. בכלל קיצוניות זו מצוי סימן־היכר השני והוא ההנחה ש'ההליכה לקבוץ היתה יציאה גמורה מתוך החברה הקיימת, ציבור יהודי בין גויים. ציבור מסוגר... מבודד. פה אפשר, פה יש הכרח להתחיל הכל מחדש'¹¹¹. יציאה זו ביטאה את המפנה במהותה ובתפקידיה של ההכשרה. במועצת קיבוץ קלוסובה, בדצמבר 1931, הווה אומר על סף 'הנדידה הגדולה' שהחזירה את ההכשרה החלוצית לתוככי מרכזי היישוב היהודי הצפופים¹¹², הודגש שוב המניע של ההימלטות מהשפעה משחיתה:

נמנענו שנים רבות מלייסד קבוצים בערים ובעיירות, רצינו להתבדל מרעש העיר, מן הסביבה הרקובה ואורח החיים הדוחה... כל אחד מאתנו נושא בקרבו שרידי ירושת העבר וההווה [השליליים] ולא אצל כל אחד כוח ההתנגדות חזק במידה מספקת¹¹³.

השקפה זו גובשה בשנות העיצוב של 'החלוצ' כשהוגדרה העיר כגורם עיקרי לקלקולה של החברה היהודית לדורותיה ואף של התרבות האירופית בכללותה.

110 אין אנו דנים להלן בקורות קיבוץ קלוסובה, על כל האספקטים שלהם. ההיבט בו נדון הוא רעיון גיבוש ההכשרה הקבועה בתקופתו הפורמאטיבית בלבד. הוא הדיו ביחס לקיבוץ שחריה, מקבילו של קלוסובה. שני הקיבוצים הללו היו אמנם המרכזיים ב'החלוצ' בתקופה הנדונה, אולם לא היחידים. קיים היה כבר קיבוץ גרוכוב, המשק החקלאי של התנועה החלוצית. ראה: שרה סגל ואריה פיאנקוב, בשדמות גרוכוב — מאסף, לוחמי הגיטאות והקיבוץ המאוחד, 1976. לימים נוסדו קיבוצי־הכשרה נוספים כגון קב' תל־חי בראשית 1927, וקיבוצי השומר הצעיר. הכשרות אלה מילאו תפקיד חשוב ב'החלוצ' בימי 'הכיבוש הגדול' בשנות השלושים. אולם בתקופה הנדונה כאן, היתה השפעתם שולית, באופן יחסי.

111 מ' בראסלבסקי, 'להארת דרכי "החלוצ"', העתיד, 126, 15 באוקטובר 1931.

112 על פרשה זו ראה: י' אופנהיים, "'החלוצ'" וההכשרה החלוצית בפולין בשנות ה־30', דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, ג, ירושלים 1972, עמ' 25—36.

113 ה' ל' פיש (דן), 'דיו וחשבון המזכירות במועצת קבוץ קלוסובה, דומברוביצה 26—28 בדצמבר 1931, ידיעות פון מרכז 'החלוצ', 2, ורשה 28 בינואר 1932.

התחדשות העם היהודי פותחת בהכרח בפניית עורף לעירונות האירופית ובביסוס תרבות חייו על עבודת-האדמה והקירבה לטבע¹¹⁴. 'החלוץ' זנח מהרה את השלילה שבגישה זו עם שנשאר: דבק בעיקרון שעבודת-האדמה הינה הבסיס להגשמת הציונות¹¹⁵ ונאמן לאידיאל של עבודת-כפיים על כל צורותיה בפעילותו החינוכית. כך צמחו ועלו ניצני גאוה פרולטארית, תחושה ההופכת מרכזית בחיי-קלוסובה.

היציאה להכשרה מחוץ לחברה היהודית הקיימת מוצגת בהצהרות, כגון הנ"ל, כמעשה במחשבת-החילה — לגבש סולם-ערכים חדש שיעמוד לו ל'החלוץ' גם בימיה-השפל הגדול. ואולם, לדעתנו, היתה יצירת הקיבוץ הקבוע מעין היענות, אינסטינקטיבית בחלקה, לאתגר המשבר. היא ביטוי לאמונת החברים כי קיומו של 'החלוץ' חיוני גם כאשר אין אפשרות של עלייה מהירה. התחקות אחרי תהליך ראשיתה של קלוסובה¹¹⁶ מלמדת כי ההנחה בדבר תכנים א-פריורי אינה תואמת את המציאות, לפחות לא את שלבי-ההתפתחות הראשונים.

יש הקובעים כי קיבוץ קלוסובה הוקם ביוזמת סניף 'החלוץ' בעיר סרני בתחילת 1924. בהשפעת ידיעות מעורפלות על הזרמים ההתיישבותיים השיתופיים בארץ-ישראל, פנו חברי הסניף לעבודה במחצבה של קלוסובה אחרי שנסיונותיהם להשגת עבודות אחרות נכשלו בגלל יחס שלילי כלפיהם מצד נותני-עבודה יהודים¹¹⁷. ויש המעידים, לעומתם, שהיוזמה להכשרה יצאה דווקא מן הנוער בקלוסובה עצמה, לאחר שגם שם נכשל נסיון קודם של חכירה בג'ירק. כיוון שלא נמצאו בקלוסובה די בני-נוער שהיו נכונים לבא להכשרה, התקשרו עם 'החלוץ' בסרני כדי לייסד במשותף את ההכשרה¹¹⁸. מכל מקום מלמדות שתי הגרסאות שלא באו לחדש בדרכי-ההכשרה; החידוש היחיד היה בכך שלא פנו שם לחקלאות כי אם לעבודה

114 ראה בהרחבה: ראשיתו של 'החלוץ', פרק 2.

115 שם, פרקים 2, 4.

116 והן של שחריה, וראה להלן.

117 ש' אבן זוהר (מראשוני קלוסובה), 'יסוד קלוסובה', ספר 'החלוץ', עמ' 215—216; א' ברדיצ'בסקי, 'פרקים לתולדות החלוץ', מאסף, עמ' 123—124.

118 ראה: ג' טורקוביץ-סלוצקי, 'איך קם הקבוץ בקלוסובה', פנקס סרני, עמ' 251—252; ג' טורקוביץ-סלוצקי וא' הנדלסמן, 'לקוט ווהליו', ב, קובץ י, אלול תש"ט, עמ' 21—23. העיירה היתה בעלת אוכלוסיה אוקראינית ברובה, ובה 15 בתים יהודים. מרוחקת 3 ק"מ ממסילת-הברזל. כלכלתה התבססה בעיקר על שני מפעלים בבעלות יהודית, מחצבות אבנים בבעלות משפחת פיינשטיין היהודית, בהן עבדו לעתים אלפי פועלים מכל רחבי-פולין ומנסרה בבעלות לרנר. זה האחרון אף-על-פי שהיה מקורב לכונד, התייחס בחיוב להעסקת החלוצים. שני בעלי המפעלים נאבקו, במשך שנים, נגד הנסיונות החוזרים והנשנים לנשל את החלוצים מעבודתם. ראה: י' זוליא, 'קלוסובה העיירה, אנשיה וגורלה', פנקס סרני, עמ' 250—251; ידיעות, 17, 15 בנובמבר 1935; העתיד, 156, 15 בספטמבר 1934.

בענף שרגל יהודית לא דרכה בו קודם-לכן — לחציבת אבנים. ההשפעה הרבה של העבודה במחצבה על עיצוב דמותו של קיבוץ קלוסובה באה מאליה ולאחר זמן-מה. מכל מקום עשרה חברים, הקבוצה הראשונה, נתקבלו לתקופת נסיון. במהרה גדלה הקבוצה ל-35—40 איש. תחילה שימשה ההכשרה בעיקר את סניף סרני. ראשוני חבריו עלו ב-1925 לאחר 8 חודשי הכשרה. לא עבר אלא זמן קצר והקיבוץ היה להכשרה של גליל ווהלין כולו. רק מאוחר יותר נטל מרכז 'החלוצ' על עצמו את האחריות על הקיבוץ, והוא היה למקום הכשרה לחברי התנועה במדינה כולה¹¹⁹.

תנאי העבודה במחצבה היו קשים. המגורים ירודים וצפופים. אלה עיצבו אווירה מיוחדת לקיבוץ זה. בחורף הראשון של 1924—1925 החליטו חבריו שלא להיזקק לעזרה כלשהי בביגוד ובהנעלה מן המשפחות בשם ההנתקות מ'פילאנטרופיה' ובשם העצמאות. ההחלטה גרמה, כמובן, להחמרה נוספת בתנאי-החיים¹²⁰. היא נגדה את המקובל בהכשרה באותם הימים. לימים תוארה החלטה זו כצעד ראשון ליצור עוד בגולה תא חברתי הדומה לזה שבארץ-ישראל, 'כמחאה נגד הלכי הרוח הקוניונקטורליים בציונות ובמידה מסוימת גם ב'החלוצ'¹²¹. שאיפות אלו היו כלליות מאוד והן כוונו תחילה לחיים המשותפים העתידיים בארץ-ישראל. שלב-המעבר המכריע לחיי-שיתוף מלאים בגולה, חל, כפי שננסה להוכיח להלן, בימי השפל של העלייה הרביעית. ראיה להנחתנו זו: כינוסי המועמדים לעלייה מבין חברי 'החלוצ' בגליל ווהלין, בתוכם הכינוס בקלוסובה. במרכז הדיונים עמדה שאלת העלייה הקולקטיבית — כדי להמשיך בארץ-ישראל בתפקידי כיבוש ואחר-כך, במידת האפשר, גם בהתיישבות. אין בהחלטות אף לא רמז על שאיפה כלשהי לעשות את ההכשרה בגולה לקבוצה¹²².

באפריל 1926 נערך כינוס כללי של הקיבוץ הווהלינאי¹²³, השתתפו בו חברי המשלחת הארץ-ישראלית הראשונה, י' טבנקין ות' ברמן¹²⁴. בדיוניו הוקדש מקום מועט ביחס לתגובה על הלכי-הרוח השליליים בציבור היהודי בפולין כלפי הציונות, לאור ההדים הקשים שהגיעו מארץ-ישראל. זאת — למרות העובדה שמטבע הדברים פגע המשבר במועמדים לעלייה יותר מאשר בחלקי התנועה הציונית האחרים. במרכז עמדה

119 ברידצ'בסקי, פרקים; מ' זינגרמן, 'ארגון הנוער הציוני', פנקס סרני, עמ' 202—204; העתיד, 126, שם.

120 אברזוהר, שם.

121 ב' מינקובסקי, 'צום סך הכל, החלוצ פראגן, צו דער פינפטער לאנדעס קאנפערענץ', החלוצ, ווארשע, ינואר 1929, עמ' 2—4.

122 'פגישת "החלוצ" בגליל ווהלין', העתיד, 32, 24 בדצמבר 1925.

123 הכינוס נערך בעיר רובנו. ראה: פרוטוקול הכינוס, ארכיון לוחמי הגיטאות, תיק 1030.

124 הוא היה ממניחי-היסוד ומממתי-הדרך ב'החלוצ' הפולני בשלהי מלחמת-העולם הראשונה. ראה פרקים, שם, עמ' 2—4.

שאלת 'המהות', היינו בירור היעדים לקראתם מחנך 'החלוץ': היישאר חופש הבחירה של צורת החיים הרצויה לו לכל יחיד בבואו לארץ-ישראל, או שמא יחונך כבר בגולה ובעיקר בהכשרה לצורת חיים מוגדרת, בייחוד לזו של הקיבוץ הגדול והפתוח נוסח עין-חרוד¹²⁵. רק בהקשר זה ובדרך-אגב הוזכרה קביעות-היתר של ההכשרה. על אף התנגדות המיעוט, הוחלט כי הקיבוץ בוהלין מתארגן 'כקבוץ מתמיד של חברי "החלוץ" המתכוננים לעליה ארצה אל יסודות של שתוף בעליה ובהתיישבות בארץ'¹²⁶. כאשר האמינו חברי התנועה כי קרוב החידוש של העלייה החלוצית, לא עמדה עדיין על סדר היום שאלת השהות הממושכת בהכשרה. זו מגמת 'קיבוץ מתמיד' בימים אלה, מגמה המבטאת את אי-שביעות הרצון מן ההכשרה הארעית ואת התחזקות המגמות הקולקטיביסטיות בתוך 'החלוץ'.

בינתיים החמיר מצב העלייה. א' ציזלינג, איש עין-חרוד שעשה בשליחות ב'החלוץ' בפולין, כשהגיע לקלוסובה לבירור, לשם הענקת האישורים¹²⁷ מפקפק:

מה יעשו עם האשורים? הישובו הביתה? ומה יעשו בביתם... ואז קפצו שניים בהתלהבות¹²⁸ [ואמרו:] האם אפשר להציג שאלה כזאת? האם ישובו לעיריה? מה יהיה תוכן החיים שם? האם ישובו לחנויות לבטלה? ועליה אין. אז החליטו לא להוציא את האשורים.

והוא מסיים: 'זו היתה ההחלטה הראשונה של התנועה על ההכשרה הקבועה, יותר נכון על קביעות בהכשרה עד לעליה. זה היה מפנה שרק אח"כ ידענו להעריכו'¹²⁹. עיצוב האופי החדש להכשרה נעשה אפוא כאילו כתגובה למשבר בעלייה; אולם תגובה זו מובנת רק על רקע אי-שביעות הרצון מההכשרה הארעית¹³⁰. לאחר שהוברר כי הפסקת העלייה אינה לזמן קצר, נתכנס קיבוץ ווהלין (על שתי פלוגותיו

125 לשאלה זו שייכות אורגנית להתרוממות הקשרים האידיאולוגיים — ואחר-כך גם הארגוניים — בין הרוב ב'החלוץ' בפולין לבין עין-חרוד — והקיבוץ המאוחד. ואמנם ידון מאמרנו באספקטים מסוימים שלה, אם יש להם נגיעה ישירה לנושא הדיון. אולם מפאת חשיבותה, בהיותה אחת המרכזיות בקורות 'החלוץ', היא תידון כאמור, על כל צדדיה, בעבודה הנמצאת בכתובים.

126 פגישת החלוץ בגליל ווהלין, שם.

127, היינו אותו אקט המבטא כי החבר עבר את חוק ההכשרה וראוי לעלות ארצה. בדרך כלל ניתנו האישורים באסיפה של קיבוץ בהשתתפות חברי מרכז 'החלוץ'.

128 'שבין השנים היה בני מרשק — זה מובן'. א' ציזלינג, 'כח גדול של מנוף', מדבריו בכנס הקלוסובאים ביגור לקראת יובל הארבעים של הקבוץ, ספר יגור, עמ' 606; ב' מרשק, 'ליד סמורגין ליד וילנה, הגיע לקלוסובה אחרי סיומו את הסמינר המרכזי של 'החלוץ'. על חלקו הרב בגיבוש רעיון ההכשרה הקבועה ראה להלן.

129 ספר יגור, שם.

130 על הלכיהרוח הנפוצים בעניין חוסר האפקטיביות של ההכשרה זמנית, ראה לעיל.

— זו שעבדה במחצבת קלוסובה וזו שבמנסרה בעיירת רוקיטנה). בהתכנסות זו השתתפו גם אלה שאושרו לעלייה ונמצאו בבתייהם. בגלל ההנחה כי עם חלוף החורף תתחדש היציאה לארץ — איש לא תיאר לעצמו כי יעברו שנים עד לחידושה — נתגבשה הדעה שאין לעזוב את ההכשרה גם בימות החורף, בכפוף לאפשרויות העבודה. לפיכך נדחה הדיון באישורים, והוחלט בפגישה 'להתארגן בצורה קבוצית קבועה בוועליו, בהכשרה ובעבודה קבועה עד לעליה'. הוחלט גם לחזק את השיתוף בין הפלוגות השונות, להשוות את תנאי-חייהן, להגביר את העזרה ההדדית ולעלות במשותף בבוא-הזמן. על המזכירות שנבחרה הוטל: (א) לקיים קשרים עם הפלוגות בגולה, עם הקבוצה שכבר עלתה לארץ-ישראל ועם מוסדות התנועה. (ב) הלכה למעשה לפעול כהנהלה מרכזית לכל פלוגות הקיבוץ — ולעשות להשוואת התנאים החומריים במקומות ההכשרה השונים. (ג) לדאוג למציאת מקומות עבודה חדשים, קבועים יותר¹³¹. כללו של דבר, הפגישה הגדירה את ההכשרה בקלוסובה כקבועה, הוטבעו כמה סימני-היכר שהפכו לאחר-מכן דגם לתנועה כולה. בשל האמונה בפתיחות ובדינאמיות, ההכרחיים לקיבוץ בשליחותו הלאומית, הגדיר קיבוץ קלוסובה את עצמו לעתיד לבא בארץ-ישראל 'כארגון קבוצי רחב, שמגמתו קליטה בלתי פוסקת של העליה, שתוף בחיים ובעבודה, נאמנות להסתדרות הפועלים בארץ והתיישבות פועלים משותפת'¹³². מעצם השאיפה למסגרת רחבה נדחתה התפיסה של קבוצה אינטימית והומוגנית. ואמנם קלוסובה לא התחשבה לא במעמדו החברתי של האדם ולא בהשכלתו. ההכשרה נתפסה ככור-היתוך לעיצוב דמות אדם חדש בישראל, היא פתוחה לכל צעיר מישראל המסגל לעצמו עקרונות ותכנים המהווים תשתית להגשמה העצמית והרדיקאלית של הערכים בגולה כשלב ראשון לקראת החיים העתידיים בארץ-ישראל¹³³.

זה היה גם הרקע למגמת ההתרחבות הניזונה מן החשש שדריכה במקום עלולה להתפרש כבגידה ביעוד 'החלוצ' להקיף המונים. שאיפה זו השתקפה 'פה במימרה הנפוצה בתוכו ש'עתידיה קלוסובה להתפשט בכל הארץ'.

אין ספק שבתפיסתו הושפע קיבוץ קלוסובה מדרך החיים שאפיינה את גדוד העבודה¹³⁴. ממנו החידושים של ארגון ההכשרה על בסיס קבוע יותר, של הרחבתה מעבר לעבודה הגופנית. ממנו המגמה לחנך את החבר לכך שהצטרפותו להכשרה היא גם ניתוק קשריו עם סביבתו וחסל ('פארפאלן') ולהביאו לעזרה הדדית בחיי שיתוף

131 'פגישת קיבוץ וועליו בקלוסוב, כא, כ"ב אלול', העתיד, 42, 31 באוגוסט 1926.

132 סעיף ב, שם.

133 מ' פורצי'ה, 'כור ההיתוך', ספר יגור, עמ' 603.

134 מ' בנארי, 'בענייני הקבוץ', מבפנים, מ, 17 במאי 1929.

בניהול אוטונומי דימוקראטי¹³⁵. למרות ההשפעה הרעיונית, איבד גדוד העבודה משיכתו בעטיים של המשברים בו ואת מקומו תפס כאמור, קיבוץ עין-חרוד. בקיץ 1926 נפסעו רק הפסיעות הראשונות בהחדרת המגמות הנ"ל. שלב הגיבוש בא, לדעתנו, רק בסוף 1926 וב־1927, עת קשה בקלוסובה. עצם קיומה הועמד בספק בעטיים של היעדר עלייה והחמרת האבטלה. עקב סגירת המחצבה בימי-החורף, ירד מספר החברים לפחות מעשרים, הם סבלו חרפת רעב, ומרכז 'החלוץ' חסר האמצעים לא יכול היה לתמוך הקיבוץ ואילו חבילות מן הבית לא הסכימו החברים לקבל. היו יוצאים לסביבה לחפש עבודה. למרות הכל החליטו לא לנטוש את קלוסובה¹³⁶. חלק ניכר, אם לא מכריע, בהחלטה זו היה לפי כל העדויות לב' מרשק¹³⁷, שנשלח, כאמור, לקלוסובה מטעם מרכז 'החלוץ' להשפיע שלא יטשו את המקום¹³⁸. הוא יצא לגיוס מילואים לקיבוץ מסניפי 'החלוץ' בעיירות הסביבה. באישיותו הסוערת, השפיע אפוא לא רק לראדיקאליזציה של אורחות-החיים בקלוסובה אלא גם ברחבי ווהלין, ואף מעבר לה. שליח מארץ-ישראל שמתח ביקורת על מרשק ב־1929 הודה, כי 'יום יום, בכל רכבת מגיעים לכאן [לקלוסובה] אנשים צעירים מאד, מוהלין ומפולסיה וממקומות אחרים נוסעים כמו לרב'. הוא מסביר את כוח השפעתו של האיש בכך שהיה לא רק מן המדברים, כי אם גם מראשי העושים¹³⁹. סביבו נתלכדו חברי הקיבוץ המעטים שנשארו בהכשרה, לגרעין פרולטארי ואידיאי, כדי כך שעם עלייתו לארץ-ישראל, נתעורר חשש — שהתבדה — שמא יורע מצבו של קיבוץ קלוסובה¹⁴⁰. עלו בו בראדיקאליזם של קלוסובה גם סממנים אנארכיסטיים-סגפניים: התנערות וביטול העולם הסובב, על הנאותיו, נימוסיו והליכותיו, כסמלי תרבות מזויפת. תחושת-ההפקרות ביטאה בתודעתם את השחרור מהמורשת הזעיר-בורגנית השנואה. הגלויים החיצוניים לכך היו לבוש מרושל, חוסר הקפדה על הנקיון האישי והציבורי,

135 העתיד, 156, 15 בספטמבר 1934. אף שדברים אלה משקפים ראייה רטרופקטיבית מכלילה ועל כן גם מטשטשת במידה מסוימת את שלבי ההתפתחות של תפיסתה ומהותה של ההכשרה הקבועה, הרי היא נכונה בעיקרה.

136 'י שוחט', ימי קלוסובה הראשונים, ספר יגור, עמ' 601—602.

137 ציזלינג, ספר יגור; שוחט, שם.

138 שוחט, שם. על-פי חשבוננו הוא הגיע למקום לכל המוקדם בשלהי הקיץ או בסתיו, כי הסמינר התחיל במארס 1926 וארך שלושה וחצי חודשים.

139 'דובדבני למזכירות הקב"מ', 26 יוני 1929, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 9. ראה גם מכתבו של בנארי, 5 ביוני 1929, שם.

140 דובדבני למזכירות הקיבוץ המאוחד, 27 באוקטובר 1929, ארכיון הקיבוץ המאוחד, שם. את מקומו תפס ד' לוי. ראה: אוטיקר, תנועת 'החלוץ' בפולין, עמ' 102, הערה 51. הערתו של קוזלובסקי כי המצב הוטב, אינה מפתיעה. בינו לבין מרשק שררה אז יריבות קשה על רקע השקפות שונות בעניינים עקרוניים. ראה להלן. ראה גם: זכרונותיו של ספיר — 'בנתיבי ימים רחוקים', שדמות גרוכוב, עמ' 93—95, בהם מרכז, לאור הזכרונות, את האנטגוניזם.

דיבור מחוספס, יחס אדיש לרכוש האישי והציבורי וכתוצאה מזה האחרון גם הונחה משקית מסוימת¹⁴¹.

הגישה הראדיקאלית באה לעימות עם הדרכים הישנות באביב 1927. לכאורה בבעיה משנית: אם לקיים את ההחלטה כי אין לצאת הביתה לחופשת חג הפסח, או להמשיך בנוהג הישן כי בחגים מתפזרים החברים לבתיהם ומשפחותיהם. ההחלטה להשאר בהכשרה בימי-החג אמורה היתה לסמל את השינוי הראדיקאלי, את הפיכתה של ההכשרה לביתו הקבוע של החבר תוך ניתוק מוחלט ממשפחתו ומסביבתו החברתית הקודמת. נותר בידינו מכתב מאותם הימים, המשקף את הלבטים הללו וכן את מאבקו של ב' מרשק למימוש הראדיקאליזאציה, מאבק המסביר במידה רבה את מעמדו המיוחד בתוך 'החלוץ'¹⁴²:

החלטנו כל הקבוץ להשאר לחג הפסח בעבודה. הנימוקים היו חנוכיים, פשוט להתרגל לחיות הקיבוץ לא רק בימי חול, אלא גם בימי יום-טוב. והעיקר המצב בעבודה בקיבוץ אינם עדיין חברים שימלאו את מקומותינו. ורק עכשיו יכולים אנו לכבוש את כל עמדות העבודה החשובות שמעולם לא חלמנו להם. רק עכשיו אנו יכולים להניח יסוד לקבוץ הגדול בן מאה איש בקיץ. ההחלטה הזו נתקבלה

141 הימנון קלוסובה משקף בצורה הטובה ביותר את המנטליות ששררה בתוך הקיבוץ בימי השפל של העלייה הרביעית שנחשבו בקורות 'החלוץ' כתקופה ההירואית שלו, הפך אחרי-כך לנחלת 'לל 'החלוץ'. מחברו היה א' גוברמן.

הפקר

מיר דארפן ניט קיינעם, מו האבן דא גארנישט,
מיר האבן צעריסן מיט נאענט און ווייט;
צעכראסטעט די הערצער, צעפראלט זיך דאס לייב —
א הפקר כאליאסטרע, צעזונגענע לייט.

מיר לאכן פון נויטן, מיר לאכן פון ליידן,
מיר האבן פארווארפן פון גליקן דעם קראנץ;
א ניגון א נייער דאס בלוט האט צעפלאמט —
מיר וועלן דאס לעבן פארטרונקן אין טאנץ.

הייבט זשע דעם האמער, ברעכט זשע דעם שטיין,
זאל הילכן דער לופטן פון ארבעט — געקלאנג;
מיר זענען חלוצים פון קבוץ קליאסאווע —
מיר שאפן א לעבן פון ארבעט געזאנג.

ראה: י' אוטיקר, שם, עמ' 211. שם גם התרגום העברי. ראה גם: ספר החלוץ, עמ' 220.
142 המכתב מופנה אל ב' בנדרסקה, אשר ריכזה את פעולת 'החלוץ' בוהלין. הוא אינו מתוארך, אולם על-פי תוכנו ברור שנכתב בתקופה שבין 15 וה' 20 במארס 1927, סמוך לחג הפסח. ראה: ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7. מפאת חשיבותו אנו מצטטים ממנו בהרחבה להלן.

עוד לפני חודש... אבל עכשיו המצב נשתנה. את עמדות העבודה כבשנו. כבשנו את טעינת הקרונות, כבשנו את ה'דראבילקה'¹⁴³, אבל מפני זה שחברים חדשים לא באים, מוכרחים אנחנו לעזב אחת משתי עמדות אלו. איך זה מעציב ומכאיב אין לדבר, כל החורף עבדנו במקצועות אלו, עבדנו קשה. הרוחנו מעט, אלא היתה תקוה שכבשנו עמדה לעונת האביב והקיץ, עכשיו כשבא הזמן מוכרחים לעזב — [כך במקור — י.א.]. חוץ מזה המצב בעבודה הוא כזה, עובדים כל הזמן האחרון 50 אחוז מהקבוצ. קלוסובה מונה 23 חברים וחברות ועובדים רק 13—12 חברים. 5 חברות חולות ושתי חברות מהפלוגה השלישית [מלה מחוקה — י.א.]. מוכרחות לעבוד במטבח במכבסה. ועכשיו כשישנה עבודה ל-20 חברות לפחות בקלוסובה, כשמוכרחים לכבוש את העבודות¹⁴⁴, לא עובדת אף חברה אחת כי אין חברות, וחברות לא באות¹⁴⁵. אין לדבר איך מחנך ומכשיר את הח"ח מצב כזה, איך מחנך את האחראיות (!] לשאת בעול הקבוצ, והדאגה מצד הח"ח ולקבוצ וביחוד לחברות החולות שתתראנה בקבוצ. אפשר כשפתרנו שאלת הח"ח החולות לא חשבנו שמזה יצא דבר גדול כזה, שזה כל כך ישפיע על חנוך הח"ח. ואם היו כאלה שהציעו לשלוח את החברות החולות הביתה, רואים אנו עכשיו איך זה היה משפיע לקבוצ¹⁴⁶.

למרות ההחלטה הקודמת עזבו 8 חברים. אך גם בין אלה שנשארו לא שררה תמימות דעים בשאלת מקום בילוי החג:

- 143 מכונת החצץ.
 144 מושג 'הכיבוש' נפוץ בהכשרה החלוצית בתקופה זו. אין ספק כי היה זה סיגול של מונח הנקוט בארץ-ישראל למציאות בפולין. נגזרה גזרה שווה בין החדירה לענפי העבודה שם וכאן.
 145 בעיות מקומה של החברה בהכשרה בכלל ושאלת עבודתה בפרט, ליוו את התנועה החלוצית במשך כל ימות קיומה, מאחר שנכרכו בכך קשיים ממינים שונים. הגישה המסורתית השמרנית על מקומה של הבת, הקשתה עליה את האפשרות להצטרף לתנועה. הקשיים גברו כאשר הנערה עמדה לצאת להכשרה, עקב החששות בפני יציאתה ל'תרבות רעה'; גם לאחר הצלחתה להתגבר עליהם, היא יצאה להכשרה ברשות הוריה או בלעדיה וניצבו בפניה מכשולים חדשים. התנועה חילקה את חבריה לשוויון מלא בין המינים בכל תחומי החיים, לרבות תחום העבודה. אולם, המציאות הכלכלית בפולין מנעה מימוש המטרה, בראש ובראשונה בתחום העבודה. אך גם בתחומי החברה היתה התנועה החלוצית ערה למצב הקיים. המקורות — העיתונות, פרוטוקולים של ועידות וכינוסים — משקפים את הלבטים שהיו כרוכים בהתמודדות בפרובלימטיקה סבוכה זו. אספקט זה של תולדות 'החלוץ' לא נחקר עדיין. על היחס המספרי בין המינים בהכשרה עיי': אוטיקר, שם, עמ' 53—56.
 146 שאלת ריפוי החולים הפכה סלעי-מחלוקת עיקרי בין קלוסובה מזה ושחריה וחלק מהנהגת 'החלוץ' מזה. היא שימשה אינדיקטור לתפיסות שונות בדבר אופיו של קיבוץ-ההכשרה הקבועה. הדיון נערך במועצת הקיבוצים בקיץ 1927. להלן נדון בשאלה זו בהרחבה. אולם כבר עתה ראוי להדגיש כי אלה אשר החליטו לטובת ריפוי החולים בתוך הקיבוץ היו מודעים להשפעה מרחיקת הלכת של צעד זה וכן אלו שינויים טומן בחובו מעשה זה בתהליך הטראנספורמציה של ההכשרה.

ישנם 3–4 חברים מהחדשים שחפצים לנסוע לחג הביתה. במצב זה [הדגשה במקור — י.א.] 2 חברים כבר נסעו... למרות החלטותינו שלא יסעו הביתה. וגם אלה ה-4 לא ישמעו להחלטה ועומדת השאלה מה לעשות? לא די שלא באים חברים חדשים למרות זה שבקלוסובה ישנן עכשיו אפשרויות ל-200 איש עבודה... אלא איך יכולים עכשיו במצב הנוכחי חברים לעזוב את הקבוץ?... המצב הוא 'אכזרי' [כך במקור — י.א.] ובשביל זה ישנם [!] דעות שצריכים עכשיו להתנהג ב'אכזריות' לאלה שעוזבים עכשיו את הקבוץ. ואנחנו החלטנו, שאלה זו מוכרחים לברר באופן רחב. אפשר זה ישפיע עליהם, או מה נעשה עמם, ישנם [!] הצעות להוציאם מן הקבוץ, מהתנועה, אחת ברור שזו שאלה חשובה עד מאוד וצריך לדון עליה ברצינות.

למטרה זו מרשק מציע לזמן פגישה לפני חג הפסח ומזמין את בנדרסקה להשתתף בה. נמצאנו למדים שבתקופת השפל בקורות 'החלוצ' חלה תמורה בהתפתחות קיבוץ קלוסובה, וממנו בהכשרה החלוצית כולה. קבוצת אנשים קטנה מכריעה הכרעות, מתוך מניעים מעשיים וחינוכיים-אידיאיים המסייעות לפריצה מן המבוי הסתום. הכרעות אלה עתידות להמציא פתרון לכלל התנועה השרויה במצוקה. היוזמה באה כרגיל מצד חברים מן השורה, וגם בכך ייחודה של התנועה החלוצית — בתודעה כי כל אחד חייב להיות שותף פעיל בעיצוב דרכה וכי אין לסמוך על ההנהגה כי תמצא את הפתרונות הרצויים, שהרי יוזמות חברים נתקלו לא פעם בהתנגדותה של ההנהגה ורק לאחר שהוכחה צדקתן אומצו עליה¹⁴⁷. עמד על כך ב' מרשק בדבריו במועצת הקיבוצים באוגוסט 1927:

אין לבקר את פעולות המרכז. אנחנו התנועה גדלנו ועברנו על מנהלינו. קליוסובו הביטוי לגדול התנועה העמידה בפני המרכז שאלות שהפתיעו אותו, לא המרכז שיצר את הקבוץ הקבוע בתור צורת חיים, אלא התנועה עצמה. יש להאשים את המרכז שלא דאג לכוון התנועה¹⁴⁸.

מרשק מציג את תהליך גיבוש ההכשרה הקבועה כתהליך מחושב על דעת מעטים:

בתחילת החורף כשנשארו רק 3 חברים בקבוץ דאגתנו כבר היתה אז ליצור תנאים כאלה שיהפכו את הקבוץ לקבוץ מתמיד לגורם תדירי [?] בתנועת

147 על אפיון ייחודו של 'החלוצ', היחסים בין ההנהגה והחברים, עמדנו בהרחבה: ראשיתו של 'החלוצ', שם. ראה גם, להלן הסתייגויות החברים המרכזיים של 'החלוצ' מן הראדיקאליזם של קלוסובה בשאלות שונות של גיבוש אורחות-חיים בהכשרה הקבועה, ואימוצן לאחר-מכן.

148 ראה: מועצת החלוצ בפולין, 12–18 באוגוסט 1927, עמ' 60; ראה גם שם, עמ' 12–13.

החלוץ. דאגנו לתנועה וקבלנו עלינו עבודות כאלה שרק כוח קולקטיבי גדול יכול להם. פנינו להסתדרות וחכינו לאנשים¹⁴⁹.

אלה כאמור הגיעו רק מאוחר יותר, בחלקם הודות לפעולות הגיוס של מרשק עצמו. חשיבותה של החלטת קלוסובה וכן של שחריה — היתה מכרעת. בגלל היותו תנועת הגשמה לא עמד ל'החלוץ' כלמפלגות האחרות המפלט של 'עבודת ההווה'. היעדר עלייה עלול היה להביא אפוא לידי חיסולו. בהכשרה הקבועה — על-פי החלטת קלוסובה ושחריה — נמצא אפוא מכשיר ארגוני וחינוכי רב-ערך שעמד במבחן בעת הצמצום כבימי ההתרחבות הגדולים בשנות השלושים. אף שומעים אנו מן המכתב על השאיפה לגדול ולהתפתח לא מויתורים ופשרות, אלא דווקא מן התביעות המקסימאליסטיות המוצבות בפני החבר, כסיסמה שהוא אימץ לעצמו — 'תורת החלוציות העברית אכזרית במעשיותה ונפלאה במהותה'¹⁵⁰. הרי זה ראדיקאליזם התובע את האדם בכליותו, מעמיד בפניו אתגרים קשים לא בעתיד הרחוק, בארץ-ישראל, כי אם כאן ומיד. אין בתביעות אלה משום זלזול בחולשות היחיד, כי אם ביטוי לתחושת 'אכזריות' המצב — חוסר העלייה, התפוררות סניפים והיעדר ריזרבה להכשרה תובעים פתרונות קיצוניים. קיצוניות זו נתקלה בסירוב ובהתנגדות. קשה היה לעבור בבת-אחת מארעיות לקביעות. ואמנם 'נשארו בקלוסובה רק 2 חברים, כל האחרים התפזרו, שבועות עברו רק עם שני חברים בהכשרה'. במרכז 'החלוץ' התחילו להטיל ספק 'האמנם צדקנו במעשינו? האמנם לא מתחנו את המידה? האמנם ישוּבו?'¹⁵¹. אלה שנשארו, הושפעו אמנם מאישיותו של ב' מרשק, אך לשותפים המעטים שהיו עמו בקלוסובה ולאחרים שהצטרפו לקיבוץ — להגשמת המגמות הראדיקאליות — חלק שווה בסלילת הדרך.

ב-1927 הורגש שינוי לטובה בקלוסובה. הקיבוץ רכש 20 דונם אדמה, נערכה חנוכת בית בקיבוץ, בקיץ בא מִפְנֵה גם בגידול המספרי. בינואר 1927 נתכנסה ועידת 'החלוץ' בווהלין, הקריאה לחברים לשוב לקיבוץ פעלה. התברר כי חרף הרושם החיצוני של התפרקות שחדרה גם לתוך שורותיו של 'החלוץ', מצויים היו בווהלין חברים לא מעטים שציפו ליוזמה שתשיבם לפעולה¹⁵². בקיץ 1927 הצטרפו להכשרה חניכי החלוץ הצעיר — טיפוס חדש של חניכי התנועה. הם הגיעו לקיבוץ אחרי שנים של חינוך בתנועתם, צעירים בהרבה מן החברים הרגילים; תודעתם איתנה ונכונותם

149 ראה: מכתב לטבנקין, תרשיש, 24 באוגוסט 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7.

150 ח' דו, 'דור ומסילתו' — מימי קלוסובה, מאסף החלוץ הצעיר, עמ' 136.

151 הכוונה להחלטה לא לצאת הביתה לחגים. ראה הנ"ל, ספר יגור, עמ' 606.

152 הקיבוץ גדל ל-50 חברים, מזה 1/3 חברות. הם חזרו לכל ענפי-ההצביה. גם תנאי הדיור והכלכלה השתפרו. הוא הדין ביחס לפעילות התרבותית. א.פ., 'קבוץ ווהלין', העתיד, 51, 20 ביוני 1927.

רבה לסגל לעצמם את ערכי ההכשרה הקבועה ולהגשימם בצורה מקסימאלית. מכוחה של תנופה מחודשת זו הציעו נציגי קיבוץ קלוסובה במועצת קיבוצי ההכשרה באוגוסט 1927 לראות בקיבוץ בית קבוע לחבריו עד לעלייתם ולדאוג בו לכל צורכי החבר, כולל ריפוי בימי מחלה. הם אף גרסו שאין להיזקק לעזרת ההורים מהם נפרד החבר — לא פעם תוך משבר קשה — משום שיש בכך משום פגם מוסרי. בוועידה זו התנגשו השקפות קלוסובה בהשקפות מתונות יותר¹⁵³. אולם גם אלה אשר יעצו לנהוג ביתר מתינות בשאלות קבוציות שונות עמדו על השפעתה של קלוסובה על כלל התנועה¹⁵⁴. תחילה נמצאו, אפילו בוועידה, חברים שהתנגדו להכשרה לא חקלאית, היו שסירבו ללכת לקלוסובה. המרכז נאלץ להיענות לתביעתם, ורובם הופנה לקיבוץ שחריה¹⁵⁵. ברם, אלה היו קולות בודדים בתקופת הלבטים הראשונה. עם השתרשות רעיון ההכשרה הקבועה ב'החלוצ' הפכה קלוסובה לדגם אידיאלי¹⁵⁶.

קיבוץ שחריה¹⁵⁷

קיבוץ זה נוסד במקביל לקלוסובה ואף חבריו הינם ממניחי היסוד להכשרה קבועה. אלא קווי ההתפתחות כאן היו מתונים יותר וזכו לפחות הילה מאלו שבקלוסובה¹⁵⁸. היוזמה לייסוד הקיבוץ יצאה מסניף 'החלוצ' בעיר סמיאטיץ, שקם ב-1923 על רקע גילויי ראדיקאליזאציה בארגון נוער מקומי, 'פרחי ציון'. חבריו שלא פנו לקומוניסטים ייסדו את הסניף החלוצי במקום¹⁵⁹. תחילה פעלו כדוגמת סניפי 'החלוצ'

153 ראה להלן בהרחבה. על החלוצ הצעיר, ראה: מאסף החלוצ הצעיר, שם; א' פרידמן, 'לדרכי תנועתנו', העתיד, 48, 21 בפברואר 1927.

154 צילוינג לקיבוץ המאוחד, אוגוסט 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7.

155 מכתבה לקבוצה של פרומה טיגר, חברת עיז-חרוד, שנמצאה בפולין, 27 בנובמבר 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7. היא סבורה גם שהתנאים הקשים ששררו בקלוסובה גם הם הרתיעו: 'כח המושך לקבוץ הזה הלך וחלש החברים בהסתדרות שהיו במגע תמידי עם החברים הנמצאים בקבוץ ידעו על המצב הקשה הפנימי'. הכוונה בעיקר למספר הרב של חולים שהגיע ל-40% מכלל החברים. וראה להלן, הדיון בשאלה זו.

156 ראה דברי הסיכום וההערכה בשנים מאוחרות יותר, מועצת הקבוצים של 'החלוצ' בפולסיה-וועלין, 10 ביולי 1930. מכתב פרידה של ל' לויטה לחברי הקיבוץ, עם סיום שליחותו בפולין, 3 בנובמבר 1931, ארכיון לוחמי הגיטאות, תיק לויטה; וב יחוד ראה דינים וחשבונות מן הכינוסים לרגל יובל העשירי ליסודו, א, ידיעות, 19 באוקטובר 1934.

157 ברדיצ'בסקי מספר כי השם נקבע לאחר שהתווכחו עליו עד אור הבוקר, ואז החליטו החברים לאמץ לעצמם את השם שחריה, מאסף החלוצ, עמ' 124. אך אין סימוכין להשערתו ומקורו לא ברור.

158 ראה: א' שפיאלטר, 'קורות 150 שנה', ספר קהילת סמיאטיץ, עמ' 48; י' גבעוני, 'החלוצ והחלוצ הצעיר בסמיאטיץ', שם, עמ' 167—172, א' מרמור וי' יכלין, 'שחריה', שם, עמ' 178—180; י' פונדיק, 'משק שחריה', ספר החלוצ, עמ' 221; העתיד, 24—25, 23 ביולי 1925; 44, 18 באוקטובר 1926; 106, 15 בנובמבר 1935; ידיעות, 2, 28 בינואר 1932.

159 לאה רוג, 'זכרונות מ'החלוצ' בסמיאטיץ, קהילת סמיאטיץ, עמ' 173; י' גבעוני, שם; א' שפיאלטר, שם.

בימי העלייה השלישית, וחקרו חלקת-אדמה סמוכה לעיר, בה עבדו שעות ספורות ביום. אולם לחץ החברים להכשרה חקלאית ממשית גבר וביוזמת מ' פונדיק, אשר מילא תפקיד מרכזי בימי הגיבוש של הקיבוץ¹⁶⁰, נחקרו מבעל-אחוזה כ-60 מורג (300 דונם לערך) אדמה חקלאית, 'כי לרבים מתושבי העיר היה מגע עם עבודה חקלאית'¹⁶¹. החסכונות העצמיים וההלוואות אמנם הספיקו לתשלום דמי-החכירה, אולם לא לרכישת הציוד הנחוץ. הזרעים נתקבלו כהלוואה מסוחרים יהודים. ואילו הכלים נרכשו על-ידי עבודות חוץ של החברים במנסרות בנוריץ ובעזרת מרכז 'החלוץ'. בשנים הראשונות היה מצבו של הקיבוץ קשה¹⁶². ההכנסות מן החקלאות לא היה בכוחן לפרנס את החברים. הפתרון נמצא בהקמת פלוגות לעבודה שכירה ביישובים סמוך למשק, בנוריץ ובדומברובה. לימים הוגדרו הפלוגות סביב למשק שהן 'בחינת עין חרוד בגלות'¹⁶³. לתקופה קצרה היתה ההכשרה קואופרטיבית, אך ביוני 1926 הוכרז על יצירת קיבוץ אורגאני, שהקיף את המשק ואת הפלוגות. האחדות התבטאה בחילופי חברים בין המשק והפלוגות, בקופה משותפת, במוסדות משותפים, בדאגה לשמירה על רמת-חיים אחידה, ועוד¹⁶⁴. כקלוסובה השפיע קיבוץ שחריה בראש ובראשונה על צעירי סמיאטיץ, ובמהרה גם מעבר לעיר, בכל המחוז¹⁶⁵. לאחר שמרכז 'החלוץ' אישר את קיום המשק, החלו להגיע אליו חברים גם ממחוזות אחרים: מגרודנה ואף מוורשה, מווילנה ומווהלין; חברים אשר סירבו לצאת לקלוסובה משום רצונם בהכשרה חקלאית¹⁶⁶.

גם בשחריה גרמה הפסקת העלייה לארץ-ישראל ב-1926 לאותה הדילמה כבקלוסובה. אף בשחריה הגיבו ביצירת קיבוץ קבוע ובשאר אורחות-חיים היתה שחריה קרובה להלכה ולמעשה לקלוסובה. גם כאן אמרו האנשים לעצמם: 'ברחנו מן הבית, מהעיר, מן הפרנסות היהודיות ונמלטנו לקבוץ, לחיים חדשים'¹⁶⁷.

160 מרמורי-בילין, שם. מנחם פונדיק היה אחרי-כך חבר מרכז 'החלוץ', אך התמיד בקשריו עם הקיבוץ. בארץ היה במגדל, טבע בכינרת.

161 שם. ראה גם: העתיד, 24—25, שם.

162 דירוחשבון של עבודת המועצה לגליל גרודנה-ביאליסטוק, 14 באוקטובר 1925, ארכיון לוחמי הגיטאות.

163 ראה דירוחשבון משחריה, מועצת החלוץ בקאיאנקה, 1927.

164 ברדיצ'בסקי, מאסף החלוץ, שם.

165 'גבעוני', 'בצילה של שחריה', מאסף החלוץ הצעיר, עמ' 129—132.

166 ראה לעיל, הערה 155.

167 הדברים נאמרו בימי תקופת 'הכיבוש הגדול', שהחזיר את ההכשרה לתוככי העיר והעיריה. שחריה, כקיבוצים אחרים, ניצב בפני אותו מתח דיאלקטי של קיום והתבססות בתוך חברה נגדה פנו עורף מתוך מרד לערכיה. התשובה היתה, כי השיבה העירה נושאת עתה אופי אחר; לא בודד חוזר אליה, אלא קולקטיב מחושל המסוגל להתמודד עם האתגר שהיא מציבה בפניו: 'אולם חזרנו ברכוש גדול, לא כיחידים כי אם כאחדות מחושלת אשר יצרה יש שונה מן המציאות הסובבת. בכוחו של הקבוץ

אלא שבשחריה נהגו במתינות ונטו לפשרות יותר מאשר בקלוסובה; הקיבוץ מוכן היה להרשות לחבריו להיעזר בהורים במקרים מסוימים. גם באשר לזרכם העתידה של חבריו בארץ-ישראל נהג על-פי העקרונות של קיבוץ עלייה, שמטרותיו מוגבלות להכשרה, עלייה וכיבוש ואין הוא מחייב מראש להצטרף לצורת התיישבות מוגדרת. ואמנם בתקופה הראשונה נטו רק 50% מכלל חבריו לקיבוץ הגדול, האחרים למושב וצורות ארגון אחרות, כולל הקבוצה הקטנה¹⁶⁸.

מאידך גיסא, גרסו — כבקלוסובה — כי 'הכיבוש' חשוב להכשרה, היינו, ההתרחבות המקסימאלית. ואמנם הגיעה שחריה ב-1927 ל-6 פלוגות שמנו 120 חברים¹⁶⁹. שחריה הוגדרה כ'קבוץ ארצי בזעיר אנפין'¹⁷⁰.

המבנה של שחריה עורר את מרכז 'החלוץ' לתכנן צורת קשר חדשה בין ההכשרה הקבוצה שנמצאה אז בראשית צעדיה לבין ההכשרה העונתית. הקיבוצים הקבועים המעטים לא היו מסוגלים לקלוט את כל המועמדים להכשרה גם כשמספרם היה מועט. הרעיון של הכשרה קבועה לא השתרש עדיין בתודעת חברי התנועה. עלתה הצעה שפלוגות הכשרה עונתית יסודרו באחוזות החקלאיות מסביב למשק, העבודה התרבותית והחינוכית תנוהל בהזרכתו ובחסותו של הקיבוץ הקבוע; כך תתהווה עתודה לקיבוץ הקבוע, מהיקפו ובחינוכו. ותיקי שחריה נענו להצעה זו רק בלחץ המרכז¹⁷¹. ייתכן כי אי-הרצון נבע מחשש להתפזר על-פני שטחי-פעולה רבים העלולים לבוא על חשבון הקיבוץ עצמו. מכל מקום, לא יצאה תכנית זו לפועל, משום שהשפל הממושך צמצם את העתודה החלוצית עד שלא תמיד הספיקה למלא אף את הקיבוצים הקבועים המעטים.

גם בשחריה הורגש המשבר הקשה. בשלהי 1927 ובראשית 1928 הורגשה ירידה

לשמור על חבריו בפני השפעת החברה הסובבת. העיר היהודית מתרגלת לשכבה הפרולטרית החדשה'. מועצת קיבוץ שחריה, ברנוביץ, 19—21 בדצמבר 1931, ידיעות, 2, 28 בינואר 1932. ברם, במהרה הסתבר שהדברים אינם כה פשוטים. המציאות העירונית העמידה בפני ההכשרה בעיות עמה נאבקה קשות ולא תמיד בהצלחה יתירה. ראה: פרקם, שם; העתיד, 1932—1935.

168 עוד ב-1927 הוגדר קיבוץ שחריה כגוף שלא קבע עדיין סופית את דרכו בעתיד בארץ-ישראל. וראה מכתב מבתיה בנדרסקה לטבנקין, 5 באפריל 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7. ואמנם ניתן היה למצוא את יוצאי שחריה בין חברי קיבוץ גדול כגבעתיים, אך גם בין מייסדי מושבים — בית-שערים, עין-עירון וקבוצות כחולדה. האיש המרכזי בקיבוץ, מ' פונדיק, נטה לקבוצה הקטנה; 'גבעוני, קהילת סמיאטיץ, עמ' 172; מרמוריבילין, שם, עמ' 179. ראה גם להלן.

169 ראה: העתיד, 44, שם; ברדיצ'בסקי, שם; החלטות ותאריכים, עמ' 99; העתיד 49, 15 במאוס 1927; ב' מינקובסקי, 'דין וחשבון מפולין במועצת החלוץ העולמית ספטמבר 1927', העתיד, 53, 16 באוקטובר 1927.

170 מכתב מפרומה טיגר — חברת עין-חרוד ששהתה בפולין — לביתה, 27 ביוני 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7. השווה גם: העתיד, 46, 9 בדצמבר 1926.

171 מכתבה של פ' טיגר, שם.

במספר חבריו, כתוצאה מאבטלה גדל הגרעון. אף-על-פי-כן לא נשלחו החברים הביתה. נערך נסיון של חיפוש דרכים לעלייה. פלוגה בת 15 איש יצאה לוורשה, בה ובסביבתה נתגלגלו כמה חודשים. באביב של 1928 חל שיפור זמני במצבו, אך לזמן קצר בלבד. אחריו מתחילה פרשת נדודים ארוכה ורבת-סבל. מרכזו של הקיבוץ הועתק לכמה מקומות ושחריה היה הקיבוץ הראשון שחדר, כבר ב-1930, לעיר ברנוביץ, כלומר, כשנתיים לפני יתר קיבוצי ההכשרה¹⁷².

הוויכוח על דרכו של קיבוץ ההכשרה הקבועה

השוני בתפיסת ההכשרה החלוצית, דרכי התארגנותה בגולה ויעדיה בארץ-ישראל, התמקד בשאלה משנית לכאורה, זו של הטיפול בחבר שחלה — היש לשלחו הביתה לריפוי או שחייב הקיבוץ ליטול תפקיד זה על עצמו. חילוקי-הדעות בעניין זה שימשו ביטוי וסימן לסבך הבעיות שנוצר עם המעבר לקביעות בהכשרה, כגון: היחס להקמת משפחה בגולה, בעיית ההכשרה המקצועית, דרכי הניהול הדימוקראטי, השתתפות כלל החברים בהכרעות בחיי-הקיבוץ, דרכו של החבר בארץ-ישראל וכיוצא באלה עניינים שצצו בעקבות המעבר. בשאלת החולים, הועמד במבחן המימוש עיקרון בסיסי של ראדיקאליזם — הסירוב להיעזר בחברה בה מרדו וממנה ניתקו עצמם. הבעיות נתלבנו במועצת 'החלוץ' בקאיאנקה באוגוסט 1927 ובמועצת 'החלוץ' העולמית שאחריה¹⁷³. הדים ראשונים נגד קביעות ההכשרה 'בתוך סביבת-מעבר' נשמעו עוד קודם-לכן¹⁷⁴. במועצה עצמה ובדיונים שלאחריה נתגבשו שלוש גישות¹⁷⁵: זו של קיבוץ קלוסובה שגרס בעקביות כי חובה על החברים לדאוג לחבר החולה במסגרת הקיבוץ, למרות המעמסה הכבדה שדאגה זו מטילה עליו, משום שזה מבחי למהימנות עצם הרעיון הקיבוצי; כל ויתור בנידון לא יהיה אלא ביטוי לפשיטת

172 על גורלו של הקיבוץ מעבר לחקופה הנדונה במאמר זה ראה: עובדיה, דין וחשבון של שחריה בפגישת הקבוצים אוגוסט 1928; ברסלבסקי, הכשרה אין פוילן, עמ' 13; דובדבני למוזכירות הקיבוץ המאוחד, 20 ביולי 1929, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 9. דיריחשבון מקיבוץ שחריה ופולגותיו במועצת הקבוצים של החלוץ בפולסיה-וולנייה יולי 1930; העתיד, 99—100, 1 באוגוסט 1930; 'מצב ההכשרה בפולין', שם, 135, 30 ביולי 1932; ח' מורנו, 'סלונים עירי', ספר יגור, עמ' 302—303.

173 ראה דיריחשבון מפורט מהמועצה ומפגישת הקיבוצים שלאחריה, מרכז 'החלוץ', ורשה 1927, [להלן: דו"ח קאיאנקה], העתיד, 52, 31 באוגוסט 1927; החלטות ותאריכים, עמ' 22—24; הצפירה, 195, 23 באוגוסט 1927; א' דובקין, 'המצב בתנועת "החלוץ" העולמית, הרצאה במועצת "החלוץ" העולמית החמישית בדנציג, ספטמבר 1927', מאסף החלוץ, עמ' 195—196; העתיד, 53, 26 באוקטובר 1927; 54, 15 בנובמבר 1927.

174 ראה, למשל: ג' חנוך, 'הקבוצה והחלוץ בגולה', הפועל הצעיר, 23, 17 במארס 1927. ראה גם להלן.
175 זו במידה מסוימת הצגה סכימטית, משום שבקרב כל קבוצה ניכרו גוונים שונים, אולם בקווים כלליים היא נכונה; וראה להלן.

הרגל של רעיון זה. חברי קלוסובה תבעו גם לכוון את החיים בהכשרה להכשרת החבר לחיי־קיבוץ בארץ. מולם עמדה גישתם של חברי שחריה, שגרסו מנימוקים עקרוניים ומעשיים, כי יש לשלוח את החברים החולים הביתה לשם ריפוי¹⁷⁶. הם חייבו אמנם את רעיון ההכשרה הקבועה בגולה אלא שלא הסיקו ממנו את המסקנות המפליגות שהסיקו אנשי קלוסובה, משום שהעריכו כי אין אפשרות לגבש דפוסי־חיים קבועים בשלמות במסגרת ארעית במהותה ושיעדיה מוגבלים. בתווך ניצבו שליחי ארץ־ישראל חברי עין־חרוד וחברי מרכז 'החלוצ' המקורבים רעיונית אליהם. לא זו בלבד שחייבו את התקרבותו של 'החלוצ' להזהות עם התנועה הקיבוצית בארץ־ישראל, אלא פעלו גם להחשת התהליך. יחד עם זאת, לא גרסו את הראדיקאליזם הבלתי־פשרני של קלוסובה; הם הצביעו על מגבלותיהם של חברי ההכשרה בגולה בבואם לפתור בעיות בדרך שעושים זאת חברי הקיבוץ בארץ־ישראל: 'בפעולת קלוסובה היו בלי ספק שגיאות שונות, היתה הפרזה ביחס לאפשרות של חיי קבוצי שלם בקבוצי ההכשרה באותה המדה כמו בקבוצי ההתיישבות בארץ'¹⁷⁷.

למרות ימי השפל הקשים לתנועה בהם התכנסה המועצה, נדונו בה גם בעיות כלליות אחרות, כגון: המאבק לעלייה, שיקום הסניפים שנצטמצמו והלכו, האיחוד בין 'החלוצ' והשומר הצעיר, היחסים עם ההסתדרות. ככל זאת במרכזה עמדה הפלוגתה בין קלוסובה ושחריה¹⁷⁸.

דברה של קלוסובה היה ב' מרשק. כנציג זרם זה קבע, שקביעות ההכשרה מחייבת את 'החלוצ' להתקרב לצורות החיים הקולקטיביות בארץ ולהתמודד עוד בהכשרה עם בעיות עמהן נאבקים גם בארץ. משמע, ש'רבת ערך היא ההכשרה של שבת חולה בקבוץ גם לגבי החולה וגם לגבי החברים'¹⁷⁹. מרשק דחה בחריפות את הטיעון שהצלחת הגיבוש הקיבוצי עלולה להביא לכך שהחברים לא ירצו לעלות לארץ־

176 עמדה מיוחדת בקרב יריבי קלוסובה תפס פ' קוולובסקי (ספיר) אשר שלל מכל וכל את המעבר להכשרה קבועה. ראה להלן.

177 א' ברדיצ'בסקי, מאסף החלוצ, עמ' 124: הנ'ל, דו"ח קאיאנקה, עמ' 4: ב' מינקובסקי, 'מצב החלוצ ותפקידו', דו"ח קאיאנקה, עמ' 2.

178 ואמנם נשמעה טרזניה כי קיבוצים אחרים הוזנחו משום ריכוזיות של תשומת־הלב בשני הקיבוצים הללו. ראה: פונט וגולדשטיין, שם, עמ' 26, 27.

179 מרשק, שם עמ' 13. והשווה גם: ציולינג, שם, עמ' 8: בנדרסזה, שם, עמ' 11: מינקובסקי, שם, עמ' 2. רובו של הקיבוץ בקלוסובה סמך אמנם ידו על דעותיו של מרשק, אך היו גם חברים — בעיקר מפלוגת העיר רוקיטנה — שגרסו יתר מתינות ודחו את קידוש הסבל של קלוסובה, אשר 'רוצה לפתור פרובלמות אשר גם בארץ מתקשים בהן. את שאלת החולים היא פתרה מתוך קפיצה... ולא לקחו בחשבון את התנאים החמריים. אנו ברוקיטנה התנגדנו לכך. אסור להפריז בקיבוציות'. ראה: דוברוביטסקר, שם, עמ' 13. מאידך גיסא היו חברים בשחריה שנתקנאו בהישגי קלוסובה. ראה: ל' רבינוביץ, שם, עמ' 22.

ישראל והטית נגד הטוענים כך שזה ביטוי לחוסר האמון בחברי הקיבוצים. הוא סבר כי —

הקבוץ העונתי לא יוכל להרים את הסניפים ממצבם הירוד כעת, הקבוץ צריך לרכז מסביבו את התנועה וזה יכול לעשות רק הקבוץ התדירי... קליטובה מצטיינת בזה שהיא סובלת בעד התנועה, לא הרשינו לחברים חולים לנסוע הביתה, כי אלמלי כך לא היינו יוצרים את 'החלוץ' השלם¹⁸⁰.

חברי קלוסובה ותומכיהם הסיקו שאם ההכשרה הקיבוצית מגלמת אורח-חיים שהוא ביטוי אנטייתי לעיירה היהודית המנוונת כהגדרתם, תהיה זו צביעות להיזקק לעזרתה בריפוי החולים או בעת מצוקה אחרת. כל פשרה בזה לא רק שהיא פוגמת בתחושת הצדק, היא עשויה גם להרחיק מן התנועה החלוצית את הנוער הטוב הנמשך אליה, דווקא בגלל נאמנותה הקנאית לערכיה. נאמנות זו מגלמת קלוסובה והיא משמשת סמל ואתגר לבני-הנוער. הקיצוניים שבהם אף תבעו לפזר את הסניפים במקומות ולהפנות את הנוער כבודדים לקיבוצי-ההכשרה.

את השקפות שחריה הציג מ' פונדיק מבעלי ההלכה בקיבוצו וחבר מרכז 'החלוץ'¹⁸¹. תחילה ערער על אחד העיקרים הבסיסיים של קלוסובה, על האמונה כי הקיבוץ חייב להיות פתוח והמוני והצהיר: 'איני חושב שהקבוץ הוא בשביל יחיד סגולה, אבל אין להסתגל להמוניות'¹⁸². בהיותו נוטה לאורח-חיים של הקבוצה הקטנה, תבע להעמיד במרכז הפעילות התנועתית את חינוך האדם, פונדיק הודה כי חברי שחריה אימצו לעצמם לא מעט מיסודות קלוסובה, אך בשאלת החולים אינם מקפידים כמוהם. אף אינם מעמידים במרכז הוויית הקיבוץ את העתיד בארץ-ישראל — שלא כבקלוסובה — משום שהשעה אינה כשרה עדיין לדעתם, בראש מעייניהם עומדת ההכשרה לעצמה. זאת אף שנוצר גם בקרב חבריה קשר רגשי עם התנועה הקיבוצית. אשר למטרות החינוכיות והרעיוניות של קיבוץ-ההכשרה הדגיש פונדיק את הצורך בהבלטת המיזוג בין היעדים הלאומיים והחברתיים הכלליים של הקיבוץ לבין סיפוק צורכי הפרט. בניגוד להבלטת הכלל על חשבון היחיד, בקיבוץ ההמוני, בו הושם הדגש על חיבור הפרט לכלל יותר מאשר על סיפוק מאווי וצרכיו. פונדיק תבע מיזוג לא מתוך גישה אליטיסטית, אלא מתוך הבנה בכורח השילוב של שני האספקטים. כי תהיה האידיאה הכללית מלהיבה ככל שתהיה, אין בכוחה לבטל את

180 שם, עמ' 26. בכלל הצטיינו דבריו בהבלטת תודעת השליחות הייחודית של קיבוצו.

181 מטעם שחריה התבטאו גם אחרים, אולם אלה התרכזו בדיווחים על המשק ופולגותיו ולא בבעיות השנויות במחלוקת. ראה: קמיונסקי ויוסלביץ, שם, עמ' 16, 17, 18.

182 שם, עמ' 18.

הכמיהה האוטנטית של הפרט המצפה כי הקיבוץ יספק גם את צרכיו האישיים הלגיטימיים:

ישנה דרישה לספוק הפרט בקבוץ, ז.א. שאין התלהבות מהרעיון בלבד. מתוך אי-סיפוק מתרחקים גם הרבה אנשים מאתנו. דאגנו גם לסיפוק הפרט, אמנם לא ע"י אינטימיות. עלינו להתאים את התפתחותינו לא ליחיד סגולה, כי אם להמונים, אבל את אלה אסור להזניח לנפשם. כי אם צריך טפול מיוחד, הננו דואגים להתרחבות מתוך התעמקות. הננו ממזגים את הציונות עם סיפוק הפרט, הקבוץ הגדול עוד לא פתר זאת¹⁸³.

גישה השוללת בתכלית את הקביעות אותה ביטא פ' קוזלובסקי, היא הגישה של 'החלוצ' בשלבי התפתחותו הקודמים. לדידו, ההכשרה היא מכשיר ארעי להכין את החבר בעיקר לעבודת-אדמה; אין להכשרה חובה של חינוך רעיוני ואין עליה להתייחס לאורח-חייו של החבר בארץ-ישראל; יש להשאיר לחבר את הברירה באשר לדרך חייו ומקום מושבו בארץ. הוא אף הביע אמון, בניגוד לאנשי קלוסובה וחברי קיבוצים אחרים, ביכולתו של הסניף לחנך¹⁸⁴. בהכשרה הקבועה ראה מוצא זמני בלבד לתקופת השפל בעלייה ו'כשתתחיל העליה תחדל ההכשרה הממושכת'¹⁸⁵. קוזלובסקי רואה גם חיוב בהכשרה הקבועה, אך שלילה בהפרזה בה: 'יש לי הרושם שח"ח קליוסובו הפריזו במידת הגיבוש הקבוצי'. ומכאן שולל הוא גם את דרכה של קלוסובה בטיפול בחוליה¹⁸⁶, המטילה מעמסה על ההכשרה העלולה להרתיע צעירים מבוא אליה. כן העלה מחדש את הצורך בהכשרה מקצועית, ש'החלוצ' ויתר עליה כבר בשלהי העלייה השלישית¹⁸⁷ וטען כי —

בהכשרה צריך להיות לא יותר משנה, עלינו להתאים את שיטת ההכשרה שלנו למצב של עליה. בלי עליה יהיה לנו קשה מאוד. אין לנו זכות קיום בלי עליה... עלינו להזהיר את הח"ח לבל ירקיעו שחקים, כי אחר כך יכולה האכזבה להיות יותר מדי גדולה¹⁸⁸.

183 שם, עמ' 23—24. חבר שחריה אחר, אלפרוביץ, ביטא את התנגדותו לתפיסה ההמונית בצורה בוטה יותר: 'לא לכבוש המונים עלינו ללכת. באופן כזה אפשר בנקל להכשל. עלינו לכבוש בודדים אחד אחד ולהכניסם לתוך קבוצנו', שם, עמ' 9—10.

184 ראה: שם, עמ' 2—3; אולם הרוב התנגד לכך; שם, עמ' 7, 10, ועוד. אגב, ב'החלוצ' ברומניה שימש קיבוץ ההכשרה ולא הסניף, התא התנועתי היסודי.

185 שם, עמ' 19—20. כל הציטוטים מדבריו להלן הם משם.

186 השווה גם, ברוח דומה את דברי פונט שאמר: 'אל נגיע לקיצוניותה של קלוסובה, בשעה שידעו שהחברה לא תתרפא בקבוץ בכ"ז לא הרשו לה לנסוע הביתה', שם, עמ' 26.

187 ראשיתו של 'החלוצ', פרק 4.

188 דו"ח קאיאנקה, עמ' 20.

חברי הקיבוצים הגיבו על כך בטיעון עקרוני ומעשי שכנגד. לטענתם — 'הזמן של ההכשרה צריך להיות בלתי מוגבל, עלינו לעקור ולשרש את ההרגלים השליליים של חיי העיר'. החבר המצטרף להכשרה חייב לדעת כי הוא עוקר 'לחיים חדשים ללא הגבלה של זמן'. יש להעמידו בפני ברירה חדשה: 'חיי מוסר סוציאליים וישרים או חיי עיר משחתים'¹⁸⁹.

את עמדת הביניים של ראשי-התנועה¹⁹⁰ ביטא בראגינסקי:

מוטב שחבר חולה שיש לו הורים אמידים ישתמש בעזרתם מאשר שהקבוץ יוכרח להתאמץ למעלה מכוחותיו, זה דוחה חברים מהקבוץ. הנני יודע להעריך את שאלת החולים, אבל צריך להתחשב גם בהנחה שהננו תנועת הכשרה ואסור לגבש את הקבוצים על חשבון התפתחות ההכשרה, אמנם התחשבנו במגמות של קליטובו, התקציב שהקצבנו היה בעצם מופרז¹⁹¹, אבל מאידך גיסא על הקבוץ לבטל את ההחלטה האוסרת לחולים לנסוע הביתה¹⁹².

ואכן היו זמנים שחלקם של החברים החולים הגיע ל-40% מכלל החברים בקלוסובה, והחברים נאלצו לא פעם לעבוד 14 שעות ויותר כדי לקיים גם את החולים¹⁹³. אחד מראשי התנועה, א' דובקין, מזכיר המרכז העולמי של 'החלוץ', חייב עקרונית את השהייה בהכשרה עד לעלייה. אולם, הוא חשש שמא ההתלהבות של קלוסובה תשכיח את העובדה, כי למרות הכל אף ההכשרה הקבועה זמנית היא ומכוונת לארץ-ישראל; שהעלייה היא המטרה והיא אשר תקבע בסופו של דבר את היקף ההכשרה. מכאן מובן 'כי אין שום הגיון להחזיק את החברים במשקים ובקבוצים בזמן שמאות חברים מחכים לתורם ומתיאשים'¹⁹⁴; ואם ההכשרה הקבועה אינה מסוגלת לקלוט אותם, מתרחקים הם כליל מן התנועה. לכן סבור הוא, שיש לקבוע מועד קצוב

189 גרינברג, חבר גרוכוב, שם, עמ' 20—21. מעניין כי בתחילת המועצה נקט האיש עמדה שלילית ביחס לגיבוש הקיבוצי, אולם שינה את דעתו לאחר ששמע על הישגי קלוסובה. ראה: שם, עמ' 5—6. ברוח דומה של חיוב השהייה בהכשרה עד לעלייה, התבטאו גם חברים אחרים מן הקיבוצים תלחי, גרוכוב ואף מבין אנשי ההכשרה העונתית: שם, עמ' 18 ואילך.

190 ראה דבריהם של בראגינסקי, ברדיצ'בסקי, חיות, טיגר, מינקובסקי וציזלינג, שם, עמ' 3, 7, 8, 9, 21, 28.

191 בעניין מחירה הכלכלי של ההכשרה הקבועה ראה להלן.

192 דו"ח קאיאנקה, עמ' 22—23. לא עברו אלא כמה חודשים ובמועצת 'החלוץ' העולמית התקרב יותר לתפיסת קלוסובה. ראה: העתיד, 54, 15 בנובמבר 1927.

193 ראה מכתבה של פרומה טיגר לעיף-חרוד — 9 נובמבר 1927, לאחר ביקורה בקלוסובה, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7. היא מספרת על שתי חברות שסבלו מרומאטיזם וישבו 9 חודשים בקיבוץ, בלי לעבוד, עד שנשלחו לריפוי. דעתה היא, שלמרות ערכה המוסרי של ההחלטה לא לשלוח את החולים הביתה, הרי משמעותה היא הרס הקיבוץ.

194 דו"ח קאיאנקה, עמ' 6—7.

לחוק ההכשרה. לפיכך אין גם דעתו נוחה מהלכי־הרוח המבטלים את ערכו של הסניף, שהרי הוא המכשיר לגידול התנועה ומתוכו בעיקר יבואו החברים להכשרה. יש אפוא לעשות 'להתיות דרך לפעולה חנוכית תרבותית מעמיקה ורחבה שתרכז המוני נוער יהודי סביב דגלנו'¹⁹⁵, גם בסניפים וגם בהכשרה. בדיוני המועצה העולמית של 'החלוצ' חזר דובקין וטען כי ההכשרה הקבועה הינה ביטוי כן לעקרון ההגשמה העצמית החלוצית ושבה התקדמות ההכשרה הזאת בניהול המשקי ביציבות החברתית, לכן קבע ש'אנחנו חותרים לקראת קבוצ ההכשרה התמידי'¹⁹⁶. אך שלל את ההתקשרות המוקדמת עם צורה התיישבותית מוגדרת כלשהי בארץ־ישראל; שכן חובה לשמור על כלליותו של 'החלוצ'.

מועצת 'החלוצ' — שלא היתה לה זכות הכרעה — הסכימה והחליטה כי אם תתחדש העלייה יצאו ארצה רק אותם החברים 'שהכשרתם החלוצית אינה עומדת בגדר של ספק והמאורגנים בקבוצי העליה או קשורים בארץ־ישראל'¹⁹⁷. לאחר המועצה נערכה פגישת הקיבוצים ובה נדונו בהרחבה הבעיות המיוחדות שלהם ואף בה נתקבלו סיכומים על דעת הכל: ההכשרה הקבועה היא הכלי לגיבוש אידיאולוגי של 'החלוצ', לעיצוב דרך חיים המבוססת על עקרונות של 'יושר סוציאלי עזרה ואחריות הדדית'. בה 'מחנכים את חבריהם לקראת המפעל הקבוצי בארץ'¹⁹⁸. יש להעדיף אותה על ההכשרה הארעית, אך רק 'בהתאם לאפשרויות ודרישות העליה'¹⁹⁹. העדפה זו אינה שוללת את צורות ההכשרה האחרות; העונתית בחקלאות, הקניית מקצוע בבתי 'החלוצ' העירוניים לחברי 'החלוצ' הצעיר ועוד²⁰⁰.

המועצה לא הכריעה אפוא לא בשאלת הטיפול בחולים ולא בשאלת ההגדרה בגולה באשר לצורת החיים העתידה של החברים בארץ־ישראל והוויכוח אודותן נמשך ואף החריף. אף־על־פי־כן ניכרה במועצה זו התגברות השפעתו של הרעיון הקיבוצי על 'החלוצ' בפולין, בדיוניה הושם דגש על קיבוץ־ההכשרה כביטוי נאמן יותר למהות התנועה. 'ראש המדברים היה הפעם', נאמר בהערכה שלאחריה — 'לא חבר הסניף,

195 שם.

196 א' דובקין, 'המצב בתנועת "החלוצ" ודין וחשבון מפעילות המרכז העולמי של "החלוצ"', המועצה העולמית, 15—19 בספטמבר 1927, העתיד, 53, 16 באוקטובר 1927. במועצה זו חזר גם על התנגדותו לגיבוש הקיבוצי המופרז שאינו מתחשב במגבלות הריאליות של המציאות בגולה; מכאן שהוא בעד ש'ליחת החולים לריפוי לבתיהם, כי 35% של חולים מוֹיִוִּים מעמסה שאין הקיבוץ מסוגל לשאת. הוא הדין ביחס לשהייה בהכשרה. יש לקבוע זמן מקסימאלי כדי לפנות את המקום לאחרים.

197 דו"ח קאזאנקה, עמ' 33.

198 שם, סעיף א, עמ' 35.

199 שם, סעיף ג.

200 שם, סעיף א. באשר להחלטות בשאלות טיפוח הסניף, בעיית החברה, ענייני חינוך ותרבות ראה:

שם, עמ' 35—36.

לא אותו הצעיר שתודעתו וחיו הפרטיים לא תמיד קשורים בחיים ובעבודה החלוצית היום-יומית. ראש המדברים היה חבר הקבוץ, שאינו מפסיק אף לרגע בחיי ההכשרה, הבא מתוך העבודה ושב אליה²⁰¹. 'חברי הקיבוץ' עדיין לא נתגבשו לגרעין סגור ומגובש, אלא שקיצוניותם ועקביותם וניתוק קשריהם עם הבית, החלטתם הנחושה לפתור את כל הבעיות שבפניהם כקולקטיב, הגאווה הפרולטארית הצומחת מתוך התערות בעבודת הכפיים הקשה, בכל אלה ערובה לעתידו של 'החלוץ', תוך נאמנות קנאית לערכיו היסודיים²⁰². הערכה זו ודומיה מעמידה את קיבוצי-ההכשרה הקבועה ובייחוד את קלוסובה, כמופת לתנועה כולה. מגמה זו עתידה לגבור ולילך. למרות פגמים לפעמים קשים ומוכרים, נישאת קלוסובה על נס כנאבקת בהצלחה למצוא פתרון לבעיות הניצבות בפניה. חבריה אמנם —

יחפים... עטופים בסמרטוטים על הרגליים, או בנעלי קיץ קלים וקרועים... אולם דוקא הסבל הזה מקשר את החומר הצעיר הזה. ותבינו מה גדולה ההתלהבות בריקוד ההורה שבא בערב קר וטחוב לפני השכיבה בשנים על דלתות וספסלים. גם בין חסידים ותיקים אין התלהבות כזו... ונדמה לך כי אתה נמצא באיזה מקום בארץ-ישראל, באחד הקבוצים התוססים עם כל הפרובלימות שלו, זהו קבוץ ארץ-ישראלי טיפוסי שהמזל גרם לו להיות סביבה זרה ורחוקה ובתנאים לא ארץ-ישראליים²⁰³.

הקשיים והסבל מהווים מוקד משיכה לנוער, המשווה בין החיים המסעירים בקיבוץ לעומת הניווט של העיירה היהודית²⁰⁴.

כיוון שמועצת קאיאנקא לא הכריעה בשאלות אופי הקיבוץ הקבוע ודרכו הועלו אלו מחדש עם כינוס מועצת הקיבוצים הקבועים באוגוסט 1928, בפלוגה של קיבוץ שחריה, בדומברובה. חברי הקיבוץ המאוחד במרכז 'החלוץ' ואנשי קלוסובה היו היוזמים וטעמם עמם: אין ועידה ארצית באין עלייה. רשמית היתה היוזמה בידי קלוסובה בלבד, כי חברי המרכז לא רצו להיות מעורבים בארגון כינוס שאחת ממטרותיו המוצהרות אמורה להיות הדיון באיחוד הקיבוצים הקרובים מבחינה רעיונית לקיבוץ המאוחד, מטרה שחלקים ב'החלוץ' — ובראשם חלק מחברי קיבוץ שחריה — התנגדו לה. לכן חששו חברי המרכז להופיע כפלגנים²⁰⁵. בסופו של דבר

201 א' ברדיצ'בסקי, 'אחרי המועצה בפולין', העתיד, 52, 31 באוגוסט 1927.
202 שם.

203 נ' בנארי, מבנים, לא, 24 בדצמבר 1927; הנ"ל, 'מנסיעותי בפולין', דבר, 711, 13 בדצמבר 1927; פ' טיגר, ארכיון הקיבוץ המאוחד, שם.

204 בנארי לקיבוץ המאוחד, 23 בנובמבר 1927, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 7.

205 ראה מכתבו של נ' בנארי למזכירות הקיבוץ, 20 ביוני 1928, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 8.

הוחלט להפוך את הפגישה לכינוס של כל קיבוצי-ההכשרה, בהשתתפות חברי מרכז 'החלוץ', בתוכם אנשי הפועל הצעיר, י' מנחם וע' גולדשטיין²⁰⁶. מהכינוס נשתמר פרוטוקול חלקי שנכתב על-ידי דובקין, פרוטוקול זה הוא המקור לדיונונו להלן²⁰⁷. לשם הבנת הדיונים, עלינו להקדים את תיאור ההתפתחויות הפנימיות בקיבוץ שחריה. כאמור לעיל²⁰⁸, יצאה פלוגה של 15 איש לוורשה כדי לפרוץ דרך לעלייה. משנכשלה, נמצא לה מקום במישוריה בעיירה פאלניץ. השתתפות האנשים בשביתה אילצתם לעזוב את המקום ולעבור למקום אחר, בו תנאי חייהם השתפרו. אנשי פלוגה זו כינו עצמם שחריה א' לעומת שחריה ב' — האחרים שנותרו במקום הקודם. שחריה ב' התקרבה, בשנה שחלפה ממועצת קאיאנקה, לתפיסת הקיבוץ נוסח קלוסובה. באסיפה, ללא השתתפות הפלוגה הראשונה, החליטו לבטל את כלליות ההכשרה לעלייה ולכיבוש ולתבוע מן החברים הכרעה ברורה כי כבואם לארץ יצטרפו לקיבוץ. במקביל באה הזדהות רעיונית — ובהמשך גם ארגונית — עם הקיבוץ המאוחד. גם בשאלת החולים קיבלו את דעת קלוסובה והחליטו כי יש לרפא אותם בקיבוץ, פרט למקרים מעטים יוצאים מן הכלל.

פלוגה א', שלא השתתפה בבירור הזה, תבעה שינוי ההחלטות; ברוב של 24 נגד 9 ובהיעדר 15 אנשי פלוגה א' הוחלט לאשר את ההכרעות הקודמות. שחריה התפלגה אפוא. אנשי פלוגה א' טענו כי למעשה נוצר מצב של תיקון²⁰⁹, ולכן יש לשמור על דרכו ומעמדו המקורי של הקיבוץ, כלומר, על כלליותו הבלתי-מוגדרת²¹⁰. האחרים סירבו לקבל תביעה זו ובפגישה התנגשו דעותיהם של שתי הפלוגות: פלוגה ב' נהנתה מתמיכת קלוסובה ושלחי הקיבוץ המאוחד ואילו פלוגה א' נתמכה על-ידי שלחי הפועל הצעיר שהשתתפו במועצה²¹¹.

206 בנארי למזכירות הקיבוץ, 26 באוגוסט 1928, שם, II, 2, 8.
207 מפגישת קיבוצי ההכשרה בפולין, 17—28 באוגוסט 1928 [להלן: דובקין, פרוטוקול]. דירושבון זה עורר אישביעות רצון בקיבוץ המאוחד. ציולינג האשים את דובקין במסירה חד-צדדית. זה ענה כי אמנם לא רשם את דברי כל הנואמים, משום שבכוונתו היה לשקף מתוך נאמנות את הלכיהרוח בתנועה, כפי שבאו לידי ביטוי בדברי 'ההמון', היינו של החברים מן המקומות ולא של המנהיגים, שעמדותיהם ידועות. דובקין לציולינג, 10 באוקטובר 1928, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 8.
208 ראה לעיל, הערה 172.

209 או רוב של 24 נגד 20 לטובתם, כטענת נציג שחריה א' במועצה. ראה: דובקין, פרוטוקול, עמ' 4.
210 בדרך, הוצא על-ידי שחריה פלוגה א, סטנסיל. פורסם אחר סיום המועצה. העתיד, 106, 15 בנובמבר 1930.

211 לא עברה אלא שנה ודובדבני, שלח הקיבוץ המאוחד ב'החלוץ' בפולין, יכול היה לסכם: 'תם ונגמר הפרק של שחריה א' וב'. הקבוץ הזה הוא כולו שלנו, חוץ מ-4—3 שומרים שלא ידוע מה יהיה אתם ו-2 התאחדותניקים שהיו קודם בטרגובק'. מכתב לקיבוץ המאוחד, 27 באוקטובר 1929, ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 9. ראה גם מכתבו של בן-ארי, המתאר את תהליך ההתקרבות של שחריה לקיבוץ המאוחד, 14 בפברואר 1928, שם, II, 2, 8. השווה גם החלטות פגישת קיבוץ שחריה, על נצחון המגמה הקולקטיביסטית בכל ההכשרה החלוצית, העתיד, 116, 15 באפריל 1931.

כמועצה זו השתתפו 110 איש מהם 18 צירים, 12 חברים של מרכזי 'החלוץ' והיתר — אורחים²¹². במרכז הדיונים עמדה שאלת ה'הגדרה' — לקיבוץ בארץ-ישראל. לצדה הועלו בעיות אחרות בהכשרה הקבועה. חל קיטוב בהצגת העמדות השונות, בייחוד מצד שוללי דרכה של קלוסובה. כבפגישה הקודמת יוצגו שלוש עמדות, אולם בקרב אנשי מרכז 'החלוץ' חלה התקרבות לעמדתה של קלוסובה. אם כי כמקודם כן עתה פעלו למיתון ביטוייה הקיצוניים מדאגה לשמירת כלליותו של 'החלוץ' כתנועה המזדהה עם תנועת-העבודה כולה בארץ-ישראל — על זרמי ההתיישבות השונים בתוכה, כאשר החינוך לקראת החיים בקיבוץ אמנם מועדף, אך אינו בלבדי. להתכנסות המועצה קדם פרסום עלון עלי-די קבוצת חברים בקיבוץ-ההכשרה, אשר הזדהתה עם הקיבוץ המאוחד, ודנה בעלונה, ביעדי המועצה²¹³. בשאלת הקביעות וריפוי החולים קבעו והכריזו כי אין קיבוץ יכול להיחשב לקבוע אם אינו מתמודד עם כל השאלות הניצבות בפניו בלי להיזקק לעזרת המשפחה²¹⁴. ואמנם — 'חברי קבוץ ווהלין (קלוסובה-מאנביץ) דרשו במועצה מהקבוצים לקבל בתור חוק ולא יעבור את עמדתם האומרת שכל חולה צריך להרפא על חשבון הקבוץ והתנועה החלוצית'²¹⁵. זאת, בהודיעם בגאווה, כי למרות המצב הכלכלי הקשה וחרף לחצו של המרכז סירבו לשלוח את החולים הביתה, ואורגנה 'קייטנה מיוחדת באלכסנדריה בשביל תשעה החולים מהקבוץ שהבריאו במשך הקיץ'²¹⁶. לדברי מוסר דין-וחשבון זה, באופן טבעי מתייחסים החברים לקיבוץ כאל בית על כל המשתמע מכך. לא שאלת החולים בלבד, אלא אף בעיות סבוכות אחרות נפתרו על-פי העקרונות הקולקטיביים, ובהן גם בעיית המשפחה, אשר לא היתה ידועה קודם-לכן בהכשרה, בהיות ההכשרה מורכבת מרוקים מפאת אופיה הארעי. עם נעילת שערי-הארץ הפכה שאלת המשפחה לאקטואלית ו'נפתרה אצלנו במלואה'²¹⁷. נולד הילד הראשון ולכל החברים היה ברור היחס לפרובלימה זו²¹⁸. אנשי קלוסובה קבלו על האומרים שאין ההכשרה מסוגלת מטיבה, ובייחוד מצד הארעיות שבה, לפתור בעיות שגם צורות חיים קבועות

212 דובקין, פרוטוקול. העתיד מוסר על 150 משתתפים, 56, 10 באוקטובר 1928.

213 ראה: במחנה — עלון מוקדש לפגישת הקבוצים בפולין, אב תרפ"ח, ארכיון לוחמי הגיטאות, תיק 1034.

214 שם.

215 'פגישת קבוצי פולין', העתיד, 56, שם.

216 דובקין, פרוטוקול, עמ' 5.

217 כותב הפרוטוקול רצה להדגיש בהכרזה זו את גודל ההישג, ולכן הציב כאן סימן קריאה.

218 דין וחשבון מקלוסובה — דובקין, פרוטוקול, עמ' 5, 8. החרו החזיקו אחריו גם נציגי קלוסובה השונים וכן נציגי קיבוץ-ההכשרה הקבועה האחרים. נציגו של קיבוץ תל-חי טען: 'לדידי אין הבדל בין הכשרה וקבוץ. ההתגבשות באה הודות לסגירת שערי הארץ ותנאים אוביקטיביים אחרים, הם שהכריחו אותנו לחנך את החברים בדרך לציונות הסוציאלית, להסתדרות העובדים, ולקבוץ המאוחד', שם, עמ' 8. ראה גם דברי נציגי גרוכוב, שם, עמ' 11, ועוד.

מתקשות לפתרון²¹⁹. אין בעמדתם לא דוגמאטיות ולא נוקשות. יש בה תשובה הגיונית ועקיבה לבעיות. ההכשרה הקבועה מתפתחת מחוקי חייה-היא. משנתקבל העיקרון של חיים משותפים, לא ניתן להשתמט מהבעיות; והנאמנות לעקרונות היא שהכתיבה את גישת קלוסובה. הטפות אידיאולוגיות לדרך חיים שאין בצדן מעשים ההולמים את הרעיון אינן מחנכות: 'האם זו דוגמטיות שמעמידים את השאלה שבקבוצים יוכלו להתרפא על חשבונם החברים החולים?... הפרובלימה היא לא כזה שנגבש את ההכרה האידיאולוגית של חברינו אלא שנלמדס להבין את חיי הקבוץ'²²⁰. הווה אומר: 'הקבוץ צריך לתת את הפתרון לכל הפרובלימות של חיי האדם העובד... לקביעות. רק אז ננצח אם נראה שדוקא פה בקבוץ נפתור את שאלת המשפחה, החנוך, החולים וכו''²²¹.

הוטחה אשמה כבדה נוספת באנשי קלוסובה: ההכשרה הקבועה גרמה לצמצום שורות התנועה²²². כנגדם טענו כי אחד העיקרים של קלוסובה ותומכיה היה כי הקיבוץ שואף להרחבה בלתי-פוסקת שתשווה לו אופי המוני. קלוסובה חיתה באמונתה כי כל צעיר מישראל, ללא יוצא מן הכלל — יהיו עברו, חינוכו ומעמדו החברתי כאשר יהיו — עשוי להשתלב בחייה שהוצגו כאנטיטיזה של פתיחות מול הבחירה של עילית ההולכת לפני המחנה. קלוסובה לא קמה לפתור בעיותיהם של יפ"נפשי מתי-מספר. היא באה לשמש מכשיר להגשמת יעדים לאומיים וחברתיים מקיפים. להגשמתם תיאור רק המסגרת של הקיבוץ הגדול והגדל, הפתוח, השואף להתרחבות. למרבה האירוניה הואשמה דווקא קלוסובה שתפיסת המרובה הנוקשה שלה היא הגורמת לצמצום שורות התנועה, היינו להנצחת התפיסה הבוררת בין האנשים. על כך השיבו כי מצב השפל בציונות אמנם הכריח את 'החלוץ' לצמצם את מסגרותיו כדי להציל ולגבש את הגרעינים הרעיוניים האיתנים אלא שזו הוראת שעה, פרי המצוקה בלבד. ולא ויתרה ההכשרה הקבועה כמלוא הנימה על מגמות הכיבוש וההרחבה, הכל לפי האפשרויות הקיימות. בטוחים היו כי לא ירחק היום והמגבלות תסולקנה או אז אפשר יהיה לתת ממדים המוניים להכשרה הקבועה²²³. כללו של דבר: גישת קלוסובה התבטאה בהכרה כי על ההכשרה לחדול סופית מלהיות הכשרת לבבות: 'ההולך להכשרה אומר "שלום" לחיי בטלה, ההכשרה

219 ראה להלן.

220 דובקין, פרוטוקול, עמ' 8.

221 שם, עמ' 9.

222 ראה להלן, דברי קולובסקי.

223 דובקין, פרוטוקול, עמ' 11.

צריכה לשמש פרוזדור לארץ לאמור: כניסה לחיי עבודה קבועים, אין זה יותר בגדר ספורט, אלא אורח חיים חדש, עבודה²²⁴.

כנגד הנימה האופטימית בדבריהם של אנשי קלוסובה והרוב שתמך בהם ניצב האבחון של אנשי שחריה א' — פסימי. לדעתם, שרוי 'החלוץ' גם בקיפאון כמותי וגם בהדרדרות איכותית: בארגון, בחינוך ובפעילות המשקית של התנועה, ניכרים כשלונות. אם תתחדש העלייה יתברר כי אין עתודה חלוצית. דרך קלוסובה אינה התגבשות כי אם דריכה במקום, ואין זה מתפקידה של ההכשרה הקבועה ליצור תנועה קיבוצית בגולה ולחנך להזדהות עם תנועת התיישבותית מסוימת בארץ-ישראל. המאמצים האלה אינם אלא בזבוז משאבים, הדלים בלאו הכי, במפעל אוטופי שאין לו כל סיכויים להתממש. זאת על חשבון העיקר אליו חייבת ההכשרה להכין: ההגשמה החלוצית בארץ-ישראל. זאת ועוד, העמסת תפקידים מיותרים והצבת יעדים קיצוניים התופשים את המרובה מעוררים חילוקי-דעות ופילוגים בקיבוצים ונמנע מחברים בעלי השקפות שונות לחיות ביחד²²⁵: 'הסגר העלייה הביא לידי פסיכוז כאילו הוקמה כבר בגולה תנועה קבוצית, ויש לפתור פה בגולה את כל הפרובלימות הקבוציות, נפחו פרובלימות לא קיימות והכניסו חכוכים אידיאולוגיים לקבוצים'²²⁶. נתהווה מצב שבו מבטלים כטפילה את כל היצירה של תנועת הפועלים בארץ-ישראל, כאילו כל הארץ מורכבת כולה מקיבוצים. וכאשר נתקל החבר במציאות בה הוא נוכח לדעת כי התנועה הקיבוצית היא רק חלק, ולא הגדול ביותר, של היישוב, והתוצאה היא, משבר של כפירה²²⁷.

שליחים מסוימים של הקיבוץ המאוחד ב'החלוץ' הואשמו על-ידי אנשי שחריה א' בהפעלת לחצים על קיבוצים — אשר נוסד כקיבוץ עלייה בעל יעדים כלליים, בלי להתיימר לקבוע מראש את צורת ההתיישבות העתידה בארץ-ישראל — להצטרף לקיבוץ המאוחד. כאשר חלק מן החברים החליט אמנם להזדהות עם הקיבוץ המאוחד, הציגו זאת בארץ כהצטרפות של כל הקיבוץ לעמדה זו:

אינני יודע אם זה בא כדי שחבר המרכז העולמי יוכל במועצת הקיבוץ המאוחד לספר גוזמאות על 150 חברים בשחריה ו-120 חברים הקשורים אתה שהחליטו

224 נ' בנארי, מתוך ועידות 'החלוץ' והנוער בדנציג, קונטרס, שיז, כה בתשרי תרפ"ח. הדברים נכתבו אמנם כנגד נסיונו של תנועות-הנוער, בעיקר השומר הצעיר ואחר-כך גם גורדוניה, להחיות את ההכשרה המקצועית, והם תואמים את ההשקפות שרווחו באותה התקופה בקיבוצי-ההכשרה. כאשר לדיונים על ההכשרה המקצועית בימי העלייה השלישית ראה: ראשיתו של 'החלוץ', פרק 4.

225 ראה דברי נציגי שחריה א' ותומכיה: דובקין, פרוטוקול, עמ' 12—13.

226 שם, עמ' 7.

227 שם, עמ' 12.

כאילו להסתפח לקבוצת המאוחד, בו בזמן שידוע טוב שיש בשחריה בכלל 65 חברים²²⁸.

חריף יותר בביקורתו, אפילו מעמדתו במועצת קאיאנקה, פ' קוזלובסקי. הוא הקצין את עמדתו משום ששאלת ההכשרה הקבוצה נשתלבה עתה בעניין הצטרפות הקיבוצים לקיבוץ המאוחד. הוא ראה את המגמה החדשה כמסכנת את אופיו הכללי, הפתות, של 'החלוץ', אותו החשיב כבסיס לקיומו. הוא גם הטיל ספק בכדאיות ובתועלת של ההכשרה הקבוצה. שהרי היא גורמת נזק לענפי הפעילות האחרים של 'החלוץ', כגון הסניף וההכשרה העונתית²²⁹. כאנשי שחריה א', אף הוא דוחה את האופטימיות המופרזת של קלוסובה ותומכיה במרכז 'החלוץ'²³⁰. תקופת השפל בעלייה לא היתה תקופת גיבוש כי אם עת יאוש ותסכול. כי אין קיום ל'החלוץ' בלי עלייה. מכאן גם ערעורו על ההנחה כי ההכשרה הקבוצה שימשה הצלה לתנועה בימים קשים אלה. הוא גם כופר בכך כי החברים שהו באמת בהכשרה 2—3 שנים. על-פי חשבונו לא נשאר ב־1928 בהכשרה אף חבר שהצטרף אליה ב־1926²³¹. משמע, כי הדיבורים שלא התקוות לעלייה אלא ההכשרה הקבוצה היא שמשכה צעירים לתנועה²³² אינם עומדים במבחן המציאות. אין, לדעתו, קיום להכשרה אלא בקשר הדוק לעלייה. היסט נקודת־הכובד להכשרה הקבוצה גרם נזקים חמורים ל'החלוץ', הוונחה הכנת העתודה לכשתחודש העלייה. 'הדוגמיות הקבוצת הפכה את "החלוץ" לסקטה דוקטרינרית'. המצב הקיים טומן בחובו סכנות להתפתחותו, ולכן דרושה התערבות ההסתדרות נגד הקטנה מלאכותית של הרזרבה החלוצית בגולה²³³. הוא שלל את ריפוי החולים

228 שם, עמ' 7. האיש רמז כנראה לדברי ציולינג במזכירות הקיבוץ המאוחד על שחריה: 'על הקבוצה הוזה עברה מלחמה פנימית קשה והתגבר עליה בכוחות עצמו. המלחמה היתה בין שתי מגמות, האחת שרואה את הקבוצה כממלא תפקיד כבוש גרידא — והשנייה הרואה את הקבוצה מרוכז במשק ופולגות. באסיפתם הכללית בימי הפסח החליטו על שיכותם לקבוצת המאוחד. הקבוצה הראשונה שלהם אינה משתייכת אלינו. והיא נמצאת בפליניצה. בשנה שעברה מנה הקבוצה 150 חבר. לפי הערכתי הם קשורים עם עוד 120 חבר, הם הודיעו על קשרם לקבוצה, מכפנים, לה, 25 ביולי 1928.

229 לסיכום דבריו של קוזלובסקי אנו מסתמכים על דבריו במועצה, כפי שנרשמו על-ידי: דובקין, פרוטוקול, עמ' 9—11; וכפי שערכם הוא עצמו לפרסום, מאוחר יותר להעתיד, אולם עורכו סירב להדפיס. על-כן פורסמו בתוך: בדרך — בטאון שחריה א', עמ' 2—7.

230 הכוונה לי' בראגינסקי, מזכיר מרכז 'החלוץ' בפולין ואחרים. ראה להלן.
231 חישוביו היו כאלה: ב־1926, היו בהכשרה 750 חברים, ב־1927 — 300 וב־1928 גם כן רק 300, מתוכם 200 חברי החלוץ 'הצעיר', שהצטרפו רק ב־1928. מתוך 300 החברים שהיו בהכשרה ב־1927, רק 50 היו בה ב־1926 ואילו ב־1928 נשארו מן השנה הקודמת רק 130 משום ש־100 באו משורות 'החלוץ' הצעיר ו־70 — מתוך שורות 'החלוץ'. מ־1926 עזבו אפוא כל 750 החברים וב־1927 — 130. ראה: בדרך, שם, עמ' 3.

232 כפי שטען בראגינסקי, בדין וחשבון על פעולות ההכשרה ראה: דובקין, פרוטוקול, עמ' 6. וראה להלן.

233 שם. היה משהו מן האירוניה בברית בינו לכן אנשי שחריה א', שהיו בחלקם ממזדדי הקבוצה הקטנה, כלומר בעלי אוריינטציה אבנגרדיסטית וממילא חסידי צמצום שורות 'החלוץ' נגד הריב

בהכשרה. נימוקיו היו כספיים. הוא הטעים כי קלוסובה מתיימרת לפתור בעיות שאין ממשלות בעלות משאבים אדירים מסוגלות לפתור. עליידי עמידה על עקרונותיה נזקקת ההכשרה הקבועה לאמצעים הדלים של המרכז וזאת על חשבון מפעלים אחרים של התנועה.²³⁴ האידיאליזם העקבי המתאפיין בנאמנות דוקטרינארית-דוגמאטית איננו לאמיתו של דבר אלא ניצול כלל התנועה. הוא הדין כאשר לבעיית המשפחה בהכשרה, הנסיון להתמודד עמה בגולה הוא אוטופיה העולה ביוקר ונועדה מראש לכשלון.

לדידו ההכשרה הקבוצית הקבועה נוגדת את מהותו של 'החלוץ', ולא כל שכן המגמה ליצירת קשרים ארגוניים עם זרם התיישבותי מוגדר בארץ-ישראל. הן יוצרות מתחים פנימיים העלולים לפלגו ומה שיותר חמור בעיניו: להפוך את התנועה לגוף כיתתי, תהליך שסופו הפקרת הסניפים — 'הפריפריה הכבירה של תנועתנו שצריכה לשמש לריזרבה לתנועת "החלוץ" בגולה ולתנועת הפועלים בארץ ישראל'.²³⁵ נראה לנו שחריפות דבריו של קולובסקי יש לזקוף לתחושתו כי המפנה שחל ב'החלוץ' סותר את עברו בפולין, היינו את מורשת הכלליות והפתיחות לערכי תנועת-העבודה כולה. את השקפתו של מרכז 'החלוץ' הציג במועצה 'י' בראג'ינסקי; ואותה התקיף קולובסקי בחריפות כאמור.

הערכתו של בראג'ינסקי, זהה לשל חברי קלוסובה: 'לולא הקבוצים התמידיים לא היינו יכולים להמשיך בשנות הרעה האלה את ההכשרה' משום שההכשרה העונתית חרף היקפה הרחב לא היתה עומדת במבחן המשבר בעקבות השפל בעלייה.²³⁶ צורת החיים הקולקטיבית היא שמשכה את הצעיר להכשרה, לפיכך חייב בתכלית את ההתפתחות בהכשרה בגלל הערכים החינוכיים המונחלים לחברי ההכשרה. יחד עם זאת הסתייג מן הקיצוניות של קלוסובה בפתרון בעיית החולים. חסרון נוסף מצא בהכשרה הקבועה והוא: הזנחת ההכשרה החקלאית. הוא הדגיש כי התודעה הפרולטארית, שצמחה על רקע היכולת להתפרנס מעבודת-כפיים קשה, היא אמנם ערך חיובי אולם אסור שתשכיח את מטרתו העיקרית של 'החלוץ', המעבר

אשר טיפח בשם ההמוניות את ההכשרה הקבועה. בוויכוח במועצה נטל חלק גם 'י' מנחם מדגניה, שהטעים כי עדיפה הכשרת הלבבות החינוכית והתרבותית על ההכשרה הקיימת. מסקנתו היא כי יש לשוב למקובל ב'החלוץ' בעבר ולהגביל את ההכשרה לחצי שנה בלבד, תקופה המספיקה להשרשת הרגלים לעבודה פיסית. את מרכז הפעולה התנועתי יש לרכז בסניף. ראה: בדרך, שם; וכן: הנ"ל, 'ההכשרה לאור העלייה', מאסף החלוץ, עמ' 294—295.

234 על-פי חישוביו קיבלה קלוסובה 172 זהוב לחבר בשנה, שחריה המשק — 60 זהוב, שחריה הפלוגה — רק 12 זהוב לחבר בשנה; בדרך, שם, עמ' 5.

235 שם.

236 'י' בראג'ינסקי, 'הפעולה ההכשרתית', מתוך הרצאה בפגישת הקבוצים, העתיד, 56, 15 באוקטובר-1928; דובקין, פרוטוקול, שם.

לעבודת-אדמה בארץ-ישראל.²³⁷ הוא עמד אפוא על המתח הדיאלקטי — שגבר לאחר שההכשרה חדרה לעריה של פולין — בין ההווי הקולקטיביסטי העירוני המחרקם בהכשרה לבין היעד הסופי שהוא הכפר או המושבה בארץ-ישראל. כמוהו קבלו אנשי שחריה א' על כי רק 80 מתוך 300 חברים בהכשרה עובדים בחקלאות.

בזה גם אולי אחת הסיבות לקלישות המציאות הארצישראלית וקפיצה בלתי-טבעית בשלבי הפרובלימות האי"ות שאנו מוצאים אצל הרבה מחברינו בקבוצים הקבועים. מי שעוסק בחקלאות... קשור יותר באופן אורגני וטבעי לחיי הארץ, הבעיות והקשיים של א"י משתקפים במוחו במושגם הראשון והריאלי של מצע רעיוני מציאותי.²³⁸

סיכום ההיערכות במועצה מלמדנו, כי חרף חילוקי-הדעות בין קלוסובה והנוהים אחריה לבין מבקריה מקרב אנשי שחריה א' ומצדדיהם, היה להם מכנה-משותף בהכירים בתפקיד החיובי שההכשרה הקבועה ממלאת, אף שהאחרונים לא הרחיקו לכת בהערכתה והגדירו אותה ליעדים מוגבלים בלבד כאמור. ואילו ביקורתו של קוזלובסקי — הרחיקה לכת בהרבה; היו בה יסודות של שלילה מוחלטת של ההכשרה הקבועה; שלילה זו מקורה בנקודת ראותו את אופיו וצרכיו של 'החלוץ' והצרכים של תנועת העבודה בארץ-ישראל — אף שלא התעלם מן הדחפים החיוביים שהניעו את החברים לבסס את ההכשרה הקבועה והיה ער לכך כי שליחת החילים הביתה עלולה להשפיע לרעה הן על הנשואים בקיבוץ והן על המתעתדים להצטרף אליו. ביתר תוקף דחה, בשם עקרון הכלליות של 'החלוץ', את המגמה לקשור קשרים מחייבים בין ההכשרה החלוצית לבין זרם התיישבותי מוגדר. ניתן אפוא להבין כי דעתו לא היתה נוחה מהלכירוח ששררו במועצה בקרב רוב הצירים שנטה לקיבוץ המאוחד.

אולם גם אנשי הרוב בוועידה, בייחוד המתונים שבהם מבין חברי המרכז, לא שבעו נחת מן האווירה בה. 'דובקין התייחס בחיוב עקרוני למגמת ההתקרבות של 'החלוץ' לקיבוץ המאוחד; אך בהיותו מופקד, כאחד מאנשי המפתח במרכז 'החלוץ' העולמי, על שלמותו וכלליותו, הסתייג מאווירת ההתנצחות עד כדי איבה, ששררה במועצה. הוא מאשים בעיקר את 'בראגנסקי'²³⁹ שהפך את שאלת ה'הגדרה' לעניין

237 וביתר-שאת אנשי שחריה א'. וראה להלן.

238 מ' י', 'לאחר הפגישה', בדרך, שם, עמ' 9—11.

239 'בראגנסקי' ייצג את החלק הראדיקאלי במרכז 'החלוץ', אשר חתר להזדהות מלאה בין ההכשרה הקיבוצית ו'החלוץ' בכלל לבין הקיבוץ המאוחד. הוא שהציע לציולינג לחפש דרכים לסלק את קוזלובסקי מתפקידיו במרכז התנועה, 'כי קוזלובסקי נהפך למתנגד [ההדגשה במקור — י.א.] של הקבוץ המאוחד ולכן נחוץ איש במקומו לכוון את כל העניינים. סדר את הדבר והודענו, העיקר

מרכזי בדיונים ובכך עורר ויכוחים מיותרים שהסיחו את הדעת מן העיקר, סביבו ניתן היה ללכד את כל הנוכחים: המאמץ להעביר מאות אלפי חברים מן הסניפים להכשרה, במטרה ליצור עתודה חלוצית גדולה לקראת חידוש העלייה. לכן גם הטיל ספק אם היה זה נכון מבחינה תכסיטית לכנס — מיד לאחר סיום המועצה — פגישה של קיבוצי-ההכשרה ולהכריז בה על יצירת הקיבוץ המאוחד בפולין²⁴⁰, משום שהחלטה זו סיפקה נימוקים משכנעים ליריבים. הוא מדגיש כי הסתייגותו היא כבדת-משקל דווקא משום שהוא סבור כי עקרונית אין לשלול את זכותם של אותם החברים להכריז על דרכם המיוחדת, בתנאי שלא יכפו אותה על אחרים וכי ברוח זו החליט גם מרכז 'החלוץ'²⁴¹. נ' בנארי, שליח הקיבוץ המאוחד לעבודה ב'החלוץ' הפנה את רוגזו כלפי אנשי הפועל הצעיר בשל התקפותיהם על אורחות קלוסובה. אמנם גם הוא הסתייג מן העמדה האולטימטיבית של קלוסובה בשאלת החולים, אלא שסבר, כי ההסתייגות, המוצדקת כשלעצמה, מן ההפרזה בעניין החולים שימשה עילה בלבד לערעור כולל על עקרונות ההכשרה הקבועה, כפי שגובשו בקלוסובה ואומצו על-ידי הקיבוצים האחרים. אף-על-פי-כן סבר שהוויכוח שהתנהל במועצה היה מועיל בכללותו 'כי הוא בכל זאת גלה התפתחות חדשה בקבוצי ההכשרה וגלה את כוחם סוף סוף'²⁴¹; כלומר, הוויכוח היה על כך מי הוא הגורם המכריע והקובע ב'החלוץ'. המועצה הוכיחה, חרף דעת המיעוט, שההשקפה הרווחת בתנועה היתה כי קיבוצי-ההכשרה הקבועה 'הם רכזו וגיבשו את הכוח החלוצי בגולה, הם היו מגדלורים לרחבי התנועה, דבר קיומם היטיב לחנך מאשר אלפי נאומים, מאשר מאות חוברות'²⁴².

בין הוועידה הארצית הרביעית של 'החלוץ' בפולין, שנערכה ב-1925 לכינוס הוועידה החמישית חלפו 4 שנים. 'החלוץ' גדל כמעט פי-שלושה בשנתיים הראשונות, אך כעבור זמן קצר באו ימי-שפל חמורים בציונות וב'החלוץ'. המועצה שנתכנסה באוגוסט 1928 כבר הודרכה בתקוות לחידושה הקרוב של העלייה. ואמנם, לא עברו אלא חודשים ספורים וסימניה הראשונים נראו באופק אליהם נתלוו הציפיות

תמהר, כי אני עומד כבר לעלות בעליה הראשונה. ארכיון הקיבוץ המאוחד, II, 2, 8, ללא תאריך. על-פי הדברים שבהקשר המכתב נכתב ב-1928, כשנה לאחר-מכן כתב שליח אחר, "דובדבני, למזכירות הקיבוץ המאוחד: 'ארגון הקבוצים החדשים כיום בידי קוולובסקי, הוא אמנם התקרב אלינו ובלי הסמכתנו לא יעשה שום דבר, אולם אין לסמוך בו', שם, II, 2, 9, ללא תאריך.

240 מכתב לציולינג, 10 באוקטובר 1928, שם, II, 2, 8.

241 בנארי לקיבוץ המאוחד, 26 באוגוסט 1928, שם, II, 2, 8. ראה שם גם סיכומי כינוס קבוצי ההכשרה שהיו קשורים לקיבוץ המאוחד. באשר לסיכומים הנוספים במועצה ברוח השקפות הרוב ראה: במחנה — הוצ' הקבוץ המאוחד בפולין, דצמבר 1928.

242 ב' מינקובסקי, 'בפתח תקופה חדשה', ספר החלוץ, עמ' 302—303.

המחודשות לשינוי פניה של ארץ-ישראל, הציונות והתנועה החלוצית. בשל השינוי במצב הוחלט לכנס את הוועידה הארצית החמישית, בהשתתפות קבוצת העולים של התנועה — לאחר הפסקה ארוכה בעלייה — ובסיסמה של פריצת-הדרך לגידול 'החלוץ'. בוועידה זו השתתפו בפעם הראשונה נציגי השומר הצעיר, לאחר סיום המשא-ומתן שארך כמעט 4 שנים. בסיכומו הוענקה לו, ואחר-כך לגורדוניה, אוטונומיה בתחום החינוך וההכשרה. הותר להם לקיים קיבוצי-הכשרה משלהם הקשורים בזרמים הקיבוציים והתנועתיים. טבעי היה אפוא שבוועידה זו הועלתה שאלת תפקידה של ההכשרה הקבועה בתנאים החדשים. בוויכוח בוועידה על ההכשרה הקבועה הביעו נציגי השומר הצעיר את השקפותיהם בשאלה זו. ברם, הוויכוח בין הרוב ב'החלוץ' לבין חברי תנועות-הנוער עדיין לא מילא תפקיד מרכזי בוועידה זו.

בהתבטאויות שלקראת הוועידה הודגש, כי גם עם חידוש העלייה והסיכויים הוודאיים לגידול מספרי של 'החלוץ' הכרוכים בחידושה, עדיין לא אבדו ההכשרה הקבועה וערכיה, שנתגבשו בימים הקשים של השפל, מחשיבותם ותוקפם. אף אנשי שחריה א', שהופיעו במצע נבדל משלהם לקראת הוועידה, חייבו את החינוך הקיבוצי בגולה בתנאי שיהיה מושתת על ההסכמה הרחבה שבעקרונות תנועת-העבודה ולא יקבע מראש את צורת ההתיישבות העתידה בארץ-ישראל²⁴³. עמדה זו אינה שונה מן העקרונות שהנחו אותם הן במועצת קאיאנקה ב-1927 והן במועצה ב-1928. הם לא זזו מביקורתם על התפיסה נוסח קלוסובה, בה ראו את הסיבות לחוסר משקיות, לצמצום שורות 'החלוץ' ויתר הכשלונות. כן תבעו העברת נקודת-הכובד מן החינוך הפרולטארי, המושתת על עבודה פיסית עירונית, לחינוך לעבודת-אדמה ולמקצועות שונים, במסגרת ההכשרה²⁴⁴.

ואילו אנשי הרוב חזרו ושנו ברבים את שהיו משוכנעים בו: דווקא הגיבוש החברתי המלא, הפיכת הקיבוץ לביתו הקבוע של האדם, ההתמודדות עם הבעיות האישיות והחברתיות שנתעוררו בעקבות שינוי אופיה של ההכשרה, הערכים האידיאיים והחינוכיים שנוצרו בעקבות התמודדות זו, הם נכסים שיש לשמור עליהם גם בימי הרחבה, לטפחם גם אם ההיבט המשקי אינו כל כולו חיובי; שהרי לא החשבון הכספי, אלא התנועתית, הוא העיקר ו'הקיבוץ הקבוע היה המבצר היחיד ששמר על התנועה בימי המשבר שעבר עלינו'²⁴⁵. והוא גם שיעמוד לו ל'החלוץ' בימי ההתרחקות העתידיים לבוא. זו אכן היתה השאלה המרכזית שהתווכחו עליה בוועידה. הברירה

243 אגרת לחברינו בתנועה, הוצאת שחריה א', שבט תרפ"ט, ארכיון לוחמי הגיטאות, תיק 1046/1.
244 שם.

245 עובדיה, שחריה, על 'הסתמיות', פ' סמיט — שחריה — כלפי פנים, העתיד, 62, 15 בינואר 1929.

היתה להמשיך בהכשרה קבועה או לשוב להכשרה העונתית הזולה והמאפשרת הרחבה רבת-הקיפים. התקווה לעלייה קרובה נסכה בלבם של המשתתפים אופטימיות באשר לעתיד 'החלוץ' — בעת עלייה המונית, אם כי לא סטיכית כזו של העלייה הרביעית — לאחר שנות בדידות וקיפאון. התקוות ריככו את סגנון דברי המתדיינים, והדבר ניכר לעומת סגנון הוויכוחים בפגישות הקודמות.²⁴⁶

בדיון על ההכשרה הגדיר י' בראגינסקי את הקיבוץ הקבוע כגולת-הכותרת בקורות ההכשרה. לטענתו, הוכח כי הכנה לעבודה פיסית והנחלת ערכים כוללניים לקראת אורח-חיים חלוצי בארץ-ישראל — המטרות הראשונות של ההכשרה החקלאית — לא עמדו במבחן משבר העלייה. מכאן הגיע 'החלוץ' למסקנה, כי אם אינו רוצה להסתפק במסגרת בוררת של עילית אלא להתפתח לתנועה רחבה, עליו לשלב בהכשרה את האלמנט החברתי ולהפכה למעבר מלא והחלטי לעבודה ולאורח-חיים קולקטיביסטי, כשלב ראשון להנחת התשתית לחברה החדשה בארץ-ישראל.²⁴⁷

גם בעיית המתח בין קביעות ההכשרה מזה לבין עליית החברים בתור מזה, מצאה לדבריו את פתרונה הנאות: שמירה על הרציפות, על ההישגים החברתיים, ועל מקומות העבודה בעזרת גרעין מן הוותיקים המעביר את הנסיון שנרכש לחדשים מקרוב באו: 'ככה נוצרו קבוצי העבודה הקבועים, עם מסורת בחיי עבודה, משק, חברה ותרבות'.²⁴⁸ הוא פסח בהרצאתו על ההכשרה העונתית, אף שזו עדיין תפסה מקום ניכר בהכשרות, עם שהיתה פוחתת והולכת בחשיבותה, עד שהתחסלה בשנות השלושים.²⁴⁹

לקוזלובסקי, היתה זו ההופעה האחרונה במסגרת כלל-ארצית לפני עלייתו. הוא שלל — כמו קודם-לכן — אפשרות כלשהי לחיקויים ארץ-ישראליים על-ידי ההכשרה בגולה בשל השוני המהותי בין תנאי-הגולה ותנאי הארץ. בארץ נתגבשו צורות ההתיישבות השונות בתהליך אורגאניסטי-טבעי הטבוע בחותם הקביעות, ואילו בגולה ההכשרה ארעית היא מטבעה ופניה לעלייה; עליה להתאים עצמה לאפשרויות בתחום זה ולמציאות בארץ-ישראל. לפיכך עליה להכין את החברים גם לכיבוש העבודה

246 ראה למשל: העתיד, 61, 31 בינואר 1929; ב' מינקובסקי, באריכט פון צענטראל קאמיטעט, די פינפטע לאנדעס קאנפערענץ פון 'החלוץ' אין פוילן, עמ' 20—25 [להלן: באריכט]. חסרונו של דירוחשבוז זה הוא בכך שנכללו בו רק ההרצאות ולא הוויכוחים, אם כי בנושא הנידון משתקפים חילוקי-הדעות בכמה מהן.

247 י' בראגינסקי, 'הכשרה און עליה פראגן', באריכט, עמ' 36—38.

248 שם, וכן: 'שאלות ההכשרה והעליה', העתיד, 66, 15 במארס 1929.

249 ב־1929 היא היוותה 38% מכלל ההכשרה, ואילו ב־1931 — רק 10%. ראה: אוטיקר, שם, עמ' 106, 107—111. התפתחות ההכשרה, מרכז 'החלוץ', ורשה 1935.

החקלאית במושבה וגם להתיישבות. כן יש להפנות מאמצים להכשרה מקצועית, שהזנחה בגלל העברת נקודת-הכובד להכשרה הקבועה אשר בראש מעייניה היו ערכים אידיאיים וחברתיים. ההכשרה מסוגלת מטבעה להקנות את היסודות הראשוניים בלבד. הוא שלל את הדעה כי ההכשרה הקבועה, שהתפתחה בימי השפל, היא גולת-ההכותרת בקורות 'החלוצ'. היא גרמה לדעתו לצמצום וירידה כי הזניחו את החקלאות: 'שלוש שנות ההסגר היו יכולים לתת לנו חברים מוכשרים באופן הרבה יותר מתאים, לו כיוונו את ההכשרה אל החקלאות'²⁵⁰. יתירה מזו, גם במישור הרעיוני והחברתי — בו ראו מצדדי ההכשרה הקבועה את עיקר הישגיה — אין היא יכולה להתברך בהישגים יתרים. היומרה כי היא הצליחה, בזמן קצר, לעקור אצל החבר את הרגליו הזעיר-בורגניים, אינה אלא אשליה. הוא אינו מציע לשוב להכשרה העונתית הקצרה כי אם להמשיך בהכשרה ממושכת אשר תכשיר את חבריה לעבודה חקלאית ותכין אותם ליעדי כיבוש לאומיים כלליים. כל זאת בלי שיכפו עליהם מראש הגדרה ביחס למסגרת חיים מוגדרת בארץ-ישראל. לדבריו הגדרה לצורת התיישבות בלבדית, למרות האידיאולוגיה ההמונית העומדת מאחוריה, גורמת במציאות לצמצום שורות 'החלוצ' ולכיתיות. תוצאות אלו הינן הפך משימתו הראשית של 'החלוצ': הכנת העתודה החלוצית לארץ-ישראל²⁵¹. הוא ותומכיו נאבקים על שמירת אופיה הפתוח והכללי של התנועה החלוצית על-פי הגדרתה העצמית. בהתפתחות החדשה בהכשרה, בה דחקו אמות-מידה אידיאולוגיות מוגדרות את ההיבטים המקצועיים, ראו סטייה מריבוי המגמות שהונח ביסוד ההכשרה. ריבוי מגמות זה לא צמצם עצמו לזרם פוליטי או התיישבותי כלשהו, משום שנאמנותו של 'החלוצ' נתונה היתה לתנועת-העבודה כולה, כדמותה בהסתדרות העובדים; וברוח זו חינך את חבריו²⁵².

הנסיון להחזיר את הגלגל אחורנית ולשוב להכשרה לעבודת-אדמה, ללא תוכן רעיוני מוגדר, כפי שנהוג היה ב'החלוצ' עד לימיה-השפל של העלייה הרביעית, לא הצליח. הוועידה לא הכריעה הכרעה חד-משמעית שההכשרה הקבועה היא המחייבת את כל חברי התנועה בשל התנגדות הקבוצה סביב שחריה א' ומצדדיה וגם בגלל הרתיעה מפני התנגשות עם השומר הצעיר שזה עתה הצטרף ל'החלוצ' והתנגד —

250 'הכשרה און עליה פראגן', באריכט, עמ' 39—41; 'ארגון ההכשרה והעליה', העתיד, 66, שם.

251 שם.

252 הוויכוח ב'החלוצ' הפולני לא יכול שלא להזכיר למעין פלוגתא דומה ב'החלוצ' ברוסיה, אלא שלא בברוסיה, בה היא נסתיימה בפילוג ובהקמת שתי תנועות חלוציות, הוא הצליח לשמור בפולין על אחדותו, אם כי תוך מאבקים קשים שגררו אותו לעתים לסף פילוג. על רוסיה, ראה: ד' פינס, החלוצ בכור המהפכה, עמ' 170—188, 219—225, 234—239; ב' ווסט ומ' שטרקמן (עורכים) החלוצ ברוסיה (הלאומי העמלני), עמ' 25—41, 221—225, 232—234; י' אופנהיים, החלוצ ברוסיה, עמ' 23—28, 33—36. על הוויכוחים בפולין ראה, הנ"ל, 'החלוצ' בפולין בשנות השלושים, דברי הקונגרס החמישי, שם.

מסיבות משלו — לצורת הכשרה זו. אף־על־פי־כן שימשה הוועידה שלב חשוב נוסף לקראת הכרעה בנסחה: 'הוועידה רואה בקבוץ ההכשרה הקבוע את הדרך העיקרית [הדגשה במקור — י.א.] של ההכשרה החלוצית'²⁵³. העלייה הותנתה בהכשרה קיבוצית. יחד עם זאת, מצויה בהחלטות היענות, ולו חלקית, לתביעה להחזיר להכשרה החקלאית את מקומה הראוי לה, 'בקשר עם תפקידי ההתישבות בא"י, מטעמה הוועידה את הצורך לחזק את ההכשרה החקלאית'²⁵⁴.

הוויכוח על דרך ההכשרה לא נסתיים אפוא בוועידה. חלה אף הקצנה מסוימת בעמדות, בעקבות גיאות בעלייה וההתרחבות המהירה של 'החלוץ'²⁵⁵ שנמשכה עד אחרי פרעות תרפ"ט וצמצומה של העלייה בעטיין — לאחר פרסום הדינים והחשבונות של הוועדות של הופ־סימפסון והספר הלבן באוקטובר 1930. בניגוד למצב בעת העלייה הרביעית, תפס היסוד החלוצי חלק מכריע בשלב הראשון בעלייה החמישית²⁵⁶. השאלה שהטרידה את התנועה היתה: האם יהיה 'החלוץ' מסוגל להיענות לצורכי הארץ ולשמור גם על מקומו העדיף בעלייה? היא קיבלה משנה חשיבות שכן החלה זרימה גדולה לשורותיו כתגובה למאורעות תרפ"ט. נשקפה לו אפוא מחדש הסכנה של ימי־גאות, כי יגבר בשורותיו היסוד המקרי ורמתו הרעיונית תרד שוב. אם כי, עתה שלא כבימי העלייה הרביעית היה הנוער מודע לעובדה שאין לו לצפות לסידור כלכלי נוח בארץ־ישראל. מכל מקום, נחוץ היה להפנות את תשומת־הלב לחיזוק המניעים הרעיוניים ולביסוסם. כר מתאים לפעולה זו שימשה ההכשרה הקבועה. מאידך, תבעו צורכי הארץ עלייה מהירה. בהקשר זה עולה שוב שאלת אופי ההכשרה. ברם, אין מסתמנת נטייה עזה לשוב להכשרה העונתית העשויה אמנם לספק במהירות את העתודה הדרושה בארץ־ישראל, אך במחיר שטחיות שבחובה זרע־הכישלון אם תיקלע התנועה מחדש לימי־שפל. מכאן המגמה הגוברת, אם כי עדיין בהססנות, להרחבת רשת־הקיבוצים הקבועים, כאשר התנאים הכלכליים הכלליים יאפשרו זאת, לשמירה על המשכיותם מזה ועל העלאת החברים לפי צורכי הארץ מזה. יעדים אלה יושגו בעזרת גרעין של חברים ותיקים, שיישאר בהכשרה להדרכת המצטרפים החדשים²⁵⁷. נסיון ההכשרה הקבועה נתקל עדיין

253 באריכט, עמ' 65; החלטות ותאריכים, עמ' 24.

254 שם. ראה גם החלטות פלינום מרכז החלוץ, אוקטובר 1929, החלטות ותאריכים, עמ' 25; העתיד, 80, 15 באוקטובר 1929.

255 אוטיקר, שם, עמ' 26, 28—29, 111.

256 דובקין, 'על המצב בתנועת "החלוץ" העולמית, הרצאה בוועידה הארצית של "החלוץ" בפולין, העתיד, 64, 15 בפברואר 1929.

257 ב' מינקובסקי, 'למצב "החלוץ" בפולין, הרצאה בפלינום מרכז "החלוץ"', העתיד, 80, 15 באוקטובר 1929.

בהתנהגות בקרב חלקים מסוימים ב'החלוצ' ובגלל ההיענות לדרישות הבאות מארץ-ישראל להעלות צעירים; לפיכך, לא ויתר 'החלוצ' על ההכשרה העונתית, למרות ליקוייה. אף הועלו תכניות ליצור דרכי-הכשרה חדשות לפועלים ובעלי-מלאכה בבתי 'החלוצ' עירוניים, שלא על בסיס ההכשרה הקבועה²⁵⁸. צורכי העלייה התנגשו אפוא עם אמת-המידה של הקביעות וכבפעמים הקודמות, בהתנגשויות בין צורכי הארץ המידיים לבין הצרכים האימאננטיים של 'החלוצ', גברו הראשונים²⁵⁹; לא במעט גם בגלל לחץ החברים להחשת עלייתם. אולם 'החלוצ' מתח קו שממנו לא אבה לזוז בקובעו מינימום הכרחי של חוק ההכשרה. קביעה זו באה משום שארבה לו סכנה כי יהפך לארגון של הגירה בלבד תוך אבדן ייחודו האידיאלי²⁶⁰.

הוועידה החמישית של 'החלוצ' לא הכריעה, כאמור, בשאלת הקביעות בהכשרה והבירור התנועתי בשאלה זו נמשך. הוא קיבל משנה אקטואליות לאחר נעילת שערי-הארץ בעטיין של פרעות תרפ"ט. הדיונים התמקדו בקיבוצי-ההכשרה עצמם. הבעיה הובאה לדיון מחודש בפגישת הקיבוצים של פולסיה-זוהליון, גלילות בהם נתרכזו רובה של ההכשרה החלוצית בפולין. הפגישה נערכה ביוני 1930 בדומברוביצה, פלוגה של קלוסובה, והשתתפו בה נציגי 700 חברים, ביניהם חברי קיבוצים של השומר הצעיר בגלילות אלה.

בשנה וחצי שחלפה בין הוועידה החמישית לבין הפגישה בדומברוביצה, גדלו קיבוצי-ההכשרה הקבועה גידול משמעותי ונתחזקו גם במישור החברתי הפנימי. לכן שררה בפגישה אוירת ביטחון ואמונה בכוחם ועתידם. אווירה זו נסתמנה למרות הקשיים בהשגת העבודה, לאחר שהופיעו סימנים ראשונים של משבר בתעשיית העץ, הענף אשר שימש מקור-פרנסה עיקרי לקיבוצים אלה. בדינים-יוחשבונות מן הקיבוצים התברר כי הונהג בהם שיתוף מלא בכל תחומי-החיים. יחד עם זאת, לא נאלמה עדיין לחלוטין ההתנגדות לקיצוניות של קלוסובה וממשיכיה, ונשמעו העמדות החלוקות הידועות. מחד, נשמעה מחדש וביתר-שאת השאיפה להמשיך ולפתור את כל בעיות החבר, כולל ריפוי, בין כתלי הקיבוץ. הנימוק היה, כי כל מה שעושה משפחת פועל למען החולה, יעשו גם חבריו. שאלו האם בארץ שולחים חבר חולה הביתה?²⁶¹ מאידך גיסא, המתנגדים חזרו והשמיעו את הספקות לגבי יכולתה של מסגרת ארעית להתמודד עם בעיות מסובכות, שגם גופים חברתיים יציבים אינם יכולים להן; היומרות המקסימאליסטיות מחוסרות כיסוי ריאלי. וכפי שגרסו הראשונים כי אין

258 ראה: החלטות הפלינום, שם.

259 ראה: ראשיתו של 'החלוצ', פרק 4.

260 ראה: פרוטוקול ישיבת מרכז העליה של ההסתדרות, תל-אביב, 9 יולי 1929, ארכיון הקיבוץ המאוחד, I א, 7, 51.

261 מ' ברסלבסקי, הכשרה אין פוילן, ורשה 1934, עמ' 22. ראה גם: שם, עמ' 19.

להתפשר בתביעות, הטעימו האחרים שאין למתוח את הקו יתר על המידה. לפיכך דחו גם את העיקרון של ישיבה בהכשרה עד לעלייה — גם אם זו מתמהמהת; שהייה זו מצמצמת את העתודה החלוצית. לדידם צריך לשלוח את החברים הביתה לאחר פרק־זמן מוגדר ולקלוט חדשים במקומם. טבנקין, שנטל חלק ער בוויכוח, נטה לתפיסת קלוסובה, ש'לקבוץ יש ערך עצמי מכל הבחינות והחבר חי גם בגולה את חייו המלאים'²⁶². זו דחייה של הגישה הרואה בהכשרה בעיקר מכשיר ואימוץ הגישה המגדירתה כתא חינוכי־חברתי המשמש שלב מוקדם ומכין לחיי קיבוץ בארץ־ישראל. לפגישה לא היו סמכויות לתחיקה מחייבת את כלל התנועה, היא הסתפקה בסיכומים בלתי־מחייבים מבחינה פורמאלית; אך משקלם הסגולי היה רב בהתחשב בהעברת מרכז־הכובד של הפעילות התנועתית להכשרה, וביוקרה שרכשה לעצמה ההכשרה הקבועה בימי־השפל של העלייה הרביעית. ההתנגדות לגיבוש המלא של קיבוץ־ההכשרה היתה חלשה יותר בפגישה זו ותוכן המסקנות שלה היה מרחיק־לכת יותר מאשר החלטות הוועידה החמישית. מתוך הערכה חיובית לתפקידים שמילאו בארץ־ישראל חברי הקיבוצים, ראשוני העלייה החמישית, בין היתר על־ידי הצטרפות רובם המכריע לתנועות הקיבוציות ומתוך הערכת תפקידי הקיבוץ בגולה,

כביטוי השאיפה לשינוי יסודי של ערכי החיים והתחדשות חברתית לקראת חיי עבודה, שתוף ושיוון בארץ וכנושא העיקרי של התפקידים החלוציים של מעמד הפועלים בארץ, בהגשמה הציונית־הסוציאליסטית ומתוך הערכת מקומו המיוחד של הקבוץ בתנועה החלוצית בתור יסוד חנוכי ובתוך הצורה היחידה בארגון ההכשרה ובסידור העליה [הדגשה שלי — י.א.] מדגישה הפגישה את החשיבות החיונית:

א. בהגברת המגמה הקבוצית בחנוכו של 'החלוץ'.

ב. בחנוך וכוון קבוצי 'החלוץ' לקראת המשכם בתנועה הקבוצית בארץ²⁶³.

הקיבוץ הוגדר כחיל־החלוץ של תנועת־הפועלים, וטבעי היה בעיני הנאספים בפגישה זו שכזה הוא ל'החלוץ' ולכל תנועת־הפועלים הציונית בגולה. לדעתם עבר הזמן בו התייחסו להכשרה כאל מכשיר המכין את החברים לתפקידים כיבושיים כלליים וזמניים באופיים, שלאחר השלמתם חופשים הם לברור דרך חיים כראות עיניהם. מעתה, עוד בגולה, המטרה הנה הקיבוץ. בכך החרף המתח בין המגמה הקיבוצית הבלבדית המתחזקת לבין כלליותו המוצהרת של 'החלוץ'. הוויכוח על כך ניטש הן

262 על הדיון בפגישה ראה: העתיד, 99—100, 1 באוגוסט 1930. ראה גם קיצור הפרוטוקול שלה, ארכיון לוחמי הגיטאות, מספר התיק לא נקבע עדיין.

263 העתיד, 99—100, שם.

בתנועה עצמה — כשעלתה השאלה מדוע אין מחנכים בתוכה להגשמה גם במושבי עובדים — והן בפולמוס עם תנועות־הנוער החלוציות האחרות — עם זו של הציונים הכלליים ועם זו של הפועל המזרחי — כשאלה הגנו על צדקת קיומן, תוך ערעור על שאיפתו של 'החלוץ' לכלול בשורותיו את כל גווני התנועה החלוצית.²⁶⁴

חרף ההגדרה הקיבוצית החדה והעקביות שהגיעו אליה, לא יכלו המתוועדים להתעלם כליל ממגבלותיו האובייקטיביות של קיבוץ־ההכשרה בגולה; ולכן נקבע אמנם כי שאיפת הקיבוץ היא לפתור 'את כל שאלות החיים של חבריו', כולל הבעיה הכאובה והמציקה של החולים בדרך של סידורם בבתי־הבראה. אך —

יחד עם זה במצב החולים כיום²⁶⁵ ובאפשרויות המצומצמות של הקבוץ, רואה הפגישה הכרח במקרים ידועים, בהתחשבות אינדיבידואלית במצבו של החבר, בהכרעת הרופא ובקביעת הקבוץ לאפשר חופש לזמן ידוע, לשם הבראה בשומרו על הקשרים בינו לקבוץ.²⁶⁶

הסייגים המרובים שנכרכו במתן האישור משקפים, לדעתנו, את ההכרעה העקרונית התואמת את ההשקפה מרחיקת־הלכת כנוסח קלוסובה ותומכיה. רק מוסד מרכזי בעל סמכויות רשאי היה להכריע ולהטיל מרותם של סיכומים אלה בתנועה כולה. ואמנם נתכנסה באוגוסט 1930 מליאת מרכז 'החלוץ' וחתמה פורמאלית את הוויכוח בקבלה את ההחלטה הבאה:

בקבוצי ההכשרה של 'החלוץ' אנו רואים את הגילוי הממשי להגשמה חלוצית, את המעבר לחיי עבודה ושתוף, המתחילים עוד כאן והמוצאים את המשכם בחיי הפועל העברי בארץ. מתוך זה אנו רואים בקבוץ את מקום החיים הקבוע לחבר עד זמן עליתו [ההדגשות במקור — י.א.²⁶⁷].

לאמיתו של דבר פרץ הוויכוח מחדש, למרות ההכרעה המרכזית. עתה ערערו על תוקפה המחייב של ההכשרה הקבועה תנועות השומר הצעיר וגורדוניה שהעדיפו — מתוך שיקולים תנועתיים פנימיים — את הפעילות החינוכית הממושכת במסגרת

264 עילה נוספת לקיומן הבדלני נמצא להן בהגדרות הציוניות הסוציאליסטיות, כפי שבאו לידי ביטוי במסקנות פגישה זו ובהכרעות תנועתיות אחרות. על סלעי־המחלוקות אלו והתנפצו כל הנסיגות לאחור חלוצי כולל. פרשת מאמצים אלה תידון במחקר נפרד. על המתח בין האחדות והיחוד בשלבי התפתחותו הראשונים, ראה: ראשיתו של 'החלוץ', פרקים 2—3.

265 הכוונה לריבויים; וראה לעיל, הערה 193. גם במסקנות המפגש הנ"ל הוזכר המספר הרב של החולים כתוצאה מקשיי ההסתגלות של החברים לעבודה הקשה. ראה: העתיד, 99—100, שם.

266 העתיד, שם.

267 החלטות ותאריכים, עמ' 30. ראה גם החלטות הועידה העולמית ה-4 של 'החלוץ': העתיד, 104—105, 1 בנובמבר 1930.

התנועה על ההכשרה. יחסם להכשרה דומה ליחס 'החלוץ' אליה עד לתקופה הנדונה כאן.²⁶⁸ גם החלטות מליאת מרכז 'החלוץ', באפריל 1931,²⁶⁹ לא הביאו להפסקת הוויכוח אף שחייבו פורמאלית את כל התנועה. עתה נשתנו החזיתות. מול תנועות-הנוער שהצטרפו ל'החלוץ' על בסיס של זכויות אוטונומיות, התייצב הרוב בתנועה, למעשה 'החלוץ' כולו כפי שהיה לפני הצטרפות תנועות-הנוער. חברי 'החלוץ' אשר לחמו קודם-לכן בתפיסה הראדיקאלית של קיבוץ-ההכשרה בגולה עלו ארצה ושיטתם לא הותירה רישומה על אלה שנותרו. הוויכוח החדש ניטש, כאמור, על רקע הפלוגתא העקרונית על 'ההכשרה המעורבת', היינו על שאיפת הרוב להקים קיבוץ-ההכשרה מעורבים של 'סתם חלוצים', חברי 'החלוץ' הצעיר, השומר הצעיר וגורדוניה. שתי התנועות האחרונות ראו בכך התנקשות באוטונומיה שלהן. החל מאבק שאיים על שלמות 'החלוץ' ונמשך למעשה עד 1939. יחד עם זאת, יש לציין כי הן השומר הצעיר והן גורדוניה סיגלו לעצמן, גם הן, את עיקרון ההכשרה הקבועה, אף אם בכינויים שונים. במליאת מרכז 'החלוץ' ב־1932 יכול היה אפוא מ' ברסלבסקי לקבוע בסיפוק:

בפלינום הקודם עמדה במרכז הוויכוח ההכשרה הקבועה. היום הננו מעבר לוויכוח. ההכשרה הקבועה נעשתה היום נחלת התנועה על כל חלקיה. ערכיה של ההכשרה הזאת גם הולכים ונקבעים בכל התנועות החלוציות מחוץ לפולין.²⁷⁰

'החלוץ' בפולין תרם אפוא, בימיה השפל של העלייה הרביעית, תרומה משמעותית להתפתחות ההכשרה החלוצית בכל הזרמים כולם.

סיכום

חיוב ההכשרה הקבועה כעיקרון מנחה לתנועה כולה, כגולת-הכותרת של החינוך ב'החלוץ', נתקבל מתוך התהליכים של חינוך לחיי קיבוץ בארץ-ישראל בחלקי 'החלוץ' השונים והזדהותם עם הזרמים ההתיישבותיים הקולקטיביסטיים המוגדרים

268 ראה: ראשיתו של 'החלוץ', 4: המעבו, שם.

269 אלה אישרו כי 'אנו רואים בקבוץ כאן את מקום החיים הקבוע של החבר עד לזמן עליתו', החלטות ותאריכים, עמ' 32, על הוויכוח בפלינום זה ראה: העתיד, 114—115, 31 במאס 1931; 116, 15 באפריל 1931.

270 בשעה זו, דירוחשכון פלינום מרכז 'החלוץ', ורשה 1932, עמ' 30. ביחס לוויכוחים בדבר ההכשרה המעורבת בשנות השלושים ראה: 'החלוץ' וההכשרה החלוצית בשנות ה־30; וכן בטאוני 'החלוץ', השומר הצעיר וגורדוניה בשנים 1931—1936. כאשר לוויכוחים הקודמים עם תנועות-הנוער בשאלת ההכשרה הקבועה ראה, למשל: 'דיוני מועצת "החלוץ" בפולין', העתיד, 122, 22 ביולי 1931; ד' לוריא, 'עמדתנו ב"החלוץ"', השומר הצעיר — עתון הבוגרים, ורשה, 16—17, 15 באוגוסט 1930; ועוד.

בארץ-ישראל. הצטרפות תנועות-הנוער ל'החלוץ', על בסיס של אוטונומיה בחינוך ובהכשרה היתה החולייה האחרונה בהתפתחות 'החלוץ'. ראשיתו ארגון מונחה באידיאלים ציוניים כלליים השזורים מוטיבים סוציאליים רומאנטיים, אדיש להשקפות הפוליטיות של חבריו ולצורת חייהם העתידה בארץ-ישראל ובלבד שלא תעמוד בסתירה לעקרון המעבר לחיי-עבודה, בייחוד לעבודת האדמה; וסופו — תנועה שתכניה אידיאולוגיים, ציוניים-סוציאליסטיים מוגדרים. עדיין נותרו בה בתוקפן העקרונות של כלליות המסגרת ופתיחותה המוצהרת כלפי חברים ותנועות בעלי השקפות שונות, כפי שבא הדבר לידי ביטוי בנסיונות החוזרים והנשנים של 'החלוץ' לצרף לשורותיו תנועות וארגונים חלוציים אחרים, על בסיס אוטונומי, בדומה לזו של השומר הצעיר וגורדוניה.

ימיהוזהר של 'החלוץ' בפולין היו השנים 1931/32—1935/36, עת צמח לממדים של תנועה המונית לה רבבות חברים בסניפים ובהכשרה. ההכשרה נעשתה דגם לא רק ל'החלוץ' אלא גם לארגונים חלוציים של הזרמים הציוניים האחרים. באלו השנים נודע ל'החלוץ' משקל ניכר בציבור היהודי. לא במעט הודות למאות קיבוצי-ההכשרה הקבועים אשר השתרשו במרכזים היהודיים הצפופים. ההכשרה החלוצית גדלה מקרוב ל-1,000 חברים בתחילת שנות השלושים לכדי 8,000 ומעלה בשנים 1934—1935.²⁷¹ אלא שלא במישור האידיאולוגי ולא בתחום החינוכי-החברתי, לא עלו חידושים בעלי-ערך בתקופה זו. ניתן אפוא לקבוע כי הגיבוש האידיאולוגי והכלים החברתיים-החינוכיים — והמרכזי שבהם, קיבוץ ההכשרה הקבועה — הוכנו בתקופה הנדונה על ידינו. בפרוס העלייה החמישית, וביתר שאת עם ראשית 'הנדידה הגדולה' — בלשון 'החלוץ' — היינו החדירה לעריה ועיריותיה של המדינה, כתוצאה מן המשבר בתעשיית העץ, אשר שימשה כאמור מקום עבודה מרכזי לקבוצי ההכשרה הראשונים, גילו הם כושר הסתגלות וגמישות רבה. הם הצליחו להשתרש במקומות החדשים לחדור לענפי עבודה שונים, לבסס עצמם מבחינה חברתית ולקלוט אלפי חברים חדשים. בימים ההם התחזקה התודעה כי התנועה החלוצית היא הגורם החשוב בציונות ואף בעם ישראל כולו.²⁷²

אין אנו באים לטעון כי 'החלוץ' גדל הודות להכשרה הקבועה בלבד. אין ספק כי סייעו לגידולו גורמים שונים — המשבר הכלכלי המחריף, המדיניות האטאטיסטית של השלטונות בפולין, האנטישמיות הגוברת במדינה זו עם נעילת שער-ההגירה המסורתיים ממנה — מזה, ואפשרויות הקליטה החדשות בארץ-ישראל החל מ-1932 — מזה. גורמים אלה הם שקבעו את מידת גידולו של 'החלוץ'. ברם, ניתן לקבוע בסבירות

271 ראה: י' אוטיקר, שם, עמ' 106, 131.

272 דאס ווארט, ווארשע, 41, 16 בפברואר 1934.

רבה כי פיתוח ההכשרה הקבועה הוא שהקל על קליטת אותם אלפים בשורות 'החלוץ' אף שקיומה לא מנע קשיים ובעיות חמורות.

לא קל היה להיאבק על עיצוב מסגרת־חיים חדשה וראדיקאלית אשר ניתקה את החבר מסביבתו הקודמת בריכוזים מבודדים ומובדלים מן היישוב היהודי הצפוף; לא כל שכן לאחר שההכשרה לא התמקמה בשולי אותה המציאות נגדה מרדו חבריה כי אם בתוך תוכה. גם ההרכב האנושי השתנה עם הגידול המספרי. המאבק על שמירת העקרונות הקולקטיביים, קיבל ממדים חדשים והפך לאחד הנושאים המרכזיים בחיי הקיבוץ החלוצי באותם הימים. בחומרות שקבעו לעצמם ראשוני קלוסובה, שחריה וחבריהם, לא היה הציבור החדש של החברים מסוגל תמיד לעמוד. הנסיון להגביל למינימום את המגע של היחיד עם החברה הסובבת מצד אחד, והמעורבות הציבורית של הקיבוץ כקולקטיב, מצד אחר, יצרו מתחים קשים למדי: 'הקיבוץ דורש, הבית דורש — הקיבוץ עדיף'²⁷³. תביעת הקיבוץ כונתה 'אכזריות מהפכנית'. היא היתה המחיר שנתבע מן היחיד בעת הנסיון החדשני ליצור העתק של הפרוטוטיפוס הקיבוצי הארץ־ישראלי בגולה.

שאלה נוספת לפנינו: מה היו יומרותיה של קלוסובה, אִם ההכשרה הקבועה, ומה היו הישגיה?

בדיון בנושא זה יש להביא בחשבון את הנסיבות להווצרותה של קלוסובה. היא קמה בימי שפל. בתנועת 'החלוץ' נשאר בימים הקשים ההם האיש הנאמן ביותר, המעז ללכת ראשון — האבנגרדיסטי באופיו; הקיבוץ היה מורכב בחלקו מיוצאי 'החלוץ' הצעיר; אולם כפי שהודגש, סלדה קלוסובה מתמיד מתפיסת העילית ההולכת בראש, מיחידים המחפשים תיקון לנפשם ולעולמם האיש. מראשית קיומה שאפה קלוסובה לפרוץ ולהקיף את הנוער היהודי בהמונים, כגורם מהפכני לשידוד מערכתיו הכלכליות, החברתיות והמוסריות ועל־ידי הנוער להגיע אל העם כולו. מכאן השאיפה להקנות לכל הבא בשעריה, את תכניה הייחודיים 'להעניק תוכן חדש לחיים כאן במקום'²⁷⁴. בעשור ליסוד קלוסובה הגדיר טבנקין את ייחודה לאמור: מטרתה העיקרית לא היתה להרגיל את האדם לעבודה פיזית קשה כי אם בראש ובראשונה ב'הכשרת האדם... בעצוב דמות המון הנוער היהודי... לא התוכן החומרי הוא המהפכני ולא הוא בעל הערך והרכוש הנפשי. ערך המפעלים האלה הוא במומנט החינוכי הגדול שבהם'²⁷⁵. לא לחינוך האישיות העליונה שאפה קלוסובה; היא חניכה באמונתה שבכל אדם מישראל טמונות אפשרויות הנותנות לו, אם יקלע למסגרת מתאימה,

273 י' גולניצקי, 'הקבוץ בגולה', העתיד, 129, 30 במארס 1932.

274 ברסלבסקי, הכשרה אין פוילן, שם, עמ' 29. ראה גם מכתבו של ה' פינסקי, איש 'החלוץ' שהיה אחר־כך שליח, לוועד הפועל של ההסתדרות מ־20 באוקטובר 1930, ארכיון הוועד הפועל, תיק 4833.

275 י' טבנקין, 'חינוך לדמות האדם והפועל', ספר החלוץ, עמ' 222—224.

להיות שונה מזו הדמות של האדם בסביבה שבה הוא חי וגדל עכשיו — דמות אדם הפשוט בהליכותיו ובאורח חייו הפשוטים — הפשוטים במאכל, בתלבושת, בעבודה, במנוחה, בטויל ובריקוד. בפשטות זו, בחתירה להגשמה בחיים היום-יומיים, היתה התאמצות אישית גדולה לקראת המהפכה החדשה²⁷⁶,

כל זאת לא לעתיד לבא, כי אם כאן ועכשיו.

אלה היו יעדים שגובשו בידי קומץ אידיאליסטים. מבחנם הגיע בימי הגידול ההמוני — האם הם עמדו בו?

התשובה אינה יכולה להיות חד-משמעית. וכל דיון בהישגיה של ההכשרה הקבועה חייב לקחת בחשבון את המגבלות האובייקטיביות הקשות והרבות עמהן נאבקה בנסיונה לממש את שאיפתה האוטופית: עיצוב אדם חדש באמצעות מסגרות חברתיות שנוצרו בתנאים אחרים והעברתן להכשרה למסגרת שהיתה ארעית במהותה. מבחינה זאת היתה ההצלחה מוגבלת, ואולי אף בלתי-אפשרית. כשנעלו שער־הארץ בשנים 1936—1937, השפיע הדבר כמעט מיד על 'החלוץ' והכשרתו. התברר שלא היה בכוחו של קיבוץ־ההכשרה ההמוני לעמוד במציאות החדשה ושורותיו הצטמקו. יתר על כן, הרכבו האנושי השתנה. את מקום ה'סתם-חלוץ', איש ההמון שבא להכשרה בימי הגיאות — כאשר נראה היה כי הולך ומתגשם חזונה של קלוסובה — תפס עתה חניך תנועת־הנוער ששהה במסגרתה מימי ילדותו והגיע ל'החלוץ' לאחר תהליך ממושך של חינוך וסלקציה. מפנה זה לא ערער אמנם את אמונת הרוב ב'החלוץ' בצדקת השקפתו ההמונית והפתוחה. אך מאידך גיסא שימש השינוי נימוק מסייע לאנשי תנועות־הנוער שדגלו בתפיסה סלקטיבית יותר של ההכשרה והקיבוץ.

הוא הדין, במידה מסוימת, לגבי האמונה כי ביכולתו של קיבוץ־ההכשרה הקבועה לעצב אדם שיעמוד, בכואו ארצה, במבחן הנאמנות לעקרונות התנועתיים. והנה חזרו ונשנו, בימי העלייה הגדולים של שנות השלושים, אם כי בהיקף מוגבל יותר, התופעות השליליות של ימי העלייה הרביעית, היינו, ההליכה העירה במקום לקיבוץ. ניתן אפוא לקבוע כי טיעונם של מבקרי המגמות תופסות המרובה ביחס לקיבוצי ההכשרה הקבועה, בדבר חוסר האפשרות להעתיק את אורח־החיים הקיבוצי של ארץ־ישראל במלואו להכשרה בגולה, הארעית באופיה — לא היו מחוסרי יסוד. אף-על־פי־כן מעיד עצם הנסיון הנועז להתמודד עם בעיות סבוכות בתנאים קשים ביותר, מתוך ראדיקאליזם היורד לשורשם של הדברים, על ייחודו של 'החלוץ' הן בציונות והן בתנועת העבודה הציונית, ייחוד שאפיין אותו מראשית דרכו.